

Dativbortfall i mellomnorsk på Agder

Sondre Ougland

Veileder

Michael Schulte

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved Universitetet i Agder og er godkjent som del av denne utdanningen. Denne godkjenningen innebærer ikke at universitetet inntår for de metoder som er anvendt og de konklusjoner som er trukket.

Universitetet i Agder, 2015

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for nordisk og mediefag

Innholdsfortegnelse

1. Innledning.....	4
1.1 Prosjektbeskrivelse.....	4
2. Kildegrunnlaget.....	5
3. Mellomnorsk – språksosiale og politiske forhold.....	6
4. Språksosiale forhold.....	7
4.1 Sosiale forhold.....	7
4.2 Politisk-historiske forhold.....	8
5. Dativ i norrønt.....	9
6. Dativ på Agder i dag.....	9
7. Teori om kasusbortfall.....	11
8. Tekstmaterialet.....	16
9. Beskrivelse av undersøkelsen.....	17
10. Undersøkelse av dativ på frasenivå.....	19
10.1 Hvordan materialet er sortert.....	19
10.1.1 Markert dativ.....	19
10.1.2 Tvetydige dativ.....	20
10.1.3 Delvis markert dativ.....	21
10.1.4 Umarkert dativ.....	21
10.1.5 Sideordnede konstruksjoner.....	23
10.1.6 Apposisjoner.....	24
10.1.7 Formler.....	25
10.1.8 Tidsledd i dativ.....	26
10.1.9 Problemer med å identifisere dativ.....	26
10.2 Gjennomgang av materialet.....	29
10.2.1 Diplomene 1406-1460.....	29
Resultat fra perioden.....	31
Om resultatet.....	32
10.2.2 Diplomene 1460-1490.....	35
Resultat fra perioden.....	36
Om resultatet.....	37
10.2.3 Diplomer 1499-1540.....	39
Resultat fra perioden.....	39
Om resultatet.....	41
Oppsummering.....	46
11. Bortfall av entydig dativ i substantivisk bøyning.....	47

11.1 Ubestemt dativ.....	47
11.1.1 Ubestemt dativ entall i hankjønnsord og nøytrumsord før 1460.....	48
11.1.2 Ubestemt dativ entall i hankjønnsord og intetkjønnsord 1476-1490.....	54
11.1.3 Ubestemt dativ entall i hankjønnsord og intetkjønnsord 1499-1540.....	62
11.1.4 Ubestemt dativ entall i hunkjønnsord.....	67
Oppsummering.....	69
11.1.5 Ubestemt dativ i flertall.....	70
11.2 Bestemt dativ.....	77
Konklusjon.....	80
11.3 Egennavn vs. fellesnavn.....	81
12. Pronominell bøyning.....	84
12.1 Personlige pronomen.....	85
12.1.1 3. person entall.....	85
12.1.2 Refleksivt pronomen.....	86
12.2 Determinativ.....	87
12.2.1 Demonstrativene <i>sá</i> og <i>sjá</i> i entall.....	87
12.2.2 Demnonstrativen <i>sá</i> i flertall.....	91
13. Adjektivisk bøyning.....	93
13.1 Adjektiver.....	94
13.1.1 Sterk bøyning av adjektiver.....	94
13.1.1.1 Dativ i sterk adjektivbøyning fram til 1476.....	95
13.1.1.2 Dativ i sterk adjektivbøyning etter 1476.....	97
Konklusjon.....	103
13.1.2 Svak bøyning av adjektiver.....	103
13.2 Determinativ.....	105
13.2.1 Possessiv.....	105
13.2.2 Demonstrativ.....	109
13.2.3 Kvantorer.....	109
14. Sammendrag av undersøkelsen.....	112
Bibliografi.....	115
Vedlegg.....	118

1. Innledning

Denne oppgaven omhandler dativbruk i mellomnorske diplomer fra Agder. I dag er det bare rester igjen av det omfattende kasussystemet som eksisterte i gammelnorsk. Vi kan allerede i gammelnorsk se tegn på at kasussystemet svekkes. I den mellomnorske perioden akselerer denne svekkelsen betydelig. Den mellomnorske perioden, som strekker seg fra 1350 til 1536 (jf. kap. 1.1), blir sett på som en overgangsperiode fra gammelnorsk til moderne norsk (Mørck 2014: 53).

1.1 Prosjektbeskrivelse

Denne undersøkelsen omfatter kasusbortfall med fokus på dativ på Agder i mellomnorsk med middelalderdiplomer som kildegrunnlag. Diplomene er hentet fra "Diplomatium Norvegicum" (heretter henvist til som DN), som er en samling av tekster fra tiden før 1570. DN er både tilgjengelig i papirutgave og på nett. Hovedkilden til denne oppgaven er nettgaven, som er tilgjengelig fra Universitet i Oslo sine hjemmesider. Det finnes et større antall brev fra agderområdet enn hva folketallet tilsier. Dette blir forklart med stor grad av selveie (Sødal 2010:21).

Undersøkelsens problemstilling er: "Når og hvordan forsvant dativ ut av dialektene på Agder?" Hovedvekten av diplomene som er brukt i undersøkelsen, vil være fra bygdene i Vest-Agder. Grunnen er at disse diplomene mest sannsynlig bevarte dativ om lag like lenge. Dativ er enda et levende språktrekk i øvre Setesdal. Derfor vil diplomer fra dette område være utelatet fra undersøkelsen. Undersøkelsen har altså både en språkhistorisk og en dialektal vinkling.

Dativbøyningen forsvant, stor sett, i den mellomnorske perioden. Betegnelsen "mellomnorsk" går tilbake til Hægstad, som brukte betegnelsen "middelnorsk" (1899) og "millom-norsk"

(1902). Mellomnorsk tid blir tradisjonelt regnet fra 1350-1536, og er, som navnet sier, en overgangsperiode fra norrønt til nynorsk. Perioden er altså kjennetegnet ved stor språklig endring (Mørck 2014: 1). Denne undersøkelsen omfatter 27 diplomer fra en periode som strekker seg fra 1406 til 1540. Grunnen til at det ikke er brukt eldre diplomer, er at det ikke har blitt funnet store endringer i diplomene på Agder før 1390. Gudlaug Nedrelid argumenterer for at det kan forsvares å kalle perioden fram til 1400 for gammalnorsk (Nedrelid 2013:136). På 1500-tallet har dansk tatt over som skriftspråk i preste-, lagmanns-, lensmanns-, borger- og bondebrev derfor vil bare brev som ikke er skrevet på dansk, brukes i undersøkelsen (Mørck 2014: 2).

Bortfall av dativbøyningen er bare en liten del av den morfologiske forenklingen fra norrønt til nynorsk. Norrønt hadde fire kasus: nominativ, dativ, genitiv og akkusativ. I tillegg til kasusbortfall, forsvant flertallsbøyning av verb i samme periode. Denne undersøkelsen omhandler bare dativbruk.

2. Kildegrunlaget

Når man undersøker et språklig fenomen, er valg av hvilke tekster som skal brukes svært viktig. Agderdiplomer er, som sagt, grunnlag for oppgaven. Diplomer er en samlebetegnelse som brukes på enkeltstående brev fra middelalderen fram til 1600-tallet. Selv om diplomer ofte dreier seg om jorderdragelse, kan de deles inn i ulike sjangre på grunnlag av innhold. "Privilegier, vernebrev, testamenter, dommer, stevnebrev, vitnemål, kontrakter, kjøpebrev, bygselbrev, gavebrev, o. fl." (se Hødnebo 1960). Diplomer som er eldre enn 1570, er trykt i den nasjonale kildeserien "Diplomatarium Norvegicum" (Sødal 2010:24). Det er bevart 20 000 brev fra denne perioden, og dette er bare en liten rest av det totale antallet (Mørck 2014:3).

Denne undersøkelsen vil ta utgangspunkt i diplomer fra Agder. Hovedvekten vil ligge på brev fra bygdene i Vest-Agder i tillegg til noen fra Aust-Agder. Når det gjelder brev fra bygder som har bevart levende dativ fram til nyere tid, vil disse, som sagt, utelates. I denne konteksten er forskjellene mellom disse dialektene og dialekter på ytre Agder for store til at de lar seg undersøke sammen.

Diplomene i denne undersøkelsen er, som sagt, fra perioden 1400 til 1540. Grunnen til at diplomer som er yngre enn 1540 utelates, er at diplomene etter 1540 er skrevet på dansk. Dette gjør at konservative språktrekkene som fortsatt er virksomme i talemålet, er vanskelig å oppdage i skrevne tekster. Gudlaug Nedrelid har likevel funnet eksempe på dativbøyning.....

Hvis diplomer skal behandles som dialektmateriale, er det viktig å være kritisk i henhold til utsteder. Det var få skrivekyndige i perioden, så brevene var ofte ført i pennen av en annen person. Likevel skriver Mørck (2014) at språket i diplomene representerer det sosiale miljøet de er skrevet for. Derfor vil bondebrev, forstått som brev skrevet for og til bønder, være diplomene som best representerer talemålet der de kommer fra (se Mørck 2014: 4).¹

3. Mellomnorsk – språksosiale og politiske forhold

Senmiddelalderen kalles i norsk språkhistorie for mellomnorsk. Perioden avgrenses som sagt til perioden fra 1350 til 1536. Begrepet mellomnorsk viser til en overgangsperiode fra gammelnorsk til nynorsk. Skriftspråket ble erstattet av dansk, mens talemålet utviklet seg til de moderne dialektene (jf. Mørck 2014: 1).

Flere har påpekt at mange av de språklige endringene som knyttes til mellomnorsk tid, verken begynte eller ble avsluttet i perioden. Dette gjelder for eksempel reduksjon av trykklette vokaler (se Seip 1955: 304). Likevel hevdes det at endringene var særlig tydelig i denne perioden (Mørck 2014:2).

Man regner ofte svartedauden som startpunkt for perioden. Likevel er det mange språkhistorikere som argumenterer for at de store språklige endringene finner sted senere. Seip (1955), Almenningen m.fl. (1985), Torp & Vikør (1993) mener at den mindre faste språkformen som er et resultat av dårligere skriveopplæring, fant sted en generasjon etter svartedauden, altså rundt 1370 (jf. Mørck 2014: 1). Gudlaug Nedrelid har, som sagt, ikke funnet store endringer i diplomspråket før etter 1390, og hun mener derfor at vi kan føre perioden gammelnorsk fram til 1400 (se Nedrelid 2013: 131-133). Mellomnorsk avløses av

¹ Jf. kap 3.1

nynorsk, og rundt 1500 har dansk tatt over som skriftspråk, og de språklige endringene som fant sted på 1400-tallet, er mer eller mindre fullført. Reformasjonen blir av mange sett på som en sentral hendelse som på en naturlig måte markerer overgangen til moderne norsk (Mørck 2014: 7, 11-12).

4. Språksosiale forhold

4.1 Sosiale forhold

For å forstå hvorfor de språklige endringene fant sted i senmiddelalderen, er det nødvendig å se på de sosiale og politiske forholdene i perioden. Perioden var preget av sterk befolkningsnedgang som følge av pestepidemiene i 1359-1360, 1371, 1391, 1452, 1459, 1500, 1521 og 1530. Folketallet i Norge i høymiddelalderen har på sitt høyeste blitt anslått til 550 000. I mellomnorsk tid ble folketallet redusert med mellom halvparten og to tredjedeler (se Mørck 2014: 42).

De geistlige hadde gjennom middelalderen både vært de skriftproduserende og de som sto for skriveopplæring. Dette tok slutt som følge av pestepidemiene. De geistlige var særlig utsatt på grunn av kontakt med syke. Dårligere skriveopplæring viser seg i kildene allerede en generasjon etter første pestepidemi. Dette blir regnet som en viktig grunn for at de faste formene i skriftspråket falt sammen (se Seip 1955: 224-225).

Det har i senere tid blitt satt spørsmålsteget til hvorvidt det var dårligere skriveopplæring som førte med seg de språklige endringene. Det blir hevdet av flere at det tvert om var et større skille mellom talemål og skriftspråk som gjorde at de faste formene i skriftspråket falt sammen. Svartedauden var viktig for endringene i den forstand at den førte med seg at unge hadde mindre kontakt med voksne. Dette førte videre til at gammelnorske trekk som kasussystemet og leddstillingsregler ikke ble videreført til nye generasjoner. Torp, Dahl & Lundeby (1991: 41) argumenterer for at det samme har skjedd på 500-tallet da en stor pest førte med seg store språklige endringer og innledet synkopenetida.

Det er umulig å vite sikkert i hvilken grad svartedauden virket inn på skrift- og talespråket. Mæhlum (1999: 31-42, 95-152) stiller seg kritisk til resonnementet ovenfor og mener at endringene er et resultat av en lengre prosess. Likevel er det naturlig å anta at brå befolkningsnedgang og spredte bosetninger kunne føre med seg større regionale forskjeller i

talemålet. Uansett må vi kunne konkludere med at svartedauden i det minste spilte en indirekte rolle i at norsk skriftspråk ble svekket. Økonomisk kollaps førte til at Norge fikk en svak posisjon i unionen med Danmark, og derfor kunne dansk på en enklere måte overta som skriftspråk (jf. Mørck 2014: 45).

Hagland (2005) konkluderer med at det ikke har vært noen nedgang i skrivekyndigheten i mellomnorsk tid selv om det ikke fantes noen skriftproduserende miljø i Norge, men at skriftspråket tvert om vant terreng lokalt. Diplomene går i perioden over fra å kun beskrive en rettsgyldig handling til et nytt trinn hvor det er skriftfestingen i seg selv som gjør handlingen rettsgyldig. Noen diplomer begynner også å miste sin faste form, og noen begynner å ligne moderne private brev. Dette viser seg i diplommaterialet med antall at faste formler er sterkt redusert i de yngste diplomene i forhold til de eldste (jf. kap. 10.1.7, 10.2.3). Vi ser altså at skriftspråket så smått begynner å frigjøre seg fra å kun ha en funksjon for faste institusjoner, som kirken og administrasjonen, til å få en funksjon for folket og til en viss grad bli integrert i folkets liv til tross for at lesekyndigheten nok var lav i perioden (jf. Mørck 2014: 7-8).

4.2 Politisk-historiske forhold

I den mellomnorske perioden er det mer kontakt mellom norsk og andre språk som følge av at Norge opplever mer innvandring enn tidligere. Kalmarunionen er til dels en konsekvens av at fyrstelige og adelige flyttet over grensen og giftet seg inn i adelen i nabolandet. De fikk således ledende stillinger i styringsverket. I tillegg til svensker og dansker var det også engelskmenn og tyskere som var ansatt i norske embeter. Dette førte med seg språklig påvirkning. Blant annet førte påvirkningen fra nabolandene til fonologiske endringer som har vært medvirkende årsaker til at kasussystemet brøt sammen. Spesielt viktig er dansk påvirkning når det gjelder vokalreduksjon til *e*, spesielt etter norrøn *a* (nom. sg. *kona* > *konæ* f. ‘kone’, nom. pl. *prestar* > *prester* m. ‘prester’). Dette medførte at kasusopposisjonen i flere bøyingskategorier forsvant (se Mørck 2014: 44).

Fra 1397 hadde Norge, Sverige og Danmark en felles konge etter felles kroning av Erik av Pommeren. Svensk hadde i den tiden hvor rikene hadde felles konge, stor påvirkning på det norske språket. I 1450 måtte Karl Knutsson som var valgt til felles svensk-norsk konge, oppgi Norge til danskekongen Kristian 1. etter stridigheter. Norge var nå ikke lenger å regne

som kongerike, men som en landsdel i Danmark. Dette, parallelt med at dansk framfor latin som administrasjonsspråk, gjorde at dansk ble det språket som påvirket norsk mest (jf. Mørck 2014: 6, 44)

5. Dativ i norrønt

Dativ er en av fire kasus i norrønt. På grunn av at dativ er en sammensatt kasus, har den mange bruksområder. Det er påvist at dativ har tatt i seg fire kasus fra det indo-europeiske grunnspråket. Mest typisk står dativ til indirekte objekt, dette er den egentlige dativ. De tre andre kasusene dativ har tatt i seg er instrumentalis, ablativ og lokativ. Vi finner ofte preposisjoner som blir brukt for å uttrykke samme forhold. Disse preposisjonene styrer ofte samme kasus. Hvis vi ser bort fra substantiv som tar nominale underledd i genitiv, er det ordklassene verb, preposisjoner og adjektiv som styrer nominale ledd slik at de får kasus. Det er ordklassene substantiv, promener og determinativer som blir styrt, slik at de får kasus. Adjektiv får kasus etter det leddet det modererer. Denne oppgaven støtter seg i stor grad til Knudsens "Kasuslære" (1967a,b).

6. Dativ på Agder i dag

Området denne undersøkelsen tar sikte på, har ikke levende dativ i dag. Selv om bare øvre Setesdal har levende dativ i dag, er et større område av indre Agder utelatt fra undersøkelsen da det kan tenkes at dette har beholdt dativ lenger enn resten av Agder (Skjekkeland 1977: 151). Det er likevel relevant å gi en beskrivelse av hvordan dativ brukes i disse områdene i moderne tid, ettersom de muligens kan ha fellestrekk med hvordan dativ bruktes i områdene denne undersøkelsen omhandler.

Det er ingen dialekter i Norge i dag som kan regne ubestemte dativformer som en levende grammatisk kategori. Ubestemte dativformer finnes kun i stivnede uttrykk som *av ga:re*, *i ma:ke*, *i li:ve*, *i lende*, *av da:ge*, i tillegg til alle stedsnavn som har opphav i ubestemt entall,

oftest i norrønt styrt av preposisjon *Førde, Hauge, Lunde* osv. (jf. Sjøkkeland 2005: 103, Papazian & Helleland 2005: 59-60).

På Agder i dag finnes levende dativ bare i Øvre Setesdal. Setesdal har bevart dativendelser i sterke hankjønns- og intetkjønnsord entall bestemt form med *-æ*, i hunkjønn *-in(ne)* og flertall *-ou* (jf. Venås 2014). I personlige pronomener har Setesdal bevart 1. pers dat. *mé:/mi:* og 2. pers. dat. *dé:/di:*. Disse formene er skilt fra vanlige akkusativsformer i dialektene *me:g* og *de:g*. I tredje person entall blir objektsformen reservert for dativ, slik at nominativ og akkusativ er lik. I trykklett stilling har akkusativ og dativ til ulike former *hån:o/hånom*. I hunkjønn har Setesdal forma *henni* (se Skjøkkeland 2005: 107, Papazian & Helleland 2005: 64).

Skjøkkeland (2005) skriver at dialektene lenge har "hatt bruk for" dativ som grammatisk kategori, i tillegg til at de bestemte formene hadde en slik fonemisk struktur at de ikke var like sårbare for bortfall. Dativformen i hankjønn og intetkjønn ender på vokal mens hunkjønn ikke gjør det. Dativendelsene i sterk hankjønn og intetkjønn entall er *-æ*, i hunkjønn *-in(ne)* og i flertall *-ou*. Bestemt form entall av sterkt hunkjønn får artikkelen *-ei* (Hylestad, Valle, Bykle) og *-æ* (Bygland), mens svakt hunkjønn får *-a* (jf. Venås 2014).

En viktig årsak til at Setesdalsmålet har bevart levende dativ, er isolasjon. Trudgill (2011) skriver at språklig kontakt er avgjørende når det gjelder hvorvidt et språk tar til seg språklige innovasjoner.

"[...] languages and dialects being more or less conservative as a result of differential levels of contact could be given. If we consider individual Norwegian dialects, for instance, one thing that we can note is that the most conservative dialects of Norwegian are by general consent those found in relatively remote inland valleys and other noncoastal areas, while the most innovating are those in the well trafficked southern coastal areas. The latter have, for example lost the marking of the dative case on nouns, while the former have retained it." (Trudgill 2011: 6)

Skjøkkeland (2014) viser til geografi, sosialt felleskap og kirkelige og administrative grenser som årsaker til dialektvariasjon i Norge. Alle disse faktorene har spilt inn i setesdalsmålet.

Valle og Bykle hadde dårlige muligheter til kommunikasjon med omverden. Det ble ikke bygd ordentlige veier ut av bygdene før godt ut på 1800-tallet. Dette fikk naturligvis konsekvenser i den grad at språket har tatt til seg få nyvinninger. Dette stemmer overens med undersøkelser gjort på Østlandet som viser at dativ falt bort fra kyststrøkene før de falt bort inne i indre strøk. Dette blir forklart med påvirkning fra byene som ble infiltrert av svensk, dansk og tysk (se Mørck 2014:54).

Skjekkeland skriver at sosialt fellesskap gir felles dialekt. Når det gjelder setesdalsmål, er det at området har et såpass homogent språk, et tegn på at det har vært et sosialt fellesskap mellom språkbrukerne. I middelalderen var kirkesoknet den laveste kirkelige institusjon, og var uten tvil den viktigste sosiale møteplassen utenfor hjemmet. I dag ser vi sjeldent at dialektgrensene går på tvers av et kirkesokn. Større kirkelige og administrative inndelinger som bispedømmer, len, fogderi og amt, kunne også ha konsekvenser for dialektene. For eksempel deler dialekter i Åseral flere trekk med dialektene nord på Agder. Disse bygdene tilhørte det samme administrative området, Råbyggelaget (jf. Skjekkeland 2014).

På bakgrunn av dette undersøkes ikke diplomer fra Åseral og Setesdalen siden det er sannsynlig at disse bygdene vil ha en høyere dativforekomst enn de resterende bygdene.

7. Teori om kasusbortfall

Flere hevder at kasusbortfallet skyldes primært interne årsaker som de nye lydlovene, som reduksjon av trykklett vokal, reduksjon av vokalkvalitet og bortfall av konsonanter i trykklett stilling. Dette kapitlet drøfter årsaker til at kasussystemet brøt sammen.

Tradisjonelt har det vært vanlig å regne de fonologiske endringene som den "første beveger" som utløser morfologisk endring (Enger 2010: 10). Seip uttrykker det slik: "Lydutviklingen fører til sammenfall av ulike bøyingsformer; dette fører igjen til at visse bøyingsformer vinner framgang på andres bekostning (f. eks *s*-genitiven)" (Seip 1955: 302). Også i dag er dette er utbredt syn:

"During this period [110-1350] the morphological system of ODan. and OSw. started on its way towards the simpler modern system. The causes of this simplification are to be found primarily within the phonological system. The weakening of unstressed vowels in suffixes and the dropping of final *-r*, which starts during this period, beginning in ODan., reduce many case, gender and number distinctions in the nominal system. These changes are accompanied by analogical processes internal to the morphological system [...]" (Delsing 2002: 939)

Enger (2010) er ikke enig med dette synet. Han sier at grunnen til at denne forklaringen har fått støtte er todelt. For det første kobles fonologiske og morfologiske endringer sammen på en måte som gir mening, framfor to isolerte hendelser. For det andre virker forklaringen tiltalende siden den stemmer overens med en junggrammatisk modell hvor morfologien er reaktiv på fonologien. Det stemmer også overens med hva som er sagt om kasusbortfall i en del andre språk (Enger 2010: 10-11). Enger argumenterer for at morfologien må ha vært viktigere enn de fonologiske endringene.

Knudsen (1967a) hevder i likhet med Enger at fonologien ikke alene kan ha ansvaret for den morfologiske forenklingen:

"Det er uten videre klart at en slik utvikling (lydendringer i trykklett stavelse) er skjebnesvanger for det gamle bøyningssystem i det hele og for kasussystemet i særdeleshet; ingen sprogforsker benekter da heller sammenhengen mellom kasusbortfall og svekkelsen av trykksvake endelser. Allikevel regner en ikke lenger absolutt og alene med lydutvikling (og analogi) slik som i siste del av forrige århundre – og i begynnelsen av dette århundre – særlig hos den såkalte junggrammatiske skole av sprogforskere. Nyere sprogforskning legger vekt på den ting at når elementer svekkes eller blir borte i sproget, så er det ikke bare som resultat av lydlovenes mekaniske spill; årsaksforholdene. Lydlovene får virke fordi de endelsene de rammer i virkeligheten har trådd ut av aktiv tjeneste i sproget eller er på vei til å gjøre det." (Knudsen 1967a: 12)

Knudsen marginaliserer likevel ikke de fonologiske endringenes betydning for kasusbortfallet:

"om de gamle endelsene svekkes og kommer i forfall ved lydlovenes virkning, så trer nye elementer inn i deres sted; lydlovene alene makter ikke alene å få nedarvede grammatiske kategorier til å forsvinne, selv om de i høy grad kan påskynde utviklingen ved å viske ut grensene og bringe forstyrrelser i følelsen for de overlevende grammatiske grupper." (Knudsen 1967a: 6-7)

De fonologiske endringene kan altså påskynde utviklingen som allerede er i gang. Når lydlovene fikk virke, var det fordi det i realiteten ikke var behov for kasusmarkering. En fastere ordstilling og økende bruk av preposisjonsuttrykk utspilte behovet for tydelig kasusmarkering. Preposisjonsuttrykkene var overlegne fordi de uttrykte de logisk-grammatiske forholdene mer anskuelig og tydelig, enn hva kasusendelsene gjorde. Kasusene dativ og genitiv hadde som nevnt i kap. 5. flere opphav, og dette gjorde dem mer uklare (se Knudsen 1967b: 16-19).

Kasuskategoriene hadde i stor grad opprinnelige retningsbetydning, eller fikk sin syntaktiske funksjon ut av retningsbetydning. Akkusativ regnes først og framst å være retningskasus, dativ har også et tydelig element av retning (fjernere mål for handlingen), og genitiv (og ablativ) har også visstnok en retningsbetydning (frasteds). Knudsen peker på at det er en tendens at det er de stedsbetegnende kasus lokativ og ablativ som lettest lar seg erstatte av preposisjoner. Det samme er tilfellet for instrumentalis (socialis), som også har et element av retning i seg, og lar seg erstatte av preposisjon (sammen med, med). Det var bortfallet av disse tre pluss vokativ som halverte kasustallet fra åtte til fire fra det indoeuropeiske språksteget. Knudsen mener at preposisjonene først vant posisjon der de fungerte til å vise retningsforhold, så ble de senere brukt om ikke-stedlige relasjoner før de til slutt fungerte til å vise om abstrakte forhold. Dette kan være en av årsakene til at de overtok for kasusformene (Knudsen 1967a: 19-20).

I Enger sin argumentasjon om hvorfor fonologi ikke kan være tilstrekkelig som "første beveger" i kasusbortfallet, viser han til at det ikke finnes noen fonologisk *s*-bortfall.

Genitivssuffikset *-s* har gått tapt i de fleste dialekter i dag. Dette bortfallet har ikke med en generell lydlov å gjøre. Det finnes riktignok dialekter som har genitiv *-s* i dag, men den ter seg ikke som den norrøne *-s*. I mellomnorsk tid var genitiv-*s* en "overstabil markør", det vil si at den spredde seg til substantiver den ikke hører til uten at de skiftet bøyningssklasse. Dette kan være et tegn på et bøyningssystem som var i ferd med å bryte sammen (jf. Enger 2010: 11).

Enger peker på språkkontakt i sitt neste resonnement. Dialektene som har beholdt dativ i dag, har beholdt bestemt, men ikke ubestemt dativform. Dette er tilfellet i for eksempel opplandsmål og setesdalsmål. Dette er problematisk hvis en antar at det er i områdene hvor den fonemiske strukturen har endret seg minst at det gamle bøyningssystemet skal holde seg best. Sør-Vestlandet, fra sør for Bergen til Rogaland, har hatt mye mindre fonologisk endring enn hva for eksempel Toten har hatt. Likevel har ikke dette området opprettholdt dativmarkør i bestemt form. Dette argumentet har Enger hentet fra Knudsen som peker på språkkontakt:

"Skillet dativ-ikke-dativ bestemmes altså ikke i første rekke av lydlovenes virkninger, men følger andre linjer [...] bortfall av dativ i kystmål (og bymål), hvor større samferdsel [...] har gitt forutsetninger for et mer formelt sprog." (Knudsen 1967a: 7).

Også Torp og Vikør (2003) trekker inn sosiolingvistikk for å forklare kاسوبorfallet:

"[...] Her (omlegginga frå eit kاسوبråk til eit ordstillingsspråk) samverker dei indre lingvistiske drivkreftene og dei sosiale kreftene, baserte på språkkontakt og prestisjemønster, på en svært intrikat måte som vi så mange hundreår etter berre kan rekonstruere omentrentlig." (Torp & Vikør 2003: 100)

Ringgaard (1986) forklarer kاسوبorfallet som et resultat av fonologiske endringer i en dialekt, som har spredd seg videre med språklig kontakt til andre. Denne hypotesen mener Enger ikke er holdbar på grunn av mangelen på empiri. Det har ikke blitt funnet en skandinavisk dialekt hvor kاسوبorfallet kan forklares rent fonologisk. Enger viser videre til at dansk har beholdt

utlydene *-r* (*gæster, viser*) og at kasusbøyningen forsvant tidligere i personnavn enn i fellesnavn. Dette kan ikke forklares på fonologisk grunnlag (Enger 2010: 13).

Enger avskriver ikke fonologien helt. Han mener at fonologien har spilt en viktig rolle som årsak til hvorfor de bestemte formene holdt seg bedre enn de ubestemte. Bestemte former har blitt mer frekvent i moderne norsk enn hva de var i norrønt. Dette har skjedd gradvis, og i den mellomnorske perioden er det ikke sjeldent at gamle ubestemte former blir erstattet med bestemte (*vísan* sb. f. 'vise' erstatter *visa* 'visa' i nom. og *visuna visa* i akk.). Dette styrker faktisk kasusopposisjonen i mellomnorsk ettersom kasus blir markert dobbelt i ordet. Fonologisk ble altså kasus mer uttrykt i bestemt form, og derfor holdt disse formene seg best, ifølge Enger (Enger 2010: 13).

Svarabhaktivokalen kunne i mange vestlandske dialekter opprettholdte et skille mellom nominativ og akkusativ, som *arme/arm* sb. m. 'arm'. Likevel er ikke dette tilfellet. Mens *-r* bortfallet kan forklares fonologisk, kan ikke bortfallet av *e* gjøre det. I for eksempel Setesdal er det bare *arme* som er bevart, altså den gamle nominativen (Enger 2010: 14).

Jærmålet har, i likhet med flere andre sørvestlandske dialekter, bevart svarabhaktivokalen i adjektiver, men ikke i substantiver. At det heter "*ein sjuge hest*", og ikke "*ein sjuge heste*". Dette kan ikke forklares fonologisk (jf. Enger 2010: 14).

Vi har i dette kapitlet sett på ulike argument mot det tradisjonelle synspunktet som er at de nye lydlovene utøste den morfologiske forenklingen. Vi har sett at Knudsen framhever andre årsaker og mener at lydendringene fikk virke fordi de i realiteten hadde "trådd ut av aktiv tjeneste". Engers presenterer to argumenter mot den etablerte hypotesen som framhever de nye lydlovene som årsakt til kasusbortfallet. Det første argumentet er at bortfallet av genitiv *-s* ikke kan forklares fonologisk. Det andre argumentet er at språkkontakt virker mer avgjørende for hvorvidt dativ er bevart enn hva dialektens fonemiske struktur. At de nye lydlovene hadde betydning for den morfologiske forenklingen, er det liten tvil om. Men det kan se ut som den etablerte hypotesen må modereres og tillegges flere årsaker.

8. Tekstmaterialet

Oppgavens tekstmateriale er diplomer fra Agder med hovedvekt på diplomer fra kysten og bygdene av Vest-Agder. En snever definisjon av et diplom er i følge Hamre (1972): "eit skriftleg vitnemål utferda etter faste regler om ei tviljestyring av rettslig innhald". Men betegnelsen diplom brukes oftest generelt om middelalderbrev uten særlig avgrensing (Hamre 1972: 6-7). De fleste diplomene undersøkelsen omfatter, dreier seg om eiendom og jordoverføringer. Diplomer hvor utstederen eller utstederne befinner seg langt nede i det sosiale hierarkiet, foretrekkes siden bøndene, eller lagmannen for den saks skyld, ikke skrev selv. Språket gjenspeiler det sosiale sjikt utstederen kommer fra (jf. Mørck 2014: 3). Derfor vil bondebrev være bedre dialektmateriale enn brev hvor lensmannen er utsender. Mørck foreslår i sin hovedoppgave følgende inndeling av diplomer basert på utsenderens sosiale posisjon:

1. Kongebrev – fra konge, dronning eller prins.
2. Brev fra høyere geistlige – fra erkebisp, bisp, abbed eller abbedisse.
3. Brev fra lavere geistlige – fra alle andre geistlige.
4. Brev fra høyere embetsmenn – fra riksråd, drottsete, fehirde, sysselmann, høvedsmann, kansler, visekansler eller adelige som ikke har embete.
5. Brev fra lavere embetsmenn – fra fogd, underfogd, lensmann eller ombudsmann.
6. Lagmannsbrev.
7. Borgerbrev – fra borgermester, rådmann, borger eller oldermann.
8. Bondebrev – alle brev som ikke er med i noen av de andre gruppene.

(Mørck 1980:17)

Diplomenes skrivemåte er formelbundet. Skriverne, som ofte var geistlige eller i det minste hadde fått sin utdanning hos kirken, måtte oppfylle visse krav om informasjon i brevene for at de kunne være rettsgyldige. Informasjonen er knyttet til formelverket. Hoveddelene i diplomene er: protokoll (innledning), tekst og eskatoll (Hamre: 1972: 29).

I protokollen finner vi informasjon om brevets adresse, altså *inscriptio*, om hvem som er avsender, *superscriptio*, i tillegg til en hilsen, *salutio*. De norske middelalderdiplomene innledes med hilsningen, som her står i normalisert norrønt: "*Qllum mǫnnum þeim*". Hilsningen hører med til formespråket, som drøftes i kap. 10.1.7, og denne oppgaven har funnet at dativ holder seg bedre i slike uttrykk (jf. kap. 10.2).

Tekstdelen består av *publicatio* (kunngjøring), *narratio* (utgreiing), *corroboratio* (bekreftelse). Det er i *narratio*, altså utsenderens utgreiing om den aktuelle saken, vi kan møte mest muntlighet. I Trygve Knudsens artikkel om muntlighet i diplomene skriver han: "straks han skulde til å presisere detaljer i fakta eller forhold ute fra livet og virkeligheten, var han ofte henvist til sig selv, til levende sprog" (Knudsen 1967c).

Den siste delen eskatoll består av *sigillatio* (besegling), *actum/datum* (stedfesting/datering). Denne delen er også preget av å ha fast oppbygning. Middelalderbrevens eskatoll kan lyde som dette:

"Jens Henriksson prester j Odnedal oc Torsten Anundson oc Toræ Hwghesson henghæ sit insciglæ med vore nædhen foræ thetta breff som giort vor aa Valle j Odnedall dominica infra octauas ascensionis anno domini m d viio." (DN XXI 456: 1449. Svenevik)

9. Beskrivelse av undersøkelsen

Denne undersøkelsen har to deler som undersøker dativbortfallet på to nivå. I den første delen undersøkes fraser med eventuelle apposisjoner som en enhet, mens i den andre delen undersøkes de enkelte bøyingsklassene uavhengig i hvilken kontekst de står i. I denne oppgaven vil frasebegrepet brukes også om kjerner uten adledd. Denne vide definisjonen av frasebegrepet støttes av "Norsk referasegrammatikk" (Faarlund, Lie & Vannebo 1997: 31). Den andre delen omfatter bare kategorier som har entydig dativbøyning: ubestemt dativ i sterke hankjønn, intetkjønn og noen feminine substantiv i entall og flertall, bestemt dativ, sterk adjektivbøyning, pronomerbøyning og noen determinativer. Den første delen omfatter også kategorier som har felles form i oblike kasus: svake substantiv, noen sterke feminine substantiv, svak adjektivbøyning og noen determinativer. Disse blir behandlet sammen med den den frasen de eventuelt er en del av.

Tidsperioden tekstmaterialet er hentet fra, strekker seg fra 1406 til 1540. Etter 1540 er, som sagt, de fleste diplomene skrevet på dansk. Det er ifølge Nedrelid liten endring i formverket fram til 1400 på Agder (se Nedrelid 2013:132). I teksten blir det referert til stedsnavnene diplomene er utstedt fra *slik som de står i diplomene*. Ofte er ikke dette de samme navnene som brukes i dag, derfor vil det innledningsvis i kap. 10.2.1-3 forklares hvor de ulike diplomene kommer fra.

I den første delen deles materialet inn i tre ulike tidsepoker etter hvorvidt dativ er opprettholdt. Den første epoken er fra 1406 til 1460. I denne perioden er dativbøyningen for det meste intakt. Den neste epoken er fra 1460 til 1490. I denne epoken foregår det en betydelig svekkelse. Den siste perioden omhandler diplomer fra 1499 til 1540. I denne perioden har dativbøyningen for det meste falt bort.

Følgende tre argumenter er lagt til grunn for å undersøke dativbortfall på frasenivå med eventuelle apposisjoner.

For det første gir dette mulighet til å avgjøre hvorvidt de faste formlene i diplomene gjør seg som dialektmateriale. Diplomene inneholder flere faste formler. Trolig egner disse formlene seg dårligere som undersøkelsesmateriale. Dette gjelder for eksempel diplomenes *salutio* (jf. kap. 8). Ved å sammenligne hvorvidt dativ er bevart i fast form med "fri tekst", kan vi forhåpentligvis påvise at dativ er kunstig høyt bevart i formelspråk.

For det andre kan dativfunksjonen opprettholdes selv om ikke alle ordene i en frase står i dativ. Grunnen er at fraser med eventuelle apposisjoner fungerer som en enhet ettersom de viser til samme fenomen i den virkelige verden (jf. kap. 6.2). Ved å undersøke fraser og apposisjoner *i tillegg* til hver enkelt ordklasse, som den andre delen omfatter, vil vi kunne påvise dette.

For det tredje vil vi kunne si noe om hvor frekvent dativ var i en gitt tidsperiode. Ved å undersøke dativ uavhengig av ordklasse kan vi få begrep om hvor stor andel av frasene med eventuelle apposisjoner som skal stå i dativ, faktisk gjør det.

I den andre delen blir hver enkelt ordklasse behandlet for seg, løsrevet fra den konteksten de opptrer i. Det vil likevel være viktig i denne delen å undersøke "leksikalsk dativbortfall" framfor dativbortfall hvor det er hele ledd som mangler dativ (jf. kap. 10.2.3, 11.1.2 & 11.3).

Den andre delen vil gi mulighet til å finne ut hvor lenge de ulike ordklassene holdt på dativbøyningen. Den første delen vil gi et mer kvantitativt bilde av dativbortfallet, mens den andre delen vil gi et mer kvalitativt bilde. Kombinert vil disse to metodene gi et godt grunnlag for å beskrive kasusbortfallet på Agder.

10. Undersøkelse av dativ på frasenivå

10.1 Hvordan materialet er sortert

Den første delen skiller mellom "markert dativ", "delvis markert dativ", "tvetydig dativ" og "umarkert dativ". I tillegg er det enkelte ledd som blir utelatt fra statistikken ettersom de ikke markerer kasus i det hele tatt, eksempelvis fraser som kun består av sterke feminine *i*-stammer i entall.

10.1.1 Markert dativ

I den første kategorien markerer alle formene i frasen dativ, og minst en av formene har entydig dativ. Det betyr ikke at formene skal være ordrett, som dem man finner i lærebøkene, men at formene markerer dativ. Skriftspråket var ikke normert på den måten det er i dag, derfor finner vi større variasjon i skrivemåten av ulike former:

1) ... af eine halfo (DN X 108: 1409. Valle Kirke)

... *av en halvdel*

2) ... af eino jone (DN VI 586: 1477. Soteland)

... *av en halvdel*

I det første utdraget så markeres dativ til tross for at kvantoren verken har dobbel *n* eller ender på *i*, som den normerte norrøne formen. I det andre utdraget derimot ender kvantoren på *-o* som ikke er en palatal vokal. Vokalen *o* blir derimot ofte skrevet istedenfor *-u* i mellomnorsk, som er morfemet som markerer feminin akkusativ. Den første formen blir altså regnet som markert, mens den andre regnes som umarkert.

10.1.2 Tvetydige dativ

Kategorien "tvetydige dativ" inneholder ord eller fraser hvor dativ markeres med former som har sammenfall i de oblike kasusene.

1) ... j Valla kirku sokn (DN VII 395: 1435. Vikingeland)²

... *i Valles kirkesogn*

Preposisjonen *i* styrer dativ når det er ro på stedet. Det er bare "kirku" som marker kasus i forhold til preposisjonen. Den første formen, "Valla", er genitiv av hankjønnordet *vøllr* 'voll', og "sokn" gno. *sókn* 'sogn' har ingen kasusbøyning.³ "kirku" gno. *kirkja* 'kirke' er et svakt femininum og skiller derfor ikke mellom de oblike kasusene (jf. Iversen 1972: 59: §68.8, 61. §69.2, 65: §78).

Det er flere bøyingsklasser som bare skiller mellom nominativ og oblik form i norrønt. Det gjelder noen sterke maskuline og feminine substantiv, de fleste svake substantiv, den svake adjektivbøyningen maskulinum og nøytrum singular i tillegg til determinativene som har svak adjektivisk bøyning: *samr* og de fleste ordenstallene (jf. Iversen 1972: 45, 62-69, 75, 90)⁴. Hvis dativleddet bare inneholder former med sammenfall mellom de oblike kasusene, regnes de som "tvetydig". Hvis leddet inneholder former med entydig dativ, i tillegg til tvetydige former, regnes det som markert. Hvis leddet inneholder former som ikke har den forventede dativformen i tillegg til tvetydige former, regnes det som umarkert ledd.

² Se Sandnes & Stemshaug (1990: 332): "**Valle** [val`le] sokn i Lindesnes hd, V-Agd. "Valla sokn" 1358. Same namnet som 1. [gno. *vøllr* m. 'voll'], her anten i gen. eint. (*Vallar*) eller gen. fleirt. (*Valla*). Også her har V. vore namn på prestegarden"

³ Genitiv har ofte sammenfall mellom entall og flertall på grunn av *-r-bortfall* (Se Mørck 2013: 651).

⁴ Determinativet *samr* 'samme' kan ha både sterk og svak bøyning (jf. Haugen 2006: 160).

Former som ikke skiller mellom nominativ og oblike kasus, blir ikke tatt med i statistikken. Dette gjelder mange sterke hunkjønnsord i entall.

10.1.3 Delvis markert dativ

Kategorien "delvis markert dativ" består av både markerte og umarkerte former:

- 1) ... i østre hwsonom (DN VIII 425: 1490 Holleim)

... i østre husene

Den første formen i underordningsfrasen, "østre", er umarkert, mens kjernen, "hwsonom", er markert. Dette leddet blir derfor regnet som "delvis markert". I noralisert norrønt vil frasen være: *i østra husunum*.

Av og til dukker det opp ledd som har en eller flere umarkerte former samtidig som det har en form som ikke skiller mellom dativ og akkusativ:

- 2) ... einno holwo (DN VI 415: 1422. Vimmarstad)

... en halvdel

I normalisert norrønt vil frasen være: *einni hálfu*. Former som denne, regnes med til de "delvis markerte" leddene. Dette er problematisk siden de øvrige leddene er "mer markerte" i den forstand at de er entydige dativendelser, men det vil likevel være galt og regne dem som avvik siden de faktisk markerer kasus.

10.1.4 Umakert dativ

Kategorien "umarkerte dativ" er naturlig nok ledd som avviker fra forventet norrøn dativmarkering.

- 1) ...a Auklandh (DN III 788: 1445. Aukland)

... på Aukland

Etter norrøne regler skulle man forventet *Auklandi/Auklande*, ettersom preposisjonen *á* styrer dativ når det er "ro på stedet" (Haugen 2006: 332).

I de nyeste diplomene er det ikke uvanlig at egennavn stivner i dativ. Hvis man kan påvise at formen har stivnet i dativ, regnes formen som står i dativposisjon som umarkert jf. eksempel 2. Former som ikke står i dativposisjon blir ikke medregnet i statistikken jf. eksempel. 3.

2) ... østen seldhe **forde arne** køllandh ok øklandh (DN XXI 585: 1479. Lunde)
... *Øystein solgte førnevnt Arne Kolland og Aukland*

3) ... af **adro halfuone** arne ioonsson (DN XXI 585: 1479. Lunde)
... *av andre halvdel [til] Arne Jonsson*

Leddet *forde "arne"* står som indirekte objekt, og skal ha dativ etter norrøne regler. Ettersom personnavnet har stivnet i dativ (jf. eks. 3), regnes leddet som umarkert. Adjektivet mangler for øvrig også dativmarkering. Tilfellet 3 blir, som sagt, ikke medregnet i statistikken. Disse leddene har en objektivisk rolle, og de står alltid i akkusativ i diplommaterialet.⁵

I noen fraser bestående av flere ord, markeres bare den oblike bøyningen:

4) ...Jtem gaffdæ thi oc forde Kullungher oc Gwnloff forde jord Vadelan som liggher j Konacsmo sokn oc j Fos tingstod antinghæ ther lefdhæ lenghæ eller skemd **then helly kirkio** oc prestebolith Vallæ tiil euerdelig egn." (XII nr. 272: 1507. Valle (Undal)
... *Det samme gav de og førnevnte Kollung og Gunlof førnevnte jord Vadeland som ligger i Konsmo sokn og i Foss tingsted der levde lenge eller kort den hellige prestebolig Valle til evig eige.*

⁵ jf. f.eks. DN VI 415: 1422. Vimarstad DN XXI 456: 1449. Sveneik DN VII 446: 1452. Rødberg

Leddet "then helly kirkio oc prestebolith Vallæ" står som indirekte objekt og blir styrt av verbet *gefa*. Det første leddet i sideordningen markerer bare kasus i den svake *jōn*-stammen *kirkja* f. 'kirke'. Feminine *jōn*-stammer skiller bare mellom nominativ og oblike kasus i entall (Haugen 2006: 132). Demonstrativet *sá* 'den' har den entydige dativformen *þeir(r)i* i hunkjønn entall. Fraser som bare markerer tvetydig kasus og ikke entydig dativ når dette er mulig, som 4), regnes som "umarkerte". Grunnen er at disse frasene ikke har bevart dativfunksjonen.

10.1.5 Sideordnede konstruksjoner

I den første delen behandles deles de sideordnede konstruksjoner opp:

- 1) ... fore seer ok sinom arfuom (DN IV 796. 1414. Valle)

... *for seg og sine arvinger*

I dette tilfellet styrer preposisjonen *fore*, som er en variant av *fyrir*, dativ. Til preposisjonen står de to sidestilte frasene; "seer" og "sinom arfuom", som behandles hver for seg. Det første leddet "seer" er et markert tilfelle av det refleksive pronomenet, *sik*. Underordningen "sinom arfuom", består av underleddet *sinom* og overleddet "arfuom", som begge er markerte tilfeller. Grunnen til at sideordningene deles opp, er at de har ulike morfologiske egenskaper og fungerer som selvstendige ledd.

I noen tilfeller har sidestilte fraser felles over eller underledd:

- 2) ... med ollom thæm twtom oc lwnindom (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *med alle de luter og lundene*

I dette eksemplet har begge substantivfrasene felles underledd, nemlig kvantoren "ollom". Dette uttrykket er veldig frekvent og forekommer som en formel i flere av diplomene. Setningsleddet styres av *með*. 'med', som i dette tilfellet styrer dativ. I denne undersøkelsen regnes felles underledd eller overledd til den frasen de står nærmest. I eksempel 2 er dette "thæm lwtom". Grunnen er at disse ordene ikke skal få for stor innvirkning på resultatet. Hvis det forekommer en konstruksjon med flere enn to sidestilte ledd, vil underleddet bestemme hvorvidt alle disse leddene regnes som markert eller ikke. Dette vil gi et galt bilde når hensikten er å finne generell dativfrekvens.

10.1.6 Apposisjoner

1) ... medt eknæ kona synne Sygnæ Biørnsdotter (DN VI 687: 1523. Øvre Foss)

... med egne kona hans egen kone Signe Bjørnsdotter

I eksemplet over har vi to apposisjoner.⁶ Den første er "Sygnæ Biørnsdotter" som er utfylling til "eknæ kona synne", og den andre apposisjonen er etternavnet, "Biørnsdotter", til "Sygnæ". Oversatt til gammelnorsk er apposisjonen: *ekna konu sinni Sygnæ Biørndottir*. Den første utfyllingen fungerer i større grad som enhet enn hva den andre gjør. Det ville derfor vært uheldig å behandle farsnavnstillegg som selvstendige ledd, og for å unngå å få uklar kategorisering behandles alle apposisjoner som underordninger, altså som en del av frasen de utfyller. I tillegg beskriver de samme fenomen og har på den måten en tydelig adjektivistisk funksjon som kobler dem tett til det overleddet de beskriver. De beskriver altså en enhet, og det kan derfor tenkes at skriver syntes det var nok å markere kasus i en form, som eksemplet under viser:

2) ... Sygridh Olaffhdotter seldhe Anundhe Olaffzson (DN II 910: 1479. Lister)

... Sigrid Olafsdotter solgte Anund Olaffson

⁶ Apposisjonskonstruksjoner er en spesiell type substantivfraser som vanligvis består av to nominale ledd med felles referanse: Oslo, Norges hovedstad (se Faarlund, Lie & Vannebo 1997:270).

Personnavnet "Anundhe Olaffzson" markerer dativ bare i fornavnet. Den gammelnorske formen er *Anunde Olaffsyni* (Iversen 1972: 61: §6.2), farsnavnstillegget mangler for det første i-omlyd og for det andre, relevant for undersøkelsen, dativsuffixs.

10.1.7 Formler

Diplomene er i stor grad bygd opp av formler.⁷ Med formeler mener vi faste uttrykk i diplomene. Den første delen tar sikte på å avgjøre hvorvidt formelspråket har bevart dativmarkering bedre enn resten av teksten. Formelspråket i diplomene består, blant annet, av uttrykkene: *Qllum mǫnnum þeim* 'alle menn dem', *fyrir sér ok sinum arfum* 'for seg og sine arvinger', *fyrir þeim ok ollum loðligum agangum* 'for dem og alle lovlige krav, med luter og lundunum' 'med luter og lundene' og *fra fiornu ok nyu* 'fra fjernt og nytt', *fyrir "personnavn" fyrnemndom ok hans arfum* 'for "personnavn" førnevnt og hans arvinger'. Disse dativuttrykkene, eller varianter av disse, går igjen i de fleste diplomene. Formlene kjennetegnes ved at de opptrer som en enhet, ofte med assonans og rytmisk språk.

I undersøkelsen av dativbortfall i mellomnorske bondebrev fra indre og ytre Østlandet slo Ree (2006) fast at dativ holder seg best i formelspråket. Denne undersøkelsen vil behandle formelspråket isolert, for å avgjøre hvorvidt det samme er tilfellet i agderdiplomene. Det er vanskelig å avgjøre hva som hører til formelspråket da formuleringen og oppbygningen til de ulike diplomene er gjennomgående like. Derfor er det flere uttrykk i som er formelpregede, men ikke blir regnet til formelspråket i denne undersøkelsen (se vedlegg). En generell regel denne undersøkelsen har støttet seg til, er at formler med personnavn *ikke* blir regnet som faste formler i statistikken. Grunnen er at i disse tilfellene må skriveren i større grad selv ta stilling til hvorvidt dativ skal brukes eller ikke. Formelspråket tilhører trolig skriftkulturen, og er derfor lite representativt for talemåten til bøndene.

⁷ En juridisk formel er ifølge Gisle (2009): "Fast forbindelse av ord, fast kort setning, talevending, brukt særlig ved visse seremonier, rettshandlinger eller lignende (av bindende art). Den romerske prætor tilrettela et tvistemål for dommeren ved hjelp av faste formulae."

I Bussmanns "Routledge Dictionary of Language and Linguistics" blir formel definert som: "Formula: 2 A term from phraseology (idiomatics) for a lexically and syntactically unchangeable group of words that frequently has the value of a sentence and is thematized as a formula of politeness or greeting according to a pragmatic point of view: e.g. good afternoon, to your health, good luck. (twin formula)." (1998: 426)

10.1.8 Tidsledd i dativ

Tidsledd står oftest i akkusativ etter norrøne regler (se Iversen 1972: 132: §157.3.3):

- 1) ... Þetta bref er gjort var sonodaghin nest **eptir hwithasonodaghin** (DN VII 395: 1435 Vikingeland)

... dette brev som var gjort søndagen nest etter hvitesøndagen

I noen tilfeller kan dativ være kasus for tidsledd (se Iversen 1972: 135: §158.14). Dette viser seg ofte i brevenes "escatoll", den avrundende dateringen:

- 2) ... Þetta bref er gjort var **degi ok are** som forsegir. (DN X 108: 1409. Valle)

... dette brev som var gjort dag og år som før sagt

I dette tilfellet er begge formene i sideordningen markert med dativsuffiks. I normalisert norrønt vil sideordningen være *degi ok ári*. Dette kunne blitt behandlet som en formel ettersom uttrykket er veldig frekvent. Grunnen til at dette ikke er tilfellet, er at leddet mister dativmarkeringen tidligere enn hva de resterende faste formene gjør. Derfor kan det tenkes at dativ gikk ut av bruk i tidsledd. Tidsleddene er analysert for seg.

10.1.9 Problemer med å identifisere dativ

Vokalsvekkelse

Vokalsvekkelsen er, som nevnt, i det minste, en viktig pådriver for svekkelsen av kasus. Fra rundt 1400 var det ikke uvanlig at de to framre vokalene i trykklett stilling ble forskyvet. /e/ ble brukt for tidligere /i/ og /o/ for /u/. Således ble det avvik fra regelen om vokalharmoni. Dette har blitt tolket som første steg mot en sterkere svekkelse av disse endelsesvokalene (se Mørck 2005: 1129-1130, Mørck 2014: 18).

I de eldste diplomene er flere eksempler på vakkende ortografi hvor /u/ noen ganger har beholdt gammel vokalkvalitet, og noen ganger er senket til /o/. Dette medfører bare en

allomorfisk variasjon. Eksemplet under er hentet fra et diplom som har beholdt /u/ i noen former.

1) ... j lauso ok j fasto (DN VII 395: 1435. Vikingeland)

... *i løst og i fast*

I diplommaterialet er det ikke uvanlig at /æ/ skrives for /a/. Oftest har dette ingen konsekvens for hvorvidt dativ forblir entydig. I de senere diplomene er det tilfeller hvor /æ/ skrives for /i/. Dette har derimot betydning for kasusopposisjonen i den svake substantiv- og den svake og sterke adjektivbøyningen. Mørck sier at utover perioden blir det en mer omfattende reduksjon av de trykklette vokalene. Reduksjon av /a/ ble mer vanlig enn før, men mer betydningsfullt var det at det samme var tilfellet for /i/ og /u/. Det ble altså et fullstendig sammenfall av de trykklette vokalene skrevet som /æ/ (se Torp 2005: 40, Enger 2010: 10-11, Mørck 2014: 18).

2) ... fyre hwæreæ mannæ (DN VI 687: 1523. Øvre Foss (Lyngdal))

... *for hver mann*

I eksemplet over styrer preposisjonen "fyre", gno. *fyrir* 'for' dativ. Vi kunne derfor forvente *hverjum manne*, etter norrøne regler. Vi ser altså at /æ/ står for /i/ eller /e/. Her har vi å gjøre med en form som ikke markerer dativ. Regelen er at formen regnes for "markert" hvis æ bare brukes for *i* i diplommet eller bøyningskategorien bare har én endelsesvokal, som den sterke substantivbøyningen.

I de yngste diplomene er det ikke uvanlig at *e* står, i tillegg til opprinnelig /i/, for redusert /a/ og /u/. Dette fører til sammenfall mellom nominativ og oblike kasus i svake hannkjønn og hunkjønnsord samt svake hankjønn og hunkjønns adjektiv. Disse tilfellene regnes som umarkerte former.

3) ... i same marka [gang] (DN X 295: 1505. "Lövdal")

... i samme mark [gang]

Oppmerksomheten i tilfelle 3) skal rettes mot "same", som mister sin kasusopposisjon. Determinativet *samr* blir oftest bøyd svakt i diplomaterialet og har da formen *sama* i oblique kasus. "marka" er en genitivsform, som i diplommet står sammen med "gangh", altså "markagangh" (DN X 295: 1505. "Lövdal").

Forsøk på å markere dativ

Det er flere eksempler, spesielt i diplomer av nyere dato, på former som er ulike de norrøne hvor man kan anta at skriveren prøver å markere kasus. Dette kan tyde på usikkerhet. Ofte er de nye formene et resultat av vokalsvekkelse, mens andre ganger er det ikke det. Regelen er at hvis endringene ikke får betydning for kasusopposisjonen, eller at formene tydelig markerer dativ, regnes de som "markerte". Hvis formene ikke gjør det, regnes de som "umarkert dativ", som eksemplene under.

a) ... af eino jone (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... av en del

b) ... aff adhre halffuæ (DN VI 687: 1523. Øvre Foss/Lyngdal)

... av andre halvdel

c) ... føre hwæreæ mannæ (DN VI 687: 1523. Øvre Foss/ Lyngdal)

... for hver mann

Bruk av feil kasus

I de senere diplomene hender det at skriveren bruker dativ steder hvor man skulle forventet andre kasus:

... i mellom iorddom (VIII 425: 1490 Holleim)

... i mellom jorder

Man skulle forventet genitiv etter norrøne regler, siden preposisjonen "i mellom" alltid styrer genitiv (jf. Haugen 2006: 235).

Mot slutten av den mellomnorske perioden brukes dativformer for akkusativ i 3. person entall hankjønn og hunkjønn av de personlige pronomene og flertall av demonstrativet *sá*. Disse regnes som "umarkerte" når dette viser seg i diplomaterialet. Når det gjelder 3. person entall er det ikke evidens i tekstmaterialet for at et slikt sammenfall fant sted i Agder i før 1540. I flertall av demonstrativet *sá* ser det derimot ut som et slikt sammenfall fant sted ved århundreskiftet (jf. kap. 12.1.1-2)

10.2 Gjennomgang av materialet

10.2.1 Diplomene 1406-1460

Grunnlaget for undersøkelsen i den første perioden fra 1406 til 1460, er 12 diplomer. Skjemaet nedenfor viser sted og årstall til diplomene, samt hvor de kan finnes i DN. Stedsnavn og personnavn står som de gjør i diplomene.

Skjema 1. Oversikt over innhold og utsteder av diplomene i perioden 1406-1460

Bind, nummer, år, sted	Innhold	Utsteder
DN VII 345: 1406. Fardal	To menn kunngjør et salg.	Peeter Þorlakszson og Rwlfur þorgeheirzon.
DN X 108: 1409. Valle Kirke	To menn kunngjør at en bot er betalt.	Þorstein Þorgeirsson og Vluer Aslaksson
DN IV 796: 1414. Valle	Tre menn kunngjør et salg.	Þyrgiuls Aslaksson, Helge /Oe/iulfson og Vluer Þorgbiornson

DN VI 415: 1422. Vimarstad	To lagrette menn kunngjør et salg av en del av en gård.	Swein Þorgiulfsson og Odder Þorkelsson
DN X 147: 1428. Skuveland	To menn bevitner et kjøp.	Hælge /OE/yulfsson og Eighil Solmundasson
DN VII 389: 1433 Rödberg	Fem lagrette menn kunngjør at de ikke har hørt om noen påtale av øvre Vikingeland (Vigeland).	Biorn Þorgærisson, Þorstæin Þorgærisson, Læidwlfur Þosteinsson, Þorgæir Þostæinsson og Þorgrimer Biarnason
DN VI 434: 1430. Bjeiland	To menn kunngjør et salg.	Helge /Oe/iulfsson og Vlwr Þorbiorns sson
DN VII 395: 1435. Vikingeland	Tre lagrettemenn kunngjør fordelingen av en arv.	Þostein Þorgeirsson, Leidhulfer Þosteinsson og Þorgeir Þosteinsson
DN III 788: 1445. Aukland	En mann stedfester et salg.	Salmund Endridssön
DN XXI 456: 1449. Svnevik	To lagrettemenn kunngjør et salg.	Onunder Aslaksun og Salue Niclossun
DN VII 446: 1452. Rødberg	Tre lagrettemenn kunngjør et salg.	Are þorgiulsson, Gunnar Biornsson og Øyulfuer Reidarsson
DN IV 948: 1460. Drange	To menn kunngjør et salg.	Wlfor Thorgerson og Thormoder Nicolosson

Utstederne av brevene er bønder fra det som i dag er Kristiansand (Aukland), Lindesnes (Svnevik, Rødberg), Audnedal (Fardal, Valle), Lindesnes (Bjeiland, Vigmostad, Rödberg, Vigeland), Marnardal (Skuveland) og Flekkefjord (Drange) kommune. Med unntak av Vigeland, er de resterende diplomene fra typiske innlandsbygder. I tillegg til dette er alle brevene utstedt av bønder, som vi vet var de mest stedbundne. Derfor vil antageligvis språket i diplomene gjenspeile talemålet i bygdene.

Samme person forekommer i noen tilfeller som utsteder i flere brev. Dette er ikke ideelt. Færre utstedere gir dårligere grunnlag for å generalisere resultatene. Siden det er såpass få

brev som er bevart er det likevel nødvendig å ta med brev med samme utstede. Bøndene benyttet seg, som sagt, av en skriver, så vi bør anta at han hadde vel så stor innvirkning på språket som bøndene hadde.

Helge /Oe/iulfson og Vluer Þorgbiornson står oppført som utstedere både i brevet fra Valle (1414) og Bjeiland (1433). Dette er ikke ideelt. Likevel er det en tredje utsteder, Þyrgiuls Aslaksson, i diplommet fra Valle (1414). Begge disse diplomene har full dativmarkering.

Þorstein Þorgeirsson forekommer som utsteder i Valle (1409), Rödberg (1433) og Vikingeland (1435). Ettersom alle disse diplomene kommer fra Vigelandsområdet er dette antageligvis samme person. Han er likevel bare en av flere utstedere i disse brevene, så han dikterte neppe pennen til skriveren.

Leidhulfer Þosteinnsson forekommer som en av flere utstedere i diplomene fra Rödberg (1433) og Vikingeland (1435).

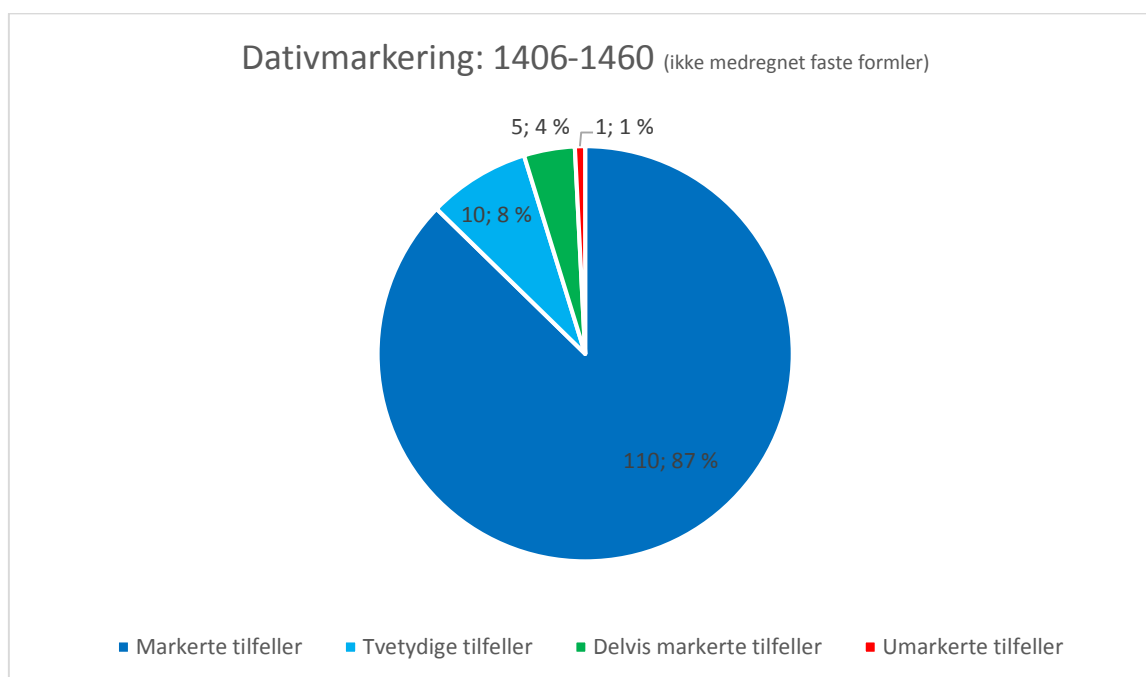
Resultat fra perioden

Skjema 2. Oversikt over dativ på frasenivå i diplommaterialet i tidsperioden 1406 til 1460.

Bind, nummer, år, sted	Markert dativ	Tvetydig	Delvis markert dativ	Umarkert dativ	Faste formler	Tidsledd
DN VII 345: 1406. Fardal	16/18		2/15		6/6	2/2
DN X 108: 1409. Valle Kirke	14/17	2/17	1/17		5/5	2/2
DN IV 796: 1414. Valle	23/24		1/21		7/7	
DN VI 415: 1422. Vimarstad	19/20	1/20			8/8	2/2
DN X 147: 1428. Skuvland	12/13	1/13			6/6	
DN VI 434: 1430. Bjeiland	13/13				7/7	
DN VII 389: 1433 Rödberg	6/7	1/7			1/1	
DN VII 395: 1435. Vikingeland	11/12		1/12		5/5	
DN III 788: 1445. Aukland	15/19	2/19	1/19	1/19	7/7	

DN XXI 456: 1449. Svenevik	18/18				5/5	
DN VII 446: 1452. Rødberg	17/18	1/18			7/7	2/2
DN IV 948: 1460. Drange	18/20	2/20			8/8	2/2
Totalt:	182/198 = 92%	10/198 = 5%	5/198 = 2,5%	1/198 = 0,5%	72/72 = 100%	5/5 = 100%
Uten faste formler	110/126 = 87,2%	10/126 = 8%	5/126 = 4%	1/126 = 0,8%		

Skjema 3. Dativmarkering på frasenivå 1406-1460

Om resultatet

192 av i alt 198 undersøkte tilfeller var enten markerte eller tvetydige tilfeller. Det vil si at diplomene fra perioden har 97% dativmarkering. 72 av disse tilfellene var faste formler. Alle disse hadde full kasusmarkering. Hvis vi ser bort fra de faste formlene (jf. 10.1.7), så har diplomene i perioden en dativmarkering (medregnet oblik bøyning) en dativmarkering på 95,2%. Til tross for at talemålet nok var mindre konservativt enn diplomspråket, er det lite som tyder på at dativ ikke var et levende språktrekk i Agder fram til 1460.

Det var i alt fem tilfeller hvor den felles objektsbøyningen eller dativbøyningen bare var delvis markert:

1) ... med hia ok guhaulligæ Thwnæ eghnæ kono hans (DN VII 345: 1406. Fardal)

... med familie/husholdningen og gudhellige Torny hans egen kone

2) ... fyrir ollum loglighom a gangh(o)m Þorlakke fyrnemnde ok hans erfingium (DN VII 345: 1406. Fardal)

... for alle lovlige Torlak førnevnt og hans arvinger

3) ... med þer skuldi (DN X 108: 1409. Valle Kirke)

... men den skyld

4) ... i vestra Agdhom (DN IV 796: 1414. Valle)

... i vestre Agder

5) ... i øfra husunum (DN VII 395: 1435. Vikingeland)

... i øvre husene

I det første tilfellet er det den første formen i frasen oppmerksomheten må rettes mot. /æ/ brukes her for både /u/ og /i/. Når vokalen erstatter flere enn en av de opprinnelige funksjonene, får endringene konsekvens for kasusopposisjonen. Når det gjelder kjernen i frasen, Thunæ eller Thorny, så har den ingen kasusopposisjon. Når det gjelder beskriveren, adjektivet "guhaulligæ", så skiller den svake bøyningen mellom tre vokaler i singular. Derfor regnes det som "umarkert" tilfelle. Apposisjoner behandles, som sagt, som en del av det substantiviske leddet det beskriver. Apposisjonen følger norrøne regler, selv om den ikke har entydig dativ. Tilfellet er derfor "delvis markert".

I følge Seip får adjektivene ofte samme endelsesvokal som substantivet det kongruerer med allerede seint i den mellomnorske perioden. Dette viser at bøyningssystemet er i sterk oppløsning. På grunn av at adjektivbøyningen skiller mellom tre ulike vokaler i kasusbøyningen, var den ekstra utsatt for svekkelse (Seip 1955: 308).

I det andre tilfellet er det adjektivet "fyrnemnde" som mangler kasusmarkering. Adjektivet er bøydd sterkt og kongruerer med "Þorlakke". Den norrøne formen er *fyrnemndum*. De resterende formene i leddet har bevart dativ, så vi kan til en viss grad hevde at kasusfunksjonen fortsatt er opprettholdt. I tillegg har resten av diplommet fullstendig dativbøyning. På bakgrunn av dette samt diplomets alder er det lite trolig at det er snakk om en forenkling av dativbøyningen (jf. kap 13.1.1 tf. 2).

I det tredje tilfellet er det bestemmeren, demonstrativet "þer", som ikke står i dativ. Demonstrativet kongruerer med "skuldi", som er et feminint substantiv. Etter norrøne regler skulle formen vært *þeir(r)i*.

I det fjerde og femte tilfellet er det beskriveren, adjektivene "vestra" og "øfra", som ikke har dativmarkering. De kongruerer begge med overleddene, "Agdhom" og "husunum", som er flertallsformer. Dativformene er for øvrig *vestrum* og *øfrum*. Endelsen –a er kasusmerke for genitiv flertall, og vokalen blir ofte brukt som bindevokal i sammensatte ord. Det kan derfor tenkes at adjektivet ble tolket som en del av stedsnavnet. Likevel blir begge disse tilfellene tolket som "delvis markerte"

Ved et tilfelle var ikke dativ markert i et substantiv:

- 9) ... fyrir þetta bref er gort war a Auklandh (DN III 788: 1445. Aukland)
 ... *foran dette brev som gjort var på Aukland*

Etter norrøne regler styrer preposisjonen *a*, som betyr "på", dativ når det er ro på stedet. Derfor skulle "Auklandh", som bøyes etter gno. *land* n., hatt dativsuffixs (–i/–e).

En spesiell variant av 3. person pronomen entall hankjønn forekomm i følgende tilfelle:

- 6) ...swa at **hanom** vel at nogdhe (DN IV 796: Valle 1414).
 ... *sånn at han var fornøyd*

Pronomenet står i dativ i en formel som går igjen i flere diplomer (se DN XXI 456: 1449. Svenevik, DN IV 983: 1476. Midhassel, DN XXI 585: 1479. "Lunde", DN VI 603: 1487. Holen). Det som er spesielt med formen "hanom", er at den verken samsvarer med den norrøne akkusativsformen *hann* eller dativformen *honum*. Man kan forklare enkeltskriving av konsonanten med vaklende ortografisk markering av kvantitetsomleggingen, men det forklarer ikke vokalkvaliteten og dativsuffixet.⁸ Formen framstår som et kompromiss mellom formene, hvor dativsuffixet er lagt til akkusativsformen. Likevel er det lite trolig at det er noe avvik fra norrøn bøyning på dette tidspunktet. Formen må derfor forklares som et resultat av uklar ortografi.

I denne perioden holder kasussystemet seg svært intakt. Det er, med unntak av et substantiv i diplommet fra Aukland (1445) bare kongruerende underledd som har mistet dativ- eller oblik kasusmarkering. På den måten opprettholdes dativkategorien selv om kasusen ikke kommer til uttrykk i hvert ord. Likevel er dette et steg mot bortfall av dativ og kasuskategorien, som sådan.

De resterende ordklassene som har kasusmarkering har bevart den.

10.2.2 Diplomene 1460-1490

Generelt om diplomene

Grunnlaget for den midterste perioden er ni diplomer fra 1460 til 1490.

Skjema 4. Oversikt over innhold og utsteder av diplomene i perioden 1460-1490

Bind, nummer, år, sted	Innhold	Utsteder
DN III 848: 1460. Forneby	To menn kunngjør et salg.	Byon Bergulfson og Erlend Sommundzson
DN IV 983: 1476. Midhassel	Tre lagrettemenn kunngjør et salg.	Gunnar Asufsson, Omundher Gudlaugsson og Bodwar Birghesson.
DN VI 586: 1477. Soteland	To lagrettemenn kunngjør et salg.	Ellendh Sogmundhson og Eivindh Berwlfson.
DN XXI 585: 1479. "Lunde"	To lagrettemenn kunngjør et salg.	Olwf Redarsson og Karl Torbyønnasson.

⁸ Kvantitetsomleggingen er usystematisk markert i ortografien, og den er grunnen til flere nye skrivemåter. Se Mørck (2013: 645-646) om markering av kvantitetsomleggingen i ortografien.

DN II 910: 1479. Lister	Tre lagrettemenn kunngjør et salg.	Aslach Arasson, Rolloffh Byærnesson og Anwndh Tolkeksson.
DN XXI 610: 1484. Ormestad	To lagrettemenn kunngjør en avtale om arv.	Eivind Bwfon og Eivind Liottson.
DN VI 603: 1487. Holen	Fire lagrettemenn kunngjør et salg.	Torgiwss Bervlsson, Torbiorn Anundhson, Evind Liotheson og Taral Vtyrmeson
DN VI 607: 1488. Foss	Fire lagrettemenn kunngjør et salg.	Torgiwss Bervlsson, Torbiorn Anundhson, Evind Liotheson og Taral Vtyrmeson
DN VIII 425: 1490. Holleim	Tre lagrettemenn kunngjør et salg.	Aslak Jngwarson Evind Liotheson og Gerwlff Arneson

Diplomene kommer fra et spredt område i Vest-Agder: Lindesnes (Foss, Ormestad), Mandal (Forneby, Soteland, Holleim), Lyngdal (Lister), Audnedal (Holen), Vanse/Farsund (Midhassel) og Eiken (Lunde). Diplomene fra Holen og Foss har samme utstedere, men omhandler ulike saker. Det er ikke ideelt med samme utstedere, men ettersom tilgangen på diplomer er såpass lav, er begge diplomene tatt med. Det er helt klart gunstig for undersøkelsen at det forekommer diplomer fra et spredt område. Derfor er diplomer med samme utsteder unngått, så langt det lar seg gjøre.

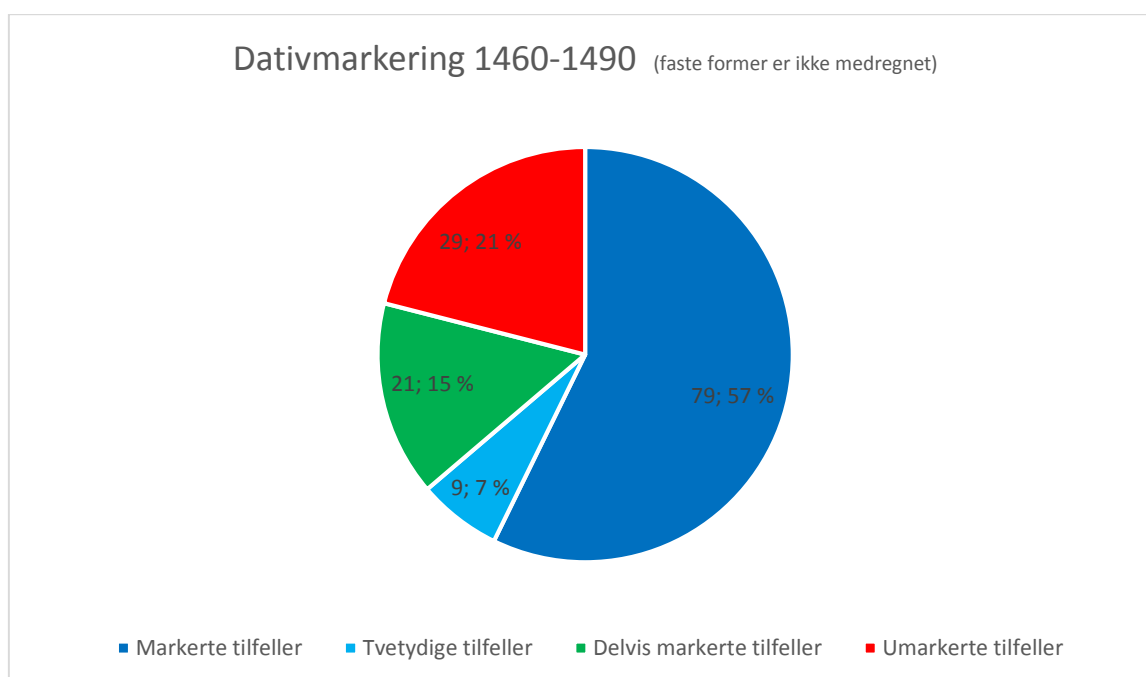
Resultat fra perioden

Skjema 5. Oversikt over dativ på frasenivå i diplommaterialet i tidsperioden 1460 til 1490.

Bind, nummer, år, sted	Markerte dativformer	Tvetydige former	Delvis markerte former	Umarkerte former	Faste former	Tidsledd
DN III 848: 1460. Forneby	10/16	2/16		4/16	3/5	2/2
DN IV 983: 1476. Midhassel	21/28	1/28	3/28	3/28	8/8	1/2
DN VI 586: 1477. Soteland	13/22	2/22		7/22	6/6	0/1
DN XXI 585: 1479. "Lunde"	12/18	1/18		5/18	8/10	
DN II 910: 1479. Lister	23/31	1/31	5/31	2/31	7/7	2/2
DN XXI 610: 1484. Ormestad	9/16		4/16	3/16	1/1	

DN VI 603: 1487. Holen	11/18		4/18	3/18	8/9	1/1
DN VI 607: 1488. Foss	14/20		3/20	3/20	8/9	0/1
DN VIII 425: 1490. Holleim	25/36	2/36	2/36	7/36	10/12	0/1
Totalt:	138/205 = 67,4%	9/205 = 4,4%	21/205 = 10,2%	37/205 = 18%	59/67 = 86,1%	6/10 = 60%
Uten faste formler	79/138 = 57,3%	9/138 = 6,5%	21/138 = 15,2%	29/138 = 21%		

Skjema 6. Dativmarkering på frasenivå 1460-1490

Om resultatet

Det er tydelig at dativkategorien svekkes i denne perioden. Til tross for at diplomene fra denne perioden fortsatt har en høy grad av bevarte dativformer, er det liten tvil om at dativkategorien svekkes. I motsetning til diplomene fra den forrige perioden har disse gjennomgående avvik i dativbøyningen. Dativ ble markert i entydig eller tvetydig i 64% av tilfellene når vi ser bort ifra faste formler. Det er altså en betydelig mindre grad av dativbruk i denne perioden enn hva som var tilfelle i den foregående.

Grunnen til at perioden, som skal være en "bruddperiode", starter med diplommet fra Forneby, er at dette er det første diplommet hvor vi finner konsekvent avvik fra norrøn dativbøyning. Diplommet fra Aukland (1445) har, som nevnt i kap. 10.2.1, ett avvik i substantivbøyningen. Dette var likevel det eneste avviket i diplommaterialet fram til 1460. Siden meningen med dette kapitlet er å undersøke den totale dativfrekvensen, er det naturlig å starte den midterste "bruddperioden" med diplommet fra Forneby 1460. I dette diplommet er det er i alt fire av 16 tilfeller hvor dativ ikke er markert. Det er ganske overraskende at to av disse avvikene fra norrøn bøyning forekommer i den faste formelen nevnt nedenfor (1). De resterende to tilfellene var stedsnavnet "Amlandh", som bøyes etter *gno –land* n. 'land', og hunnkjønnsordet *jorð*, som har dativformen *jorðu*. Disse tilfellene er nærmere beskrevet i kap. 11.1.1 og 11.1.4.

I diplomene i tidsperioden fra 1460 til 1490 ser det ut som at de faste formlene har høyere grad av dativmarkering enn resten av teksten. De faste formlene har bevart dativ i 86,1% av tilfellene, mens den resterende teksten har bevart dativ eller oblik bøyning i 64% av tilfellene. De avvikene som forekommer i de faste formlene er i bøyningen av det refleksive pronomenet og i flertallsbøyningen av substantiver. Det ser altså ut som at de faste formlene er bedre rustet mot endring enn resten av teksten. Avvikene forekom i varianter av disse to formlene:

1) ... fyrir sygh ok synom ephther komandom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *for seg og sine etterkommere*

2) ... fyrir them oc teræ erfvingæ (DN VI 607: 1488. Foss)

... *for dem og deres arvinger*

I det første tilfellet er det første ledd i sideordningen som avviker fra norrøn bøyning. Vi kunne forventet dativformen av det refleksive pronomenet *sér*.⁹ I det andre tilfellet er det kjernen i andre del av sideordningen som mangler dativmarkering. Vi kunne forventet formen *arfum* etter norrøne regler (Frizner 1867: 23). Adleddet "teræ" er for øvrig en genitivsform og ikke en kongrurenende possessiv.

⁹ Dativ i bøyningen av det refleksive pronomenet blir beskrevet i kap. 12. 1. 2.

10.2.3 Diplomer 1499-1540

Generelt om diplomene

På grunn av mangel av tilgjengelige diplomer omfatter den seneste perioden bare seks diplomer. Dette inkluderer et diplom fra Evje datert til 1540. Dette diplommet hadde mellomnorsk språk. På grunn av at det er få diplomer fra 1500-tallet tilgjengelig, er også dette diplommet med i undersøkelsen. Ellers er diplomene fra Vest-Agder. Lindesnes (Spangereid, Valle), Marnadal (Lövdal), Mandal (Helleland), Lyngdal (Øvre Foss).

Samme utsteder forekommer ikke i flere brev. Bertor Amondsønn, som er en av to utstedere av brevet fra Evje (1540), er lensmann. I utgangspunktet omfatter denne undersøkelsen bondebrev (jf. kap. 3.1), men når kildematerialet er såpass lite, er det vurdert som nødvendig å ta med dette brevet. Språket skilte seg ikke ut fra de andre brevene.

Skjema 7. Oversikt over innhold og utsteder av diplomene i perioden 1499-1540

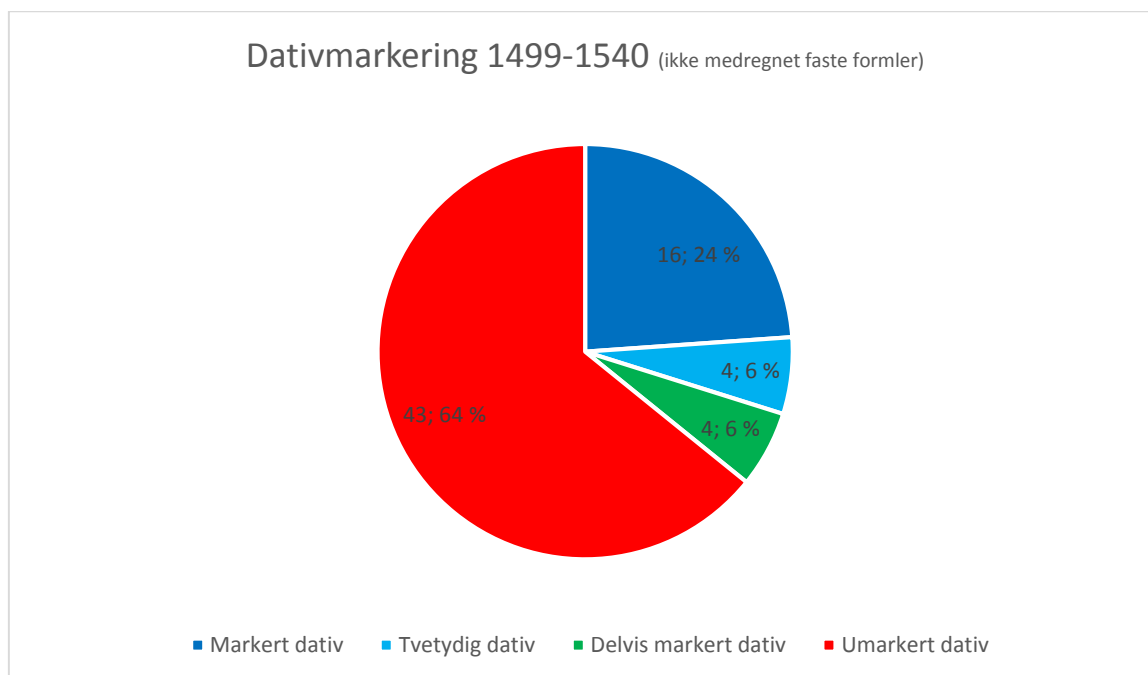
Bind, nummer, år, sted	Innhold	Utsteder
DN V 985: 1499. Spangereid	Tre menn vitnet at en mann utløste halve gården sin.	Toral Torofsson , Torsten Tiidwldsson og Lewdff Torirsson.
DN X 295: 1505. [Lövdal]	To lagrettemenn kunngjør at de hørte forklaringer om markegangen mellom to gårder.	Eiwendh Bergwllsson og Tharaldh Aslakson.
DN XII 272: 1507. Valle (Undal)	To lagrettemenn kunngjør at de har gitt bort sin arv.	Kollungher Amundsson og Redher Persson.
DN VI 719: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)	To menn kunngjør et salg.	Dyræ Helgæsson og Biermodh Tostensson.
DN VI 708: 1530. Helleland	Tre lagrettemenn kunngjør et salg.	Tyødgeir Amundesson, Are Biør(n)sson Gunnstein Germundsson.
DN V 1003: 1540. Evje	To menn kunngjør et salg.	Bertor Amondsønn (lensmann) og Halduor Jonssønn.

Resultat fra perioden

Skjema 8. Oversikt over dativ på frasenivå i diplommaterialet i tidsperioden 1499 til 1540.

Bind, nummer, år, sted	Markert dativform	Tvetydig dativform	Delvis markert dativform	Umarkert dativform	Fast form	Tidsuttrykk
DN V 985: 1499. Spangereid	2/8	1/8		5/8	1/1	
DN X 295: 1505. [Lövdal]	1/4			3/4	1/1	
DN XII 272: 1507. Valle (Undal)	2/9	1/9		6/9	1/1	
DN VI 719: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)	3/23		2/23	17/23	2/5	0/2
DN VI 708: 1530. Helleland	9/27	1/27	2/27	15/27	4/7	0/2
DN V 1003: 1540. Evje	5/16	1/16	1/16	9/16	3/5	0/2
Totalt:	23/87 = 26,4%	4/87 = 4,6%	5/87 = 5,7%	55/87 = 63,2%	13/20 = 65%	
Uten faste formler:	16/67 = 23,8%	4/67 = 6%	4/67 = 6%	43/67 = 64,2%		

Skjema 9. Skjema over dativ på frasenivå i diplomaterialet i tidsperioden 1499 til 1540.

Om resultatet

Diplomene fra 1499 til 1540 hadde langt mindre bruk av dativ enn de foregående diplomene. Den foregående perioden markerte entydig dativ eller "tvetydige dativ", altså fraser bestående av ord med sammenfall mellom akkusativ og dativ, i 64% av tilfellene. I denne perioden markeres dativ i 30% av tilfellene. 24% av tilfellene markeres dativ i entydige tilfeller, mens 6% av tilfellene er tvetydige. Dativ som levende bøyingskategori er altså i ferd med å falle ut av språket i denne perioden. Hvilke bøyingsklasser som har mistet dativ, og hvilke som har bevart den, blir beskrevet i kapittel 11, 12 og 13.

I denne perioden markerer 65% av de faste formlene dativ, mens bare 23,8% av den resterende teksten gjør det. Likevel er det en tydelig nedgang i dativmarkering blant de faste formlene. Det er varianter av følgende formler som har mistet dativmarkering:

1.a) ... fra fodnæ ok nyæ (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)

... *fra fjernt og nært*

1.b) ... fyrir the lwthæ ok lwnnandum (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)

... *for de luter og lundene*

1.c) ... fra seg oc sine erffuinge (DN VI 708: 1530. Helleland)

I 1.b er det for øvrig bare første ledd av sideordningen som har mistet dativbøyningen. Grunnen er at de bestemte formene ofte bevarer dativbøyningen lenger enn de ubestemte (jf. kap. 11.2). Når det gjelder diplomets hilsning, var det bare et tilfelle hvor dette manglet dativbøyning:

2) ... Olle goda menn theim (DN V 1003: 1540. Evje)

... *alle gode menn dem*

En tenkelig årsak til at dativ også forsvant ut av formelspråket på denne perioden, er at diplomene begynte å frigjøre seg fra den tradisjonelle oppbygningen. Mens diplomene fra perioden 1460 til 1490 besto av et gjennomsnitt på 7,4 faste formler per diplom, besto diplomene fra 1499 til 1540 bare av 3,33 faste formler per diplom. Færre faste formler, og en

økende bruk av 1. person av personlig pronomen gir et inntrykk av at brevet er mer enn en beskrivelse av en rettgyldig handling (jf. kap. 4.1). Det kan se ut som at brevene i større grad er ment for dem det gjelder. Dette stemmer overens med forskning fra (Hagland 2005). Dette kan trolig ha en betydning for hvorvidt de faste formlene får moderne form.

Diplomet fra Helleland (1530) hadde en relativt hør dativforekomst ettersom dativ ble markert i ni av 27 tilfeller bevart dativ. Dette er overraskende tatt diplomets alder i betraktning. Tre av fem av de mest formeltunge uttrykkene hadde bevart dativ i dette brevet:

DN VI: 1530. Helleland

1.a) ... i sannesse

... *i sandnes*

1.b) ... ffør huarior manne

... *for hver mann*

1.c) ... i godom peningom

... *i gode penger*

I det første tilfellet er det bevart dativmarkering i stedsnavnet "Sandnes", hvor etterleddet *-nes* er en nøytral *ja*-stamme (Fritzner 1867: 472).¹⁰ Ordet forekommer bare en gang i teksten.

Dersom egennavn opptrer i nominativ- eller akkusativposisjon, kan man avgjøre hvorvidt det har stivnet i dativ. Det gjorde ikke "Sandnes", men ettersom det heter også Sandnes i dag, er det ingen grunn til å tro det.

I det andre tilfellet er både kvantoren, som er kongruerende underleddet, og det sterke maskuline substantivet bøydd i dativ. Denne frasen forekommer flere ganger i diplomene (DN VII 345: 1406. Fardal, DN VI 719: 1523 Øvre Foss) og kan derfor tenkes å

¹⁰ Om Sandnes skriver Sandnes & Stemshaug (1990:268):

1. "[san`nes] bykomm. og domssokn i Rog. Prep på el. I innb *sandnesbu*. S. ligg op eit → *nes* ved Gandalfjorden og førsteleddet er gno. *sandr* m 'sandstrekning'
2. [san`ne:s] gard og sokn i Bygland hd, A-Agd. "*a Sannesii*" (dat.) 1437. S. er eit vanleg gardsnavn"

bærer preg av å være en formel. Likevel er det tilfeller hvor uttrykket forekommer uten dativmarkering (DN VI 719: 1523 Øvre Foss).

Det siste tilfellet er en formelaktig substantivfrase bestående av to ord, hvor begge har dativmarkering.

I den resterende teksten forekom personnavnet *Guttorm* var bøydd i dativ i følgende to fraser:

DN VI: 1530. Helleland 1530

2.a) ... selde tiitnempde Guttorme

... *solgte ofte nevnte Guttorm*

2.b) ... vnder trotnempdan Guttorme.

... *under førnevnt Guttorm*

I begge disse tilfellene mangler ikke de kongruerende underleddene dativbøyning. Frasene blir derfor regnet som "delvis markert dativ".

I det første eksemplet tar verbet, "selde", indirekte objekt i dativ. Kjernen i frasen, "Guttorme", markerer dativ med suffikset *-e*. I det andre eksemplet styrer preposisjonen "vnder", som er en variant av *undir*, akkusativ i denne type uttrykk i diplomene (DN II 910: 1479. Lister, DN III 1445 788: 1445. Aukland). Likevel står "Guttorme" i dativ. Som neste eksempel (3) viser, har ikke navnet stivnet i dativ. Adjektivet har sterk bøyning og står i akkusativ. Siden akkusativsuffikset *-an/-en* aldri brukes i dativ og akkusativ er kasus for denne type ledd i diplomene, er det trolig personnavnet som har feil kasus. Feil kasusbruk er, som sagt, et tegn på at kasussystemet er på vei ut.

"Guttorm" forekom, som sagt, senere i diplommet uten dativmarkering.

3) ... aff Guttorm trotnenmde (DN VI: 1530. Helleland 1530)

... *av Guttorm førnevnt*

Her skulle en forventet dativform siden preposisjonen *af* alltid styrer dativ ved at den uttrykker en ablativisk rolle (jf. Iversen 1972: 138: §162.1).

At de gamle kasusreglene bare delvis følges, er et tydelig tegn på usikkerhet hos skriveren. I diplommet fra Helleland er dativ bevart i flere formler i tillegg til eksemplene ovenfor. Dette forteller oss at dativbortfallet ikke var fullstendig gjennomført på Agder i 1530. Likevel er det en overvekt av tilfeller hvor nominalene *ikke* er bøyd i dativ. At dativbøyningen bare forekommer i enkelte tilfeller, kan tolkes som et tegn på at diplomspråket var konservativt enn skriverens dagligtale. Denne påstanden kan forsvares med argumentene ovenfor. For det første forekommer dativformer i posisjoner hvor de ikke hører til etter norrøne regler, som i eksempel 3. Det ser altså ut som at skriveren ønsker å bruke dativ uten å ha kjennskap til de gamle reglene. For det andre er det et faktum at det ofte er de mest formelaktige frasene som har dativbøyning.

Når det gjelder de resterende diplomene, er det få tilfeller av levende dativbøyning. I diplommet fra Spangereid, så er det bare "Them" som er bøyd i dativ. Forskning vist at *Thiem* blir brukt i også i akkusativ mot slutten av perioden og har derfor ikke entydig dativform. I diplommaterialet forekommer ikke flertallsformen av *sá* i akkusativsposisjon (se kap. 12.2.2) Derfor kan ikke denne undersøkelsen konkludere om denne endringen har funnet sted i Agder på denne tiden. Frasen regnes derfor som markert.

Diplomet fra Undal har bevart dativ i formen:

4: ... aa Valle (DN XII 272: 1507. Valle)

... *på Valle*

I og med at dativ *-e* også forekommer i akkusativ i diplommet, har stedsnavnet stivnet i dativform. Det heter også Valle i dag.¹¹ Det er derfor ikke snakk om levende dativbøying.

Diplomet fra Lyngdal har bevart dativ i flere faste formler i tillegg til følgende tilfelle:

5) ... Kollungh Ormsson maw mynom (DN VI. 719: 1523. Øvre Foss)

... *Kollung Ormsson svogeren min*

Det er adleddet i apposisjonen "maw mynom" som har bevart dativ. Possessiven *minn* kongruerer med overleddet *mágr* m. 'svoger' (Fritzner 1867: 427). Dette tilfellet viser hvordan kasusfunksjonen kan opprettholdes selv om bare ett i en apposisjon ord har dativmarkering.

Diplomet fra Evje har bevart den entydige dativbøyingen i tre tilfeller i teksten, som ikke er formler.

DN V 1003: 1540. Evje

a) ... handbanne tere

... *avtalen deres*

b) ... enne halffuo

... *en halvdel*

c) ... fra førme Olaff ock banns æruinge, ock vnde forne Notholff och hanns erffuinger till euerdelige egen, ock er betallet fyste ock siste, och **allom them imellom**

... *fra førnevnt Olaf og hans arvinger og under førnevnt Notolf og hans arvinger til evig eige og [det] er betalt første og siste [gang] og alle dem i mellom*

¹¹ Om Valle skriver Sandnes & Stemshaug (1990: 332): "[val'le] sokn i Lindesnes hd, V-Agd. "Valla sokn" 1358. Same namnet som 1, her anten gen. eint. (*Vallar*) eller gen fleirt. (*Valla*). Også her har V. opphavelig vore namn på prestegarden."

I de to første tilfellene (a-b) har skriveren, i motsetning til normen, utelatt preposisjon foran uttrykket. På denne måten virker diplommet veldig fjernt fra talemålet, og heller som en ferdig oppskrift. Preposisjonene som vanligvis pleier å stå foran disse frasene er *i* og *af*.

I det siste tilfellet er frasen "allom them imellom" et ledd med benefaktisk rolle, og det har derfor dativbøyning. Det er ikke umulig å tenke seg levende dativ i Evje så sent som 1540. Evje ligger nord på Agder, og tilhørte på den tiden Råbyggelaget. Det er, som nevnt i kap. 6, levende dativ i dag i de innerste bygdene i Aust-Agder. Det er ikke umulig at dativ eksisterte i Evje lenger enn i de øvrige stedene diplomaterialet er hentet fra på grunn av stedets beliggenhet.

Oppsummering

Vi har i dette kapitlet sett hvordan dativbøyningen blir svekket i mellomnorsk tid på Agder. Dativbøyningen holder seg godt i diplomene fra den første halvdel av 1400-tallet. I den andre halvdel forekommer det derimot flere avvik fra norrøn bøyning. I diplomene fra 1499 til 1500 har dativbøyningen i stor grad falt bort. Likevel er det ikke snakk om en fullstendig svekkelse. Enda benyttes dativ i flere tilfeller, som i den bestemte substantivbøyningen, entall og flertallsbøyning av demonstrativet *sá* og i noen possessiver (jf. kap 11.2, 12.2 og 13.2.1).

Det ble innledningsvis i kapitlet nevnt tre argumenter for en analyse av dativbøyningen på frasenivå. For det første ble det nevnt at en slik undersøkelse gjør det mulig å avgjøre hvorvidt faste formler fungerer som dialektmateriale. I alle de tre periodene som ble undersøkt, hadde de faste formlene en høyere grad av bevarte dativtilfeller enn hva den resterende teksten. Vi kan altså slå fast at de faste formlene ikke er like godt egnet som dialektmaterialet, som den resterende teksten.

Det andre argumentet gikk ut på at dativfunksjonen kan opprettholdes selv om ikke alle ordene i en frase har bevart dativbøyningen. Vi har sett flere eksempler hvor dette har vært tilfelle. Avvikene fra norrøn dativbøyning i diplomene fra 1406-1460, som er beskrevet i kapittel 10.2.1 tilfelle 1-5), har bevart dativ i en av formene, som oftest i kjernen. Avvikene kan trolig forklares som at dativ ikke var "nødvendig" i alle formene.

Det tredje argumentet omhandlet at en undersøkelse på frasenivå gjør det mulig å si noe om den totale dativforekomsten i språket. Som vi har sett, foregikk det en betydelig svekkelse, og dativ ble bare unntaksvis benyttet i diplomer fra 1500-tallet.

11. Bortfall av entydig dativ i substantivisk bøyning

Den substantiviske bøyningen omfatter kasus, numerus og bestemthet. Det er vanlig å behandle de to første for seg. Hovedskillet i substantivbøyninga i norrønt går mellom sterk og svak bøyning. Undersøkelsen vil inneholde entydige dativformer. Den sterke bøyningen regnes for å være formrik, mens den svake regner for å være formfattig. På det norrøne språksteget viser dette seg ved at sterke substantiv ender på konsonant i minst en kasus entall, og alltid i genitiv, mens de svake substantivene alltid ender på trykklett vokal i alle kasus entall. Den bestemte artikkelen *inn*, som legges til de bøyde formene, har sterk adjektivisk bøyning (se Seip 1958: 231-261, Dyrvik 1979: 40-78). For enkelhetsskyld blir likevel den bestemte bøyningen presentert i dette kapitlet.

11.1 Ubestemt dativ

I entall ubestemt form er dativ markert med forskjellige endelser, og den står derfor, fra formelt synspunkt, svakt. Dette er ifølge Knudsen en viktig årsak til at dativ forsvant i entall tidligere enn flertallsbøyningen (Knudsen 1967b: 1). En stor del av de sterke substantivene har ikke dativbøyning i entall. Dette gjelder de fleste feminine substantiv, samt noen maskuline. Flere av substantivene beveger seg fra en bøyingsklasse til en annen, samtidig som substantivene ofte skifter kjønn i perioden. Derfor kan flere substantiv bøyes på forskjellige måter, som *dalr* m. ‘dal’ nedenfor. I følge Mørck forsvant dativ i entallsbøyningen først i hunkjønn, så i hankjønn før den til slutt forsvant i intetkjønn. Flertallsbøyningen kunne holde seg til utpå 1500-tallet (Mørck 2014: 21). Dette vil bli undersøkt nedenfor.

Formelspråket vil ikke bli brukt som grunnlag for undersøkelsen av substantivbøyningen. Substantivene er den mest frekvente ordklassen, så kildegrunnet vil være stort, også uten de mest utpregede faste formlene. Hvis det derimot avviker fra norrøn dativbruk i formelspråket, vil dette bli kommentert. Den mellomnorske tidsperioden vil bli delt i tre etter hvorvidt dativbøyningen er svekket i de forskjellige bøyingsklassene.

Det er, som sagt, bare entydige dativformer som undersøkes i dette kapitlet. Det er noen maskuline substantiv som ikke har en entydig dativform. Dette gjelder urnordiske i-

stammer, for eksempel *staðr* m. ‘stad’ (jf. Iversen 1972: 57: §68.2).¹² I tillegg er det noen substantiv som kan bøyes som *a-* og *i-*stammer. For eksempel: "vi varom aa Sotheland i **Mannedal**" (DN VI 586: 1477. Soteland). Norrøn *dalr* kan ha formene *dali* og *dal* i dativ (se Fritzner 1867: 87). Når den markerte dativformen ikke blir brukt i dette ordet blir det ikke kommentert i undersøkelsen. Det er likevel interessant at dativformen av *dalr* ble brukt konsekvent i de eldste diplomene.¹³

De sterke nøytrale substantivene har alltid dativsuffixet *-i* i norrønt. Endre Mørck har funnet ut at intetkjønnssubstantivene beholdt dativ lenger i singularbøyningen enn hankjønn. Grunnen er at intetkjønnsbøyningen er mer homogen ettersom samtlige intetkjønnsord har dativsuffixet *-i* i entall (se Mørck 2014: 21). Resultatene i denne undersøkelsen viser ikke det samme. Hvis et diplom har bevart dativbøyning, er det som oftest både i hankjønn og intetkjønnsord. Derfor vil maskuline og nøytrale substantiv behandles sammen i dette kapitlet.

11.1.1 Ubestemt dativ entall i hankjønnsord og nøytrumsord før 1460

Diplomene hadde full dativbøyning i hankjønn ubestemt form singular helt fram til 1460.

Nedenfor er en oversikt over alle hankjønnsordene i entall ubestemt form:

Skjema 10. Oversikt over ubestemt dativ i hankjønnsord og nøytrumsord før 1460.

Bind. Diplomnummer: År. Sted	Form i diplommet	Normalisert gammelnorsk dativform (bm.)
DN VII 345: 1406. Fardal	Maskuline: Fardale manne Þorlakke 3x Nøytrale:	<i>Fardali (Fardal)</i> <i>manni (mann)</i> <i>Þorlakki (Torlak)</i>

¹² Formen *staðr* forekommer i diplommet fra Holleim (DN VIII nr. 425: 1490 Holleim).

¹³ Se DN VII 345: 1406. Fardal, DN X 108: 1409. Valle, DN VI 415: 1422 Vimarstad, DN XXI 456: 1449 Svenevik.

	handebande 2x Røylande are	<i>handabandi (avtale)</i> <i>Røylandi (Røyland)</i> <i>ári (år)</i>
DN X 108: 1409. Valle	Maskuline: Awnadale Erike Porere degi Nøytrale: are	<i>Auðnardali (Audnedal)</i> <i>Eriki (Erik)</i> <i>Þoreri (Tore)</i> <i>degi (dag)</i> <i>ári (år)</i>
DN IV 796 1414. Valle	Maskuline: Haluarade 3x Haluardssoni Nøytrale: handebande Siællande Kaupe are	<i>Hallvarði (Hallvard)</i> <i>Hallvarðssoni</i> <i>(Hallvardssønn)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>-landi (Sjælland)</i> <i>kaupi (kjøp)</i> <i>ári (år)</i>
DN VI 415: 1422 Vimarstad	Maskuline: Awnadale degi Þyrgiulse Nøytrale: handebande Sælande kaupe are	<i>Auðnardali (Audnedal)</i> <i>degi (dag)</i> <i>Þorgísli (Torgils)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>Sælandi (Sælland)</i> <i>kaupi (kjøp)</i> <i>ári (år)</i>
DN X 147: 1428. Skuveland	Maskuline: vmboszmanne Rollauge Þorolssyni Nøytrale:	<i>manni (mann)</i> <i>Róðlaugi (Rollaug)</i> <i>Þórolfssyni (Torolfssønn)</i>

	handebande Skuuolande kaupe	<i>handabandi</i> <i>Skualandi (Skuveland)</i> <i>kaupi (kjøp)</i>
DN VI 434: 1430. Bjeiland	Maskuline: Porguilssyni Nøytrale: handebande Sælande Bjallande	<i>Þorgíslssyni (Torgilssønn)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>Sælandi (Sæland)</i> <i>Bjallandi (Bjelland)</i>
DN VII 389: 1433. Rødberg	Nøytrale: Vikingalande Raudabergi	<i>Vikingalandi (Vigeland)</i> <i>Raudabergi (Rødberg)</i>
DN XII 395: 1435. Vikingeland	Maskuline: dagi Nøytrale: Vikingalande 4x	<i>degi (dag)</i> <i>Vikingalandi (Vigeland)</i>
DN III 788: 1445. Aukland	Maskuline: Straume Amundhsyni manne Nøytrale: handebande Auklandh	<i>Straumi (Straum)</i> <i>Ámundssyni (Amundssønn)</i> <i>manni (mann)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>Auklandi (Aukland)</i>
DN XXI 456: 1449. Svenevik	Maskuline: Anunde 3x Aunnardale degi Nøytrale: handebande Steinslande	<i>Anundi (Anund)</i> <i>Auðnardali (Audnedal)</i> <i>degi (dag)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>Steinslandi (Steinsland)</i>
DN VII 446: 1452. Rødberg	Maskuline: degi Nøytrale:	<i>degi (dag)</i>

	(Erfseide) handebande Vikkingalande Raudaberge are	(-eiði) <i>handabandi</i> <i>Vikkingalandi</i> <i>Raudabergi (Rødberd)</i> <i>ári (år)</i>
DN IV 948, 1460. Drange	Maskuline: Asbinne Leifsine dei mage Nøytrale: handebande are	<i>Ásbiri (Asbjørn)</i> <i>Leifsoni (Leifssønn)</i> <i>degi (dag)</i> <i>mági (svoger)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>ári</i>
DN III 848: 1460. Forneby	Maskuline: Osmunde 3x deghe Nøytrale: Amlandh are	<i>Ásmundi (Osmund)</i> <i>degi (dag)</i> <i>Ámlandi (Amland)</i> <i>ári (år)</i>

Hannkjønn

Som man kan se av oversikten over, er alle ordene bøydd i dativ. De fleste ordene har suffikset –e, som er en senkning av den norrøne –i. Når det gjelder substantivet *dalr*, kan det, som sagt, ha dativformen *dali* og *dal* på norrønt. Noe som kan være verdt å merke seg, er at dativformen ble brukt i alle de eldre diplomene, som hadde dativbøyning i de øvrige nominalene.

1.a) ... meer warom **a Fardale** (DN VII 345: 1406. Fardal)

... *vi var på Fardal*

1.b) ... mit varom j Wollar kyrkio **j Awnadale** (DN X 108: 1409. Valle)

... *vi var i Valle kirke i Audnedal*

Farsnavntillegget *-son* kom i to varianter hvor begge markerte dativ. Dette var også tilfellet i norrønt dag. sg. *søni*, *syni* m. 'sønn' (jf. Fritzner 1867: 606). I den gammelnorske oversettingen er det brukt den formen som ligner mest på den man møter i diplomtet (se tabell):

2.a) ... af þrathnempdom Haluarde **Haluardssoni** (DN IV 796: 1414. Valle)

... av ofte nevnte Halvard Halvardson

2.b) ... af Gudruno Gunnars dotter ok hennar loglighum vmoszmanne Rollaughe **Þorofssyni** (DN X 147: 1428. Skuveland)

... av Gudrun Gunnars datter og hennes lovlige ombudsmann Rollaug Thorolfsson

I diplomtet fra Forneby sto preposisjonsfrasen "a Fonnaby":

3) ... for thetta breff som gyorth war **a Fonnaby** (DN III 848: 1460. Forneby)

... for dette brevet som er gjort var på Forneby

Preposisjonen norr. *á* styrer dativ. Stedsnavnet Forneby er ikke å finne i "Norsk stadnamnleksikon", men sisteleddet *-by* kommer av gno. *býr* m 'gård' (se Fritzner 1867: 82). Dette er vanlig for de fleste stedsnavnene med dette etterleddet. Formen *býr* har ikke dativbøyning. Derfor regnes ikke dette som bortfall av dativbøyning.

Personnavn og stedsnavn dominerer. Disse forekommer som oftest etter preposisjonen *í* eller *á*, som eksempel 3. Av fellesnavn forekommer *a*-stammen *dagr* m. 'dag' dat. sg. *degi*, og *maðr* m. 'mann' dat. sg. *manni*, som bøyes etter reglene for *u*-stammene, og "vmbozmanne" (2.b), som bøyes etter *maðr* (se Iversen 1972: 46 §59.2, 80 §85.2)

4) ... settom okkor insigli firir þettæ bref sem gort ær are ok **degi** som sem fyr segir (DN VII 345: 1406. Fardal)

.... setter vårt insegl foran dette brevet som gjort er dag og år som før sagt.

5) ... fyrir hueriom **manne** (DN III 788: 1445. Aukland)

... for hver mann

Ettersom samtlige av de ordene bøyes i dativ, ser det ut som at ubestemt dativ i hankjønn entall var et velfungerende språktrekk i språket i Vest-Agder på midten av 1400-tallet.

Intetkjønn

Et stort antall av intetkjønnsordene forekommer i flere av diplomene. De fleste stedsnavnene bøyes etter *land* n. 'land' (se Fritzner 1867: 385). I de fleste tilfellene er dativmarkeringen bevart. Av fellesnavnene er det *ár* n. 'år' og *handarband* n. 'håndband', som forekommer oftest (se Fritzner 1867: 240).¹⁴ Disse har bevart dativ i alle tilfellene.

5) ... han hafde seelt fyrnemd(o)m Þorlakke .x mamate leigu i **Røylande** (DN VII 345: 1406. Fardal)

... han hadde solgt førnevnte Torlak ti månedsmats leie i Røyland

6) ... var þet vndir **handarbande** þeira (DN XXI 456: 1449. Svenevik)

... var det under avtalen deres

I diplommet fra Rødberg (1452) står et stedsnavn med etterleddet "-eid":

7) ... mith varom **a Erfseide** (DN VII 446: 1452. Rødberg)

... vi var på Erfseid

Stedsnavnet i preposisjonsfrasen "a Erfseide" er tolket som et intetkjønnsord. Førsteleddet er irrelevant for dativbøyningen. Sisteleddet kommer trolig av gno. *eið*, som er en type "land" (se Sandnes & Stemshaug 1990: 97). Substantivet *eið* kan også bøyes som hankjønnssord med

¹⁴ *Handarband* er en avtale som blir gjort gjeldende med håndtrykk (Fritzner 1867: 240).

sammenfall i dativ og akkusativ (se Fritzner 1867: 107). Det er derfor usikkert hvorvidt dette er et intetkjønns- eller hunkjønnsord. Diplomet fra Rødberg (1452) har ubestemt dativ i alle de øvrige formene i entall.

Intetkjønnsordene bevarer dativbøyningen i likhet med hankjønnsordene i perioden. Unntakene er stedsnavnene *Auklandh* og *Amlandh*, som ved to tilfeller mangler dativ:

8) ... med mino jnziglæ fyrir þetta bref er gort war **a Auklandh** (DN III 788: 1445. Aukland)

... med mitt innsegl foran dette brevet er gjort på Aukland

9) ... mith warom **a Amlandh** (DN III 848: 1460. Forneby)

... vi var på Åmland

I begge tilfellene er det preposisjonen gno. *á* som skal styre dativ etter norrøne regler. Disse to avvikene kan vitne om at dativ er i ferd med å bli svekket. Likevel er det en overvekt av intetkjønnsord som bøyes i dativ i begge diplomene. Derfor ser det ut som dativ sto relativt sterkt fram til midten av 1400-tallet.

11.1.2 Ubestemt dativ entall i hankjønnsord og intetkjønnsord 1476-1490

I denne perioden skjer det en betydelig svekkelse av ubestemt dativ i maskuline og nøytrale substantiv i diplomene. Både Seip (1955), Knudsen (1967b) og Mørck (2014) argumenterer for at svekkelsen av bøyningssystemet har gått lenger i tale enn i skrift. Når dativ har falt bort i noen diplomer, mens andre har beholdt dem, kan dette trolig tolkes som forskjell i skrivekyndighet hos skriver framfor dialektale forskjeller. Formelspråket bevarer dativ bra. Ord fra formler er ikke tatt med i tabellen nedenfor:

Skjema 11. Oversik over ubestemt dativ i maskuline og nøytrale substantiv ubestemt entall 1476-1490

Bind, nummer, år, sted	Form i diplommet	Normaliser gammelnorsk dativform (bm.)
DN IV 983: 1476. Midhassel	Maskuline: Mid- halse Biorn 3x Liste reet Piodualde dagh Nøytrale: handebandhe þing handerbande are	<i>Midhalsi (Midhassel)</i> <i>Birni (Bjørn)</i> <i>listi (Lista)</i> <i>rétti (rett)</i> <i>Þorvaldi (Torvald)</i> <i>degi (dag)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>þingi (ting)</i> <i>handabandi (avtale)</i> <i>ári (år)</i>
DN VI 586: 1477. Soteland	Maskuline: Gvnnare Nøytrale: Sotheland 2x handerbande 2x Kaupe aar	<i>Gunnari</i> <i>-landi</i> <i>handarbandi (avtale)</i> <i>kaupi (kjøp)</i> <i>ari (år)</i>
DN XXI 585: 1479. "Lunde"	Maskuline: Arne Iwndhe Asaral Nøytrale: handeband rabydalaghh aseral	<i>Arni</i> <i>Lundi (Lunde)</i> <i>ásaráll* (Åseral)</i> <i>handarbandi (avtale)</i> <i>-lagi (-lag)</i> <i>-álli</i>
DN II 910: 1479. Lister	Maskuline: Lygnodale Anundhe 3x Ollaffzson Ollaffhson dayghy Nøytrale: Berghe are	<i>Lygnudali (Lygndal)</i> <i>Anundi (Anund)</i> <i>Òlafssoni (Olafssønn)</i> <i>Òlafssoni (Olafssøn)</i> <i>dagi (dag)</i> <i>Bergi (Berge)</i> <i>ari (år)</i>
DN XXI 610: 1484. Ormestad	Maskuline: garde 2x Nøytrale: handeband gosze	<i>gardi (Garde)</i> <i>handarbandi (avtale)</i> <i>gózi (gods)</i>
DN VI 603: 1487. Holen	Maskuline: Ffosse 2x Reidare ¹⁵	<i>Fossi (Fosse)</i> <i>Hreiðarri* (Reidar)</i>

¹⁵ **Reidar** m. norr. *Hreiðarr*. Bøyes etter *-ar* som har ukjent opprinnelse (se Kruken & Stemshaug 2013: 468). Navnet har dativbøyning i diplommet.

	Nøytrale handerbande	<i>handarbandi (avtale)</i>
DN VI 607: 1488. Foss	Maskuline: Fosse 2x Gwnsteine ¹⁶ Nøytrale: handebande aar	<i>Fossi (Fosse)</i> <i>Gunsteini (Gunstein)</i> <i>handarbandi (avtale)</i> <i>ari (år)</i>
DN VIII 425: 1490. Holleim	Maskuline: Holleime 3x Halkel Halkelle 3x dag Nøytrale: handebande Vadeland tilliggilsze	<i>-eimi</i> <i>Halkell (Hallkjell)</i> <i>Halkell (Hallkjell)</i> <i>degi</i> <i>handarbandi (avtale)</i> <i>-landi (land)</i> <i>tilliggelsi (tilegg)</i>

Maskuline substantiv

Diplomet fra Midhassel er det første diplom som mangler dativbøyning i entall av sterke hankjønnsord. Dette gjelder personnavnet Biorn. Dativ manglet i to av fem tilfeller.

DN IV 983: 1476. Midhassel

1.a) ... hafde sælt fyrnemdom Biorn

... hadde solgt førnevnt Bjørn

1.b) ... af opnemdom Biorn

... av overnevnt Bjørn

2.a) ... a Midhasle

... på Midhassel

2. b) ... a Liste

... på Lista

¹⁶ **Gunnstein** m. norr. *Gunnsteinn* bøyes etter *-steinn* m. med dativ *-i* (se Fritzner 1867, Kruken & Stenshaug 2013: 208).

2. c) ... þa skal han æder þeir biodhæ fyrst Þiodualde opnemdom æder hans erfuingiom

... *da skal han eller de by først Torvald overnevnt eller hans arvinger*

Diplomet mangler dativ i tilfelle 1.a-b). Personnavnet "Biorn" m. gno. *björn*, dat. *birni* 'Bjørn' mangler dativ i to tilfeller. I 1.a) står "fyrnemdom Biorn" som indirekte objekt, og leddet skal da stå i dativ. Det gjør adjektivet "fyrnemdom", så kasusfunksjonen blir i dette tilfellet til en viss grad opprettholdt. Grøtvedt (1970) har påpekt hvor sjeldent personavn som bøyes etter norr. *björn* m. beholder opprinnelig bøyning (se Grøtvedt 1970: 157). I 1.b) styrer preposisjonen dativ. Også i dette tilfellet står adjektivet i dativ. Diplomet har bevart dativbøyning i tilfellene 2.a-c). Dativleddet i 2.a) styres av preposisjonen *á*, mens dativleddet i 2.b), "a Liste" blir styrt av preposisjonen *á* i dativ. I 2.c) står leddet "Þiodualde opnemdom" som indirekte objekt i dativ. I 2.c) står i motsetning til 1.a-b) både adjektivet og substantivet i dativ.

Diplomet fra Soteland hadde bevart dativ i det ene tilfellet hvor dativ var forventet, nemlig i personnavnet "Gvnnare", som ble styrt av verbet *selja* (se Fritzner 1867: 544).

Diplomet fra "Lunde" hadde dativsuffixet *-e* i både "Arne" og "Lwndhe". Det kan likevel se ut som at disse formene er stivnet i dativ. "Arne" sto i et tilfelle hvor man skulle forventet akkusativ:

3) ... *thera manna at sva hetha aff enno halfuane østen natwffsson en af adro halfuone arne ionsson* (DN XXI 585: 1479. "Lunde").

... *disse menn som så heter av en halvdel [til] Øystein Nattolvson en av andre halvdel [til] Arne Jonsson*

Preposisjonen *af* styrer for øvrig bare leddet "*adro halfuone*". Dativ var heller ikke bevart i intetkjønn, så vi kan derfor konkludere med at dette brevet ikke har dativbøyning i entall.

Diplomet fra Ormestad (1484) hadde fire tilfeller hvor man skulle forvente dativ etter norrøne regler.

DN XXI 610: 1484. Ormestad

4.a) ... at mid varom a garde

... *at vi var på Garde*

4.b) ... fyrde ane feik i garde

... *førnevnt Åne fikk i Garde*

4.a-b gjelder stedsnavnet "Garde", som er styrt av preposisjonene gno. *á* og *í*. Det er mulig at stedsnavnet har stivnet i dativ med tanke på diplomets alder og at stedet heter *Garde* i dag. Stedsnavnet forekommer kun i dativposisjoner, så det er ikke mulig å bekrefte dette.

Diplomet fra Foss hadde bevart dativbøyning i alle tilfeller.

Det siste diplommet i perioden hadde bevart dativ i bare noen av tilfellene. Mest interessant var bøyningen av personnavnet "Halkell". "Halkell" bøyes etter sisteleddet *-kell* m. 'kjell', som er en forkortelse av gno. *Ketill* med dativformen *katli* (se Iversen 1972: 42: §59.2 anm .1). *Ketill* betyr "kjele" eller "hjelme" (Fritzner 1867). I diplommet er det tydelig at personnavnet bøyes i dativ. Skriveren bruker suffikset *-e* for å markere dativ i diplommet. Derfor behandles navnet som et substantiv med dativbøyning. "Halkell" står uten dativendelse i den innledende hilsingen, *salutio*. Senere står personnavnet tre ganger i diplommet.

DN VIII 425: 1490. Holleim

5.a) ... Jtem gaff Ivar og Wlf **Halkelle** ther i i mothe viii mamata leigo i Ødønne

... *Det samme gav Ivar og Ulf Halkjell mot åtte månedsmatsleiger i Ødøen*

5.b) ... Jtem gafvo they og **Halkiale**

... *Det samme gav de og Halkjell*

6) ... vnder **Halkel** oc Atlaa oc theres erfvingæ

... *under Halkjell og Aslaug og deres arvinger*

I 5.a) og b) står Halkjell som indirekte objekt, og det er tydelig at navnet er bøyd i dativ. I 6) står formen uten dativbøyning. *Undir* styrer i dette uttrykket, som nevnt i 10.2.3 (2.b), akkusativ i diplomene. Dette viser at det er levende dativbøyning av personnavnet.

Nøytrale substantiv

De nøytrale substantivene følger for det meste bøyningen til de maskuline. Har et diplom liten grad av dativbøyning, gjelder det som oftest både den maskuline og den nøytrale bøyningen. Det er altså ingen tegn på at dativbøyningen av sterke substantiv i entall holder seg bedre i nøytrumsord enn i maskuline ord, som Endre Mørck har funnet (se Mørck 2014: 21).

Diplomet fra Midhassel har bevart dativ i intetkjønnsord i tre av fire tilfeller:

DN IV 983: 1476: Midhassel

7.a) ... vnder þeiræ handerbande

... *under deres avtale*

7.b) ... j samre handerbande

... *i samme avtale*

7.c) ... dagh a þy are

... *dag på det år*

7.a-b) er det svært frekvente ordet *handeband*, som står etter preposisjonene *undir* og *i*. I 7.c) er det *are*, som forekommer i det svært vanlige tidsuttrykket som, i dette tilfellet, delvis står dativ. Ordet som ikke er bøyd i dativ er "þingh", gno. *þing* n. "ting". Det sto i følgende kontekst:

8) ... j Leiknes kirkiu sokn oc **Fetha þingh** (DN IV 983: 1476: Midhassel)

... *i Leiknes kirkesogn og Feda ting*

"Fetha" er bøydd i genitiv, og etter norrøne regler skulle vi forventet en variant av dativformen *þingi* (Fritzner 1867: 778).¹⁷

Diplomet fra Soteland har ikke konsekvent dativbøyning. Stedsnavnet "Soteland" forekommer to ganger, begge gangene uten dativbøyning. Fellesnavnet "aar", som står i tidsuttrykket i stedfestingen, er heller ikke bøydd i dativ. Dativ er derimot bevart to ganger i "handebande" og en gang i "kaupe". "Handebande" ble i begge tilfellene styrt av preposisjonen *a*, mens "kaupe" ble styrt av preposisjonen *eptir* (se DN VI 586: 1477. Soteland).

Diplomet fra "Lunde" har faktisk ikke bevart dativsuffikset i fellesnavnet "handeband".

9) ... wndhir thera handarband (XXI 585: 1479. "Lunde")

... *under deres avtale*

Preposisjonen *undir* uttrykker et temporalt forhold og skal derfor styre akkusativ (se Haugen 2006: 234). Likevel er det empirisk belegg for at *undir* styrer dativ i denne type ledd i diplomene:

10.a) ... vndr þeira handerbande" (DN VII 446: 1452. Rødberg)

... *under deres avtale*

10.b) ... vndir handarbande þeira" (XXI nr. 456: 1449. Svenevik),

... *under deres avtale*

10.c) ... vnder handabande þeira" (DN VI 434: 1430. Bjeiland).

... *under deres avtale*

¹⁷ Om Feda skriver Sandnes & Stemshaug (1990: 104): "**Feda** [fe:ˈda] sokn, po. Og tlf. i Kvinesdal hd, V-Agd. Etter NG opphavelig elvenamn, som kan være avleidd av → *fit* f. Jfr. → *Kvinesdal*."

Når *undir* ikke styrer dativ i dette tilfellet, slik som preposisjonen gjør i tilsvarende ledd i eldre diplomer, er det mulig at språkfølelsen tilsa at dativ ikke var riktig kasus for å uttrykke dette forholdet. Det kan altså være snakk om en redusering av dativens virkeområde.

Begge ordene som skulle ha dativbøyning i diplommet fra Lister (1479), hadde det.

Diplomet fra Ormestad hadde bevart dativ i et av to tilfeller. Det var i fellesnavnet "gosze" gno. *gósʒ* n. 'gods'.¹⁸ Fellesnavnet "handeband" markerte dativ. Ordet ble styrt av preposisjonen gno. *í*, som i likhet med preposisjonen gno. *undir*, styrer dativ i diplomene.

Diplomet fra "Foss" hadde bevar dativbøyningen i *handeband* etter preposisjonen *i* (gno. *í*):

11) ... i handerbande teræ (DN VI 607: 1488. Foss).

... *i avtalen deres*

At dativ er bevart i 11), viser, nok en gang, skriverens betydning for språket. Leddet uttrykker det samme semantiske forholdet som tidsleddet i stadfestingen. Dette var ikke bøydd i dativ: "*stad oc aar*" (DN VI 607: 1488. Foss). Første leddet av sideordningen, "stad", er for øvrig et maskulint substantiv som manglet dativform i norrønt (se Iversen 1972: 57: §68.2)

Diplomet fra Holleim har bevart dativ i "handebande", som 7a) og 10.a-c). Vadeland mangler derimot dativbøyning:

12) ... i Vadeland (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *i Vadeland*

Det er tydelig at man skulle forventet dativ etter norrøne regler, siden gno. *í* styrer "Vadeland" i lokativ rolle.

¹⁸ Substantivet *góz/goðʒ* har ifølge Fritzner (1867: 213) *oftest* ingen entydig dativform i entall.

11.1.3 Ubestemt dativ entall i hankjønnssord og intetkjønnssord 1499-1540

I denne perioden er dativbøyningen i hankjønnssord ubestemt entall nesten helt borte:

Skjema 12. Oversikt over ubestemt dativ entall i hankjønnssord og intetkjønnssord 1499-1540

Bind, nummer, år, sted	Form i diplomtet	Gammelnorsk dativform (bm.)
DN V 985: 1499. Spangereid	Nøytrale: (Spangerødh 2x)	<i>Spangareiði (Spangreid)</i>
DN X 295: 1505. [Lövdal]	Maskuline: man marka gang	<i>manni (mann)</i> <i>markargangi (markegang)</i>
DN XII 272: 1507. Valle (Undal)	Maskuline: Valle (akk) Vallæ Valle Prestebolith Nøytrale: Vadelan	<i>Valli (voll)</i> <i>Valli (voll)</i> <i>Valli (voll)</i> <i>Vadelandi</i>
DN VI 719: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)	Maskuline: Ffoss (manne) Kollungh 2x Ormsson mannæ dagh Nøytrale: hwss 2x foroordh aar	<i>fossi/forsi (foss)</i> <i>manni (mannen)</i> <i>Kollungi (Kollung)</i> <i>Ormssoni (Ormssønn)</i> <i>manni (mann)</i> <i>dagi (dag)</i> <i>husi (hus)</i> <i>fornorðri (avtale)</i> <i>ari</i>
DN VI 708: 1530. Helleland	Maskuline: Gottorme 2x manne dag Guttorm Steine Nøytrale: Helleland Sannesse aar vmbode	<i>Guttormi/Guðþormi (Guttorm)</i> <i>manni (mann)</i> <i>dag</i> <i>Guttormi/Guðþormi (Guttorm)</i> <i>Steini (Stein)</i> <i>Hellelandi (Heddeland)</i> <i>Sandnessi (Sandnes)</i> <i>ari (år)</i> <i>omboði (fullmakt)</i>
DN V 1003: 1540. Evje	Maskuline: Olaff Notholff Nøytrale: Raabiugdelaug handbanne	<i>Òláfi (Olav)</i> <i>Nóttolvi (Nottolv)</i> <i>Rábyggjalögum (Råbyggelag)</i> <i>avtale</i>

Maskuline substantiv

Diplomet fra Valle har bevart suffikset *-e*.¹⁹ Spørsmålet er hvorvidt det er snakk om levende dativ.

DN XII 272: 1507. Valle (Undal)

1.a) ... ath vi haffwom giffwat alt then parth j Vadelan

... at vi har gitt all den part i Vadeland

1.b) ... vore nædhen foræ thetta breff som gjort vor aa Valle

... våre nedtegn foran dette brevet som er gjort var på Valle

2) ... tiil Valle kirkio

... til valle kirke

I 1.a-b styrer preposisjonene *i* og *a* (gno. *í, á*) dativ i lokativ rolle. Utfra dette kan det se ut som det er snakk om levende dativ. I 2) står også formen "Valle", men i dette tilfellet etter preposisjonen *til*. Preposisjonen *til* tar som kjent alltid ledd i genitiv i norrønt (Haugen 2006: 231). Vi kan derfor slå fast at stedsnavnet er stivnet i dativ, som det er i dag.

"Bolith" var et annet ord som manglet dativbøyning i diplomet:

3) ...Jtem gaffdæ thi oc forde Kullungher oc Gwnloff forde jord Vadelan som liggher j Konacsmo sokn oc j Fos tingstod antinghæ ther lefdhæ lenghæ eller skemd then helly kirkio oc **prestebolith** Vallæ tiil euerdelig egn." (DN XII 272: 1507. Valle)

... Det samme gav de og førnevnte Kollung og Gunlof førnevnte jord Vadeland som ligger i Konsmo sokn og i Foss tingsted der levde lenge eller kort den hellige prestebolig Valle til evig eige.

Verbet "gaffdæ", som er preteritum av gno. *gefa*. 'gi', tar leddet "then helly kirkio oc prestebolith Vallæ" i indirekte objekt. Trolig er dette er en variant av det moderne ordet "bolig". Det er lite trolig at det er en dativform av intetkjønnsordet gno. *ból*. Bolig er riktignok avleid av *ból*, men har i prosessen skiftet kjønn. Maskuline substantiv med

¹⁹ For mer om stedsnavnet Valle se kap. 11.1.1.3 fotnote 7.

avledningssuffikset *-lig* har dativbøyning i entall på norrønt. Formen "Vallæ" må for øvrig tolkes som en genitivsform med *-r* bortfall.²⁰

Vi kan altså slå fast at dette diplommet ikke har dativbøyning i entall av sterke hankjønnsord.

Det eneste diplommet som har bevart dativbøyning maskulin entallsbøyning i perioden, er diplommet fra Helleland. Dativsuffikset *-e* er bevart i to ganger i "Guttorme" og en gang i "Steine". De to første tilfellene forekommer begge i følgende setning:

4) ... fførnemde Karl med ia oc samtykio Sigride kone sine oc **Steine** væderffader sine selde tiitnempde **Gottorme** juen delen i Sannesse" (DN VI 708: 1530. Helleland)

... førnevnte Karl med ja og samtykke fra Sigrid konen sin og Steine svigerfaren sin solgte den ofte nevnte Guttorm delen i Sandnes.

"Steine" har bevart bøyning tross i at det ikke er noen preposisjon som styrer dativ. Ut fra konteksten er det likevel tydelig at leddet "*Sigride kone sine oc Steine væderffader sin*" uttrykker en ablativisk rolle, som vi på bokmål ville uttrykt gjennom preposisjonen *av* eller *fra*. "Guttorme" står også i dativ i samme setning, styrt av verbet *selde*, som er preteritum av gno. *selja* pret. *seldi*. Personnavnet *Guttorm* står i dativ i enda et tilfelle:

5) ...vnder trotnempdan Guttorme oc hanss eruinge (DN VI 708: 1530. Helleland)

... under overnevnte Guttorm og hans arvinger

Her styrer preposisjonen *undir* dativ (se: 11.1.2 tilfelle: 9-10). Avslutningsvis i diplommet finner vi *Guttorm* etter preposisjonen *af*:

6) ... af Gottorm trotnempde (DN VI 708: 1530. Helleland)

²⁰ Fonemet /r/ faller ofte bort i trykksvake stavelser i den mellomnorske perioden: gen. pl. (*vallar* > *valla*). Se Mørck (2013: 651) om fonologisk /r/ bortfall.

... av *Guttorm oftnævnte*

Her har personnavnet ikke dativbøyning selv om man skulle forventet det.

Hankjønnsordet *maðr* har også bevart dativ i diplommet:

7) ... før huariom manne (VI nr. 708: 1530. Helleland)

... *for hver mann*

I dette tilfellet styrer preposisjonen "før" gno. *fyrir* dativ. Dette leddet kan nok argumenteres for å være formelpreget, så vi bør ikke legge for stor vekt på dette.

Det siste hankjønnsordet som skulle ha vært bøyd i dativ er "dag" gno. *dagr*, dat. *degi*. Ordet står i tidsleddet som står vanligvis står i dativ i diplomene.

Til tross for at diplommet fra Helleland, nå Heddeland, har dativbøyning av noen hankjønnsord i entall, har dativ, stort sett, gått ut av språket i perioden. Som sagt var språket i diplomene mer konservativt enn talemålet. Dette var nok tilfelle for dette diplommet. Diplommet hadde to tilfeller som avvek fra den norrøne bøyningen, noe som kan tyde på usikkerhet hos skriveren ettersom skriftspråket var fjernt fra talemålet. Når samtlige andre diplomer har mistet dativbøyningen, vil vi kunne si at dativ var utgått som bøyningskategori i entall av sterke hankjønnsord.

Nøytrale substantiv

Dativbøyningen av nøytrumsord skiller seg ikke fra bøyningen av de maskuline substantivene i denne perioden.

Diplomet fra Spangereid har bare dativbøyning i entall av stedsnavnet "Spangerødh". Sisteleddet av ordet "-rødh" kommer av gammelnorsk *eið* (jf. Sandnes & Stemshaug 1990:293). Substantivet *eið* er et nøytrumsord, men kunne i noen tilfeller bøyes som et feminint substantiv med sammenfall av dativ og akkusativ (jf. 11.1. tf. 7). Mest vanlig er likevel nøytrumsbøyningen (jf. Fritzner 1867: 107). Ordet er likevel ikke bøyd i dativ, så vi kan slå fast at diplommet ikke har dativbøyning i sterke substantiver entall ubestemt form.

Diplomet fra Valle og Øvre Foss (Lyngdal) har mistet dativbøyningen i alle tilfeller.

Diplomet fra Helleland har bevart noe dativbøyning i nøytrale ord, som i maskuline ord. Det gjelder stedsnavnet "Sandnesse" (8), som bøyes etter gno. *nes* n. 'nes' (Sandnes & Stemshaug 1990: 269):

8) ... selde tiitnempde Gottorme juen delen i Sannesse Helleland" (DN VI 708: 1530 Helleland).

... *solgte ofte nevnte Guttorm delen i Sandnes Heddeland*

9) ... tiil fførnempde iord Sanness (DN VI 708: 1530 Helleland)

... *til førnevnte jord Sandnes*

I 8) styrer preposisjonen *í* dativ. Stedsnavnet forekommer senere i diplommet uten dativ (9). Stedsnavnet har altså ikke stivnet i dativ. Fellesnavnet "aar" gno. *ár* n. 'år' i stedfestingen har ikke dativmarkering.

Ganske overraskende har diplommet fra Evje dativbøyning i "handabanne":

10) ... at wij sagom ock hørdom, handbanne tere (DN V 1003: 1540. Evje).

... *at vi så og hørte avtalen deres*

Det er ingen preposisjon som styrer "handbanne". Vanligvis står preposisjonen *á*, *í* eller *undir* foran *handaband* i denne posisjonen. Uten preposisjon fungerer leddet "handbanne tere" som direkte objekt, som skal stå i akkusativ. Likevel bør leddet tolkes som et temporalt dativledd. At dativ er bevart uten preposisjon, kan sees i sammenheng med at språket i diplommet er sterkt formelpreget. Ledd kan stå i dativ uten preposisjon siden samme ledd står i dativ i andre diplom. Diplommet fra Fardal (DN VII 345: 1406. Fardal) har heller ingen preposisjon foran dette dativleddet. Vi ser det samme i fortsettelsen av setningen:

11) ... enne halffuo Notolff Teraldsenn (DN V 1003: 1540. Evje).

... *en halvdel Notolf Taraldsøn*

I dette tilfellet er også preposisjonen utelatt hvor vi vanligvis finner *af*. Grunnen til at vi finner dativ i disse posisjonene kan være at formelspråket i diplommet er såpass sterkt at det ikke er nødvendig. Det kan også være et tegn på at talemålet har fjernet seg fra diplomspråket og at

skriveren setter inn former han er kjent med fra tidligere diplom. Når diplommet ellers mangler dativformer i ubestemt entall, er det tvilsomt at det er snakk om levende dativbruk.

11.1.4 Ubestemt dativ entall i hunkjønnsord

De fleste sterke feminine substantiver mangler dativmarkering. Det finnes noen unntak fra *ō*-stammene, *i*-stammene og rotsubstantivene som har dativsuffikset *-u*. De feminine substantivene mistet dativbøyningen tidlig, ofte allerede på det norrøne språksteget (jf. Mørck 2014: 20). Dette stemmer overens med denne undersøkelsen av agderdiplomene. Derfor behandles de sterke feminine substantivene med entydig dativbøyning i ubestemt entall for seg. Nedenfor er en oversikt over de aktuelle tilfellene i diplommaterialet.

Skjema 13. Oversikt over ubestemt dativ entall i hunkjønnsord

Bind, nummer, år, sted	Form i diplommet	Gammelnorsk form (bm.)
DN X 147: 1428. Skuveland	Gudruno	<i>Gudrúnu</i> (<i>Gudrun</i>)
DN III 848: 1460. Forneby	jordh	<i>jorðu</i> (<i>jord</i>)
DN XXI 610: 1486. Ormestad	reikning	<i>reikningu/reikningi</i> (<i>regning</i>)

Som det framkommer av tabellen over, er det svært få former som er undersøkt. Den viktigste grunnen til dette er at det er relativt få hunkjønnsord som har entydig dativ i entall. I tillegg er det en overvekt av mannlige personnavn i diplommet. Det mest frekvente hunkjønnsordet i diplommaterialet med entydig dativ er *u*-stammen *jorð*, dat. *jorðu* f. 'jord'. (Iversen 1972: 60 §68.12). Det forekommer en gang i dativposisjon:

1) ... ena mamataleygo i forda jordh (DN III 848: 1460. Forneby)

... en månedsmatsleige i førnevnt jord

Ordet er rimelig frekvent i materialet og forekommer ofte som direkte objekt styrt av verbet *selja* eller *gefa*:

2.a) ... Jtem gaffdæ thi oc forde Kullungher oc Gwnloff forde jord Vadelan (DN XII 272: 1507. Valle (Undal)

... *det samme gav de og førnevnte Kollung og Gulof førnevnt jord Valan,*

2.b) ... fynemnder Helghe Þioldulfsson hafdhe sælt adhernempdom Haluarde sex manadmatta legho jardh j Siælland" (DN IV 796: 1414.Valle)

... *førnevnte Helge Thjodulfssønn hadde solgt overnevnte Halvard seks månedsmatsleiger jord i Sjælland*

Det var ingen tilfeller hvor entydig dativ i entall av hunkjønnord var bevart. Det har derfor ikke vært behov for å lage en like omfattende presentasjon av den sterke dativbøyningen i entall av sterke hunkjønnord. Det nærmeste man kommer dativform av femininer er personavnet "Gudruno":

3) ... af Gudruno Gunnars dotter (DN X 147: 1428. Skuveland)

... *av Gudrun Gunnarsdatter*

Preposisjonen "af" styrer personnavnet "Gudruno" gno. akk og dat. *Guðrúnu*, og apposisjonen "Gunnars dotter". "Gunnars" står i genitiv da det uttrykker tilhørighetsforhold til "dotter". Substantivet *dottir* er en *r*-stamme og har formen *dóttur* i oblike kasus i norrønt. "Gudruno" bøyes etter *-rún* og får suffikset *-u* i entall. Endelsen *-u* er felles for akkusativ og dativ (se Iversen 1972: 54: §6.4.7). Senere i teksten finner man formen "Gudrun" to ganger i nominativ. Det viser at navnet ikke har stivnet i kasus eller bøyes etter det svake substantivet *rúna*.

Ordet "reikningh" sto i følgende preposisjonsuttrykk:

4) ... med tarf ok jnghen reikning (DN XXI 610: 1484. Ormestad)

... *med alt som hører til og ingen regning*

Substantivet *reikning* kan bøyes som et hunkjønnsord dativ *-u*. I tillegg kan det bøyes som en maskulin a-stamme, *reikningr* (se Fritzner 1867: 512). Det sto sammen med kvantoren "jnghen" gno. *engi*, dat. m. *engum*, f. *engri* 'ingen', som ikke har dativmarkering i dette tilfellet. Dette diplommet har relativt høy grad av dativbøyning av maskuline ord, så mangel på *-e* kan tolkes som at ordet er bøyd som et feminint ord.

Det er altså sjeldent at sterke femininer med dativbøyning forekommer i diplomene. De feminine substantivene manglet dativsuffix i diplomene fra 1460 og 1484. Disse diplomene hadde, stort sett, bevart dativbøyningen i maskuline og nøytrale substantiv. Dette forteller oss at svekkelsen av dativ trolig rammet hunkjønnsordene først.

Oppsummering

I dette kapitlet har vi sett på dativbøyningen i entall av sterke substantiver. Materialet er delt i tre etter hvor vidt dativ er en levende bøyingskategori. Materialet viste at dativ var en levende bøyingskategori i entallsbøyninga av sterke hankjønnsord fram til midten av 1400-tallet. Det første tilfellet som manglet dativbøyning var riktignok stedsnavnet "Auklandh" i 1445 (se DN III 788: 1445 Aukland). Dette kan sees på som et steg på veien til dativbøyningens oppløsning. Videre så manglet diplommet fra Forneby dativ i "Amlandh" (se DN III 848: 1460. Forneby). Grunnen til at perioden ikke innledes med diplommet fra Aukland (1445) er at den resterende teksten i dette diplommet hadde full dativmarkering, og at de yngre diplomene fra Svenevek (1449) og Rødberg (1452) har gjennomført dativbøyning uten tegn til svekkelse.

På dette grunnlaget kunne det hevdes at nøytrumsordene mistet dativ før de maskuline ordene gjorde det. Dette er likevel ikke tilfelle i agderdiplomene. Grunnen er at eldre diplomer ofte viser motsatt tendens. Derfor bør det ikke konkluderes på en entydig måte. Derfor kan se ut som at det er skriverens preferanser som er mest avgjørende i diplomene denne oppgaven omfatter.

Diplomet fra Midhassel (1476) er det første diplommet som har en omfattende svekkelse av dativbøyning i entall i sterke substantiver. Det kan se ut som at diplomene fra 1476 til 1490 tilhørte en overgangperiode hvor dativ ble brukt i noen diplomer, mens det ikke ble brukt i andre. Sannsynligvis var dativ enda mer svekket i talemålet. Fra 1505 var dativformer stort sett borte fra diplomene. Dativ var trolig på dette tidspunktet ute av talemålet i området denne

undersøkelsen omfatter. Dette til tross for at diplommet fra Helleland har bevart dativ i noen ord.

Hunkjønnsordene med dativbøyning var det svært få av. Man kan likevel se at *jorð* har mistet dativsuffixet *-u* i begge diplomene fra 1460, som ellers har en høy grad av dativbøyning. Det ser derfor ut som at disse ordene ikke lenger bøydes i dativ. At hunkjønn mistet dativ først i entall, stemmer overens med tidligere forskning av Endre Mørck (2014: 21)

Trolig er skriveren er en nesten like viktig faktor for språket som årstall diplommet ble utstedt på. Derfor kan det være problematisk å generalisere resultatet statistisk ettersom et diplom kan ha langt flere tilfeller hvor man forventer dativ og derfor veie for tungt i statistikken. Tabellen nedenfor er basert på resultatene ovenfor og gjelder bare substantiv med entydig dativbøyning. Selv om dativ for det meste er beholdt i bøyningen av maskuline og nøytrale substantiv fram til 1476, har sannsynligvis bortfall vært mer omfattende i tale. Fraværet av dativbøyning i "Auklandh" (1445) og "Amlandh" (1460) bør sees på som et tegn på dativ er på vei ut av talespråket.

Skjema 14. Bortfall av dativ entall ubestemt form i diplomaterialet

	Norrønt	Steg 1 (-1460)	Steg 2 (1476-1490)	Steg 3 (1505-)
m.	-i	-e	-e / -	-
f.	-u	-u / -	-	-
n.	-i	-e	- e/ -	-

11.1.5 Ubestemt dativ i flertall

Alle substantiv har dativsuffixet *-um* i flertall. Dette gjør at de er mer robuste mot endring fra et formelt ståsted. Endre Mørck sier at de ubestemte dativformene i plural kan finnes helt fram til 1500-tallet (Mørck 2014: 20).

I denne delen er også formelspråket, så godt det lar seg gjøre, utelatt fra undersøkelsen. Det vil si flertallsformene i følgende formler: *Qllum mōnnum þeim, sér ok sinom arfingium, sér ok ollum logligum akarum, ollum lutum ok lunindum og ollum logligum ágangum*. Erfaringsmessig er noen formler, som for eksempel: "Þorlakke fyrnemde ok hans

erfingium" (DN VII 345: 1406. Fardal), mer sårbare mot språklige endringer. Flertallsformene i disse formlene vil bli regnet med i dette kapitlet.

Skjema 15. Oversikt over ubestemt dativ flertall i diplomaterialet fram til 1490

Bind, nummer, år, sted	Form i diplommet	Normalisert gammelnorsk dativform (bm.)
DN VII 345: 1406 Fardal	erfingium	<i>árfingum (arvinger)</i>
DN X 108: 1409. Valle	krossmessovm hondarbondom Londom	<i>krossmessum</i> <i>handarbandum (avtalene)</i> <i>Lundum (lunder, liten skog)</i>
DN IV 796 1414. Valle	Vimmarstodom Agdhom tillaghom Vallom	<i>Vígmarstadum (Vigmostad)</i> <i>Egðum (Agder)</i> <i>tillagum (tillegger)</i> <i>Vøllum (Voller)</i>
DN VI 415: 1422. Vimarstad	Vimarstodom	<i>Vígmarstadum (Vigmostad)</i>
DN X 147: 1428. Skuveland	hondhum	<i>høndum (hender)</i>
DN VI 434: 1430. Bjeiland	hondhum	<i>høndum (hender)</i>
DN XII 395: 1435 Vikingeland	erwingium	<i>árfingum (arvinger)</i>
DN III 788: 1445 Aukland	kallidom arfuom	<i>-um</i> <i>arfum (arver)</i>
DN IV 948, 1460. Drange	Drangom	<i>-um (Drange)</i>
DN IV 983: 1476. Midhassel	stodlom peningom erfuinghiom 2x jnsiglom	<i>stoðum (støtte til hus)</i> <i>penigum (penger)</i> <i>árfingum (arvinger)</i> <i>insiglum (insegler)</i>
DN VI 586: 1477. Soteland	erfvingæ	<i>arfingum (arvinger)</i>
DN XXI 585: 1479. "Lunde"	æftherkomandhom	<i>eftirkomandum</i> <i>(etterkommere)</i>
DN II 910: 1479. Lister	Wæydhrom 2x hwsom heydhnom enghom skyldhom ærwynga hwssom	<i>-um</i> <i>husum (hus)</i> <i>hár</i> <i>engum (enger)</i> <i>Skuldum (skylder)</i> <i>arfingum (arvinger)</i> <i>husum (hus)</i>

	jnsiglom	<i>insiglum (insegl)</i>
DN XXI 610: 1484. Ormestad	avstarehvsom peningom hvsvm	<i>austari husum (østere hus)</i> <i>penigum (penger)</i> <i>husum (hus)</i>
DN VI 607: 1488. Foss	erfvingæ	<i>arfingum (arvinger)</i>
DN VIII 425: 1490. Holleim	jorddom 2x erfvingæ 2x	<i>jørðum (jorder)</i> <i>arfingum (arvinger)</i>

Skjema 16. Oversikt over ubestemt dativ flertall i diplomaterialet fra 1523 til 1540

Bind, nummer, år, sted	Form i diplommet	Normalisert gammelnorsk dativform (bm.)
DN VI 719: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)	auredis forordh	<i>aura –um*</i> (skattlagt jord) <i>fororðum (forord)</i>
DN VI 708: 1530. Helleland	erffuinge x2 affredest peningom	<i>afringum (arvinger)</i> <i>arfrestum*</i> (arverest) <i>penigum (penger)</i>
DN V 1003: 1540. Evje	(Raabiugdelaug) erffuinger	<i>Raabiugeløgum</i> (Råbyggelag) <i>arfingum (arvinger)</i>

Den gammelnorske vokalkvaliteten i dativsuffikset *–um* er bare bevart i diplomene fra Fardal og Valle (1409):

1) ... Þorlakke fyrnemde ok hans erfingium (DN VII 345: 1406. Fardal)

... *Torlak førnevnte og hans arvinger*

2) ... ferer krossmessovm (DN X 108: 1409. Valle)

... *før korsmesser*

I alle andre tilfeller er *u* senket til *o*, sånn at dativ flertall markeres med suffikset *–om*.

Unntaket er "hvsom" (DN XXI 610: 1484. Ormestad). Men her må det dreie seg om assimilasjon, dvs. vokalharmoni.

Undersøkelsen viste at flertallsbøyningen holdt seg lenger enn entallsbøyningen i ubestemt form. Dette understrekes i diplommet fra Midhassel, som har bevart dativ i flertall, mens det bare delvis har bevart entallsbøyningen. Følgende substantiv var bøyd i dativ:

DN IV 983: 1476. Midhassel

3.a) ... med ollum þeim lutom lunnyndom oc **stodlom**

... med alle de luter og lundene og stolper [til støtte av hus]

3.b) ... j godom **peningom**

... i gode penger

3.c) ... kan oc opnemde Biorn werde fyrnemd jordh faal æder hans **erfuinghiom**

... kan og overnevnte Bjørn få førnevnt jord eller hans arvinger..

3.d) ... þa skal han æder þeir biodhæ fyrst Þiodualde opnemdom ædher hans

erfuinghiom firir slika peninghæ

... da skal han eller de by først Thorvald overnevnte eller hans arvinger for slike penger

3.e) ... med okkrom **jnsiglom**

... med vårt insegl

I det første eksempelet styrer preposisjonen "med", gno. *með*, dativ. De to sidestilte substantivene "lutom" og "lunnyndom" er ikke medregnet, siden de er en del av formelspråket som erfaringsmessig sjeldent mister dativbøyningen. I det andre tilfellet styrer preposisjonen *i* dativ. I 3.c-d) står "erfuinghiom" som indirekte objekt. I det siste tilfellet var det preposisjonen "med" som styrte dativ.

Diplomet hadde som sagt bevart dativbøyningen i entall ubestemt form i flere av tilfellene. Det ser altså ut som at ubestemt dativ holder seg bedre i flertall, på grunn av det tunge suffikset *-um*, enn i entall. Dette stemmer overens med konklusjonene til Endre Mørck (se Mørck 2014:21).

Som tabellen viser, holder dativbøyningen seg i alle tilfeller fram til diplommet fra Soteland (se DN VI 586: 1477. Soteland). Diplommet fra "Lister" har også mistet dativbøyning i et ord i flertall. Begge "avvikene" gjelder samme mening, men uttrykt med forskjellig preposisjon:

4.a) ... fyrir honum oc hans **erfingæ** (DN VI 586: 1477. Soteland)

... for han og hans arvinger

4.b) ... wndher fornemde Anwndh och hans **ærwyngha** (DN II 910: 1479. Lister)

... *under førnevnte Anund og hans arvinger.*

I kapitlet om entallsbøyningen av sterke substantiv ble det nevnt at det kan se ut som preposisjonene sluttet å styre dativ i disse leddene (jf kap. 11.1.2 tf. 9-10). Det kan altså sees på som en *innskrenkning i dativens virkeområde* framfor en svekkelse av den spesifikke bøyningsskategorien, som den ubestemte dativbøyningen i flertall. Et argument for dette er at diplommet fra Soteland har fullstendig dativbøyningen i entall. Og det er ingen grunn til at dativbøyningen skal holde seg *bedre* i entall enn i flertall. I tilfellet fra Lister har heller ikke første del av sideordningen, "Anwndh", dativmarkering.

Diplomet fra Ormestad har bevart dativ i flertall, mens det har mistet dativ i noen entallsformer. Følgende flertallsformer er bevart:

DN XXI 610: 1484. Ormestad

5.a) ... i avstarehvsum

... *i østre hus*

5.b) ... i ollum lavsom peningom

... *i alle løse penger*

5.c) ... i avstare hvsvm

... *i østre hus*

I alle disse tilfellene styrer preposisjonen *i* dativ.

Diplomene fra Foss og Holleim manglet dativ i *arfingum*:

6.a) ... fyre them oc teræ erfingæ (DN VI 607: 1488. Foss)

... *for dem og deres arvinger*

6.b) ... fyre thæm oc thæres erfingæ" (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *for dem og deres arvinger*

6.c) ... med han oc hans erfingæ (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *med han og hans arvinger*

Alle disse leddene står, som sagt, svært sjeldent i dativ i denne perioden, og det dreier seg derfor om en reduksjon av dativens virkeområde framfor en fonetisk basert reduksjon. Det betyr at dativ ikke lenger blir brukt som funksjonell kategori for disse leddene. Det siste tilfellet (11.c) uttrykker ikke samme forhold med preposisjonen. Her er det snakk om preposisjonen *med* som gir leddet en sosiativ rolle. Likevel er nok dette leddet rimelig formelpreget.

Diplomet fra Holleim er det første diplom som har avvik fra norrøn flertallsbøyning i andre tilfeller enn dem knyttet til forholdene nevnt over. Diplomet har dativ i følgende ledd:

7) ... i mellom iorddom (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *i mellom jorder*

Preposisjonen *i millom* styrer genitiv i norrønt (se Haugen 2006: 235). "Feil" kasusbruk er, som sagt, et tegn på at kasuskategorien er i oppløsning.

Diplomene fra Øvre Foss (1523) og Evje (1540) har ikke ubestemt dativ i flertall. Diplomet fra Helleland har det bare i én av fire former, som man skulle forventet hadde dativbøyning. Følgende former mangler dativbøyning:

- 8.a) ... medt oll auredis (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)
... med all skattlagt jord
- 8.b) ... mett them foroordh (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)
... med de forord
- 8.c) ... fra seg oc sine erffuinge (DN VI 708: 1530. Helleland)
... fra seg og sine arvinger
- 8.d) ... oc vnder trotnempdan Guttorme oc hanss eruinge (DN VI 708: 1530.
 Helleland)
... og under Guttorm og hans arvinger
- 8.e) ... med alssz affredest (DN VI 708: 1530. Helleland)
... med alle felles gressganger
- 8.f) ... fra førme Olaff ock banns æruinge (DN V 1003: 1540. Evje)
... fra førnevnte Olaf og hans arvinger
- 8.g) ... ock vnde forne Notholff och hanss erffuinger (DN V 1003: 1540. Evje)
... og under førnevnte Nottolf og hans arvinger

Flertalls formene i 8.d) og 8.g) skal etter norrøne regler stå i dativ og bli styrt av preposisjonen *undir*. Dette gjør de, som sagt, sjeldent. Formene i 8.a), 8.b) og 8.g) står etter preposisjonen *með*, som etter norrøne regler skal styre dativ i disse tilfellene. Formene i 8.c) og 8.f) står etter preposisjonen *frá*, som alltid styrer dativ i norrønt.

En av flertallsformene i diplommet fra Helleland er, som sagt, bøyd i dativ:

- 9) ... som var iiij marker gulsz i godom peningom (DN VI 708: 1530. Helleland)
... som var fire marker gull i gode penger.

I 9) styrer preposisjonen "i", gno. *í*, leddet "godom peningom" i dativ. Dette er en preposisjonsfrase som til en viss grad bærer preg av å være formelaktig. Derfor kan det

argumenteres for at det ikke er snakk om levende dativ i dette tilfellet. Det ser det ut som ubestemt dativ flertall var blitt et uvanlig språktrekk på Agder på 1500-tallet.

Skjema 17. Bortfall av ubestemt dativ flertall i Agderdiplomene

	Norrønt	Steg 1 –1490	Steg 2 1500–
pl.	-um	-om	- (-om)

11.2 Bestemt dativ

Den bestemte bøyningen er ikke like lett å følge i diplomene siden bestemt dativ ikke var like frekvent som den ubestemte. Mens de ubestemte dativformene kunne være lik nominativ og akkusativ, hadde bestemte dativ alltid entydige former. Dette gjør de bestemte formene bedre rustet mot endringer. Bestemthet var et nytt trekk i gammelnorsk, i forhold til urnordisk, og markertes med at demonstrativet (*h*)*inn* ble lagt til bøyningsformene i kasus og numerus. På denne måten får substantivene dobbelmarkering av disse to kategoriene i bestemt form, *armr* + *inn* = *armrinn*, *arms* + *ins* = *armsins*. Demonstrativet (*h*)*inn* har sterk adjektivistisk bøyning (jf. kap 13.2, dessuten Seip 1958: 231-261, Dyvik 1979: 40-78, Mørck 2013: 652). For ordens skyld vil presentasjonen av den sterke bøyningen bli plassert i kapitlet om substantivbøyningen. Nedenfor er en oversikt over de bestemte formene i diplomene.

Skjema 18. Oversikt over bestemt dativ i diplommaterialet

Bind, nummer, år, sted	Form i diplommet	Normalisert gammelnorsk dativform (bm.)
DN IV 796: 1414. Valle	Flertall: kirkegardhenom	<i>kirkjugardinum</i> (<i>kirkegårdene</i>)
DN VII 389: 1433. Rødberg	Feminine: fastunne Flertall: husonom	<i>fastunni</i> (<i>fasten/fast</i>) <i>husunum</i> (<i>husene</i>)
DN VII 395: 1435. Vikingeland	Flertall: husunum	<i>husunum</i> (<i>husene</i>)
DN VII 446: 1452 Rødberg	Flertall: hosonom	<i>husunum</i> (<i>husene</i>)
DN IV 983: 1476 Midhassel	Nøytrale: brefueno	<i>brefinu</i> (<i>brevet</i>)
DN VI 586: 1477 Soteland	Feminine:	<i>huslendunni</i> (<i>husdelen</i>)

	hvsslenden	
DN XXI 585: 1479. "Lunde"	Feminine: ekenne halfuane halfuone	<i>eikinni (Eiken)</i> <i>halfunni (halvdelen)</i> <i>halfunni (halvdelen)</i>
DN II 910: 1479. Lister	Flertall heydhnom	<i>-inum</i>
DN XXI 610: 1484 Ormestad	Feminine: halfone jorden	<i>halfunni</i> <i>jorðunni (jorden/jorda)</i>
DN VI 603: 1487. Holen	Maskuline Hollen Feminine hvslenne skipreidenne	<i>hóllinum</i> <i>huslendunni (husdelen)</i> <i>skipreiðinni (skipreiden/skipreida)</i>
DN VI 607: 1488 Foss	Feminine: skipreidenne leigone Nøytrale: hwsslendunne	<i>skipreiðinni</i> <i>(skipreiden/skipreida)</i> <i>leigunni (leigen/leiga)</i> <i>huslendunni (husdelen)</i>
DN VIII 425: 1490. Holleim	Feminine: øðønne (øðøøn) (prestholmen) Flertall: hwssonom	<i>øðønni (øðøen)</i> <i>øðønni (øðøen)</i> <i>prestholminum (prestholmen)</i> <i>husunum (husene)</i>
DN VI 687: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)	lwnnandum	<i>lunindum (skogene)</i>
DN V 1003: 1540. Evje	Feminine: sokenn lundenn	<i>sókninni (soknene)</i> <i>lundinum (lundene)</i>

De faste formene holder seg, som tabellen viser svært godt. Det var likevel ett tilfelle med en form som ikke hadde likhetstrekk til de norrøne formene i diplommet fra Ormestad(1484):

1) ... fra jorden (DN XXI 610: 1484 Ormestad)

... *fra jorden*

Etter norrøne regler skal preposisjonen *frá* styre dativ. Det gjør den ikke i dette tilfellet. Den bestemte dativformen er *jorðunni*. Nå har riktignok ikke sterke femininer entydig dativbøyning på denne tiden, så den mest sannsynlige dativformen ville nok vært *jordenne*.

Det er bare nominativ entall som har den bestemte endelsen *-in(n)* i gammelnorsk. Men på denne tiden har nominativ og akkusativ falt sammen og fått den bestemte endelsen *-en* (se Mørck 2013: 652).

I diplomene fra Lunde (1479) og Ormestad (1484) er bestemt dativ i hunkjønn markert med en enkel *-n*:

2.a) ... af enno halfuane (DN XXI 585: 1479. "Lunde")

... *av ene halvdelen*

2.b) ... af adro halfuone (DN XXI 585: 1479. "Lunde")

... *av andre halvdelen*

2.c) ... af beggia halfvone (DN XXI 610: 1484 Ormestad)

... *av begge halvdelen*

I 2.a-c) blir leddene styrt av preposisjonen *af*. Det er, til tross for bruk av enkel konsonant, tydelig at skriveren markerer dativ, ettersom det bare er bestemt dativ som ender på *-e*.

Diplomet fra Holleim 1490 har bestemt dativ i følgende to tilfeller:

3.a) ... i Ødønne (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *i Ødøen*

3.b) ... i østre hwsonom (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *i østre husene*

I 3.a) og b) styrer preposisjonen *i* dativ. I det samme diplommet mangler et ledd med to bestemte former i dativbøyningen:

4) ... som ligger swnnan fyre **Ødøen**¹² oc Nowtskær oc Presth **hollmen** (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *som ligger sundene foran Ødøen og Nautskjær og Prestholmen*

I dette leddet kunne vi forventet dativbøyning siden preposisjonen norrøn *fyrir* styrer dativ i lokativ rolle. Likevel har formene den felles bestemte nominativs- og akkusativs- endelsen. "Nowtskær" har heller ingen dativmarkering. Stedsnavnet *Ødøen* har bestemt dativendelse tidligere i teksten, så det er tydelig at det er snakk om et helt ledd som ikke står i dativ, framfor at stedsnavnene har stivnet i en annen kasus. Siden bestemt dativ ble brukt i 3.a) og 3.b), vil vi kunne si at bestemt dativ står sterkt i dette diplommet.

Av diplomene fra 1500-tallet var det bare diplommet fra Evje (1540) som hadde bestemt substantiv i dativposisjon:

5) ... med allom luttom ock lundenn (DN V 1003: 1540. Evje)

... *med alle luter og lunden*

Denne preposisjonsfrasen tilhører formelspråket. Men i dette tilfellet har ikke siste formen i sideordningen, "luttom ock lundenn", bestemt dativ i entall. Den bestemte dativformen vi vanligvis møter i diplomene er *lundinum*. *Lundr* er et hankjønnsord som etter norrøne regler skal ha artikkelen *-inum* i entall, og *-unum* i flertall. Det var ikke uvanlig at artikkelen ble skrevet med dobbelkonsonant i hankjønn på 1500-tallet. Endelsen *-en* var på det mellomnorske stadiet felles i nominativ og akkusativ, før den etter hvert tok over dativ (se Mørck 2013: 652). Det kan altså se ut som diplommet fra Evje ikke lenger markerer bestemt kasus.

Konklusjon

Til tross for at bestemt dativ ikke var like frekvent i språket som den ubestemte dativ, ser det ut som at bestemt dativ holdt seg godt fram til i hvert fall 1500 i Vest-Agder. I diplommet fra Evje (1540) ser det ut som det moderne systemet uten kasusopposisjon har tatt over for det gamle. Dette stemmer overens med tidligere forskning fra Endre Mørck, som har funnet ut at de bestemte formene, i de fleste dialekter, holdt seg til om lag 1500 (se Mørck 2013: 654). I kildematerialet er det ingenting som tyder på at ulike kjønnene mister dativ på ulik tid.

Skjema 19. Bortfall av bestemt dativ i diplommaterialet

		Norrønt	1400-tallet	1540-
--	--	---------	-------------	-------

Sg.	m.	-inum, -anum	-enom	-
	f.	-inni, unni	-enne (unne)	-
	n.	-inu, anu	-eno	-
Pl.		-unum	-onom	-

11.3 Egennavn vs. fellesnavn

Håkon Ree fant i sin undersøkelse av dativbortfall i østlandske bondebrev at dativ forsvant tidligere i egennavn enn i fellesnavn. Dette kapitlet omfatter samme problemstilling. Det er flere forbehold som er tatt i denne undersøkelsen:

For det første blir de ubestemte og bestemte formene behandlet separat. Grunnen til dette er at de bestemte formene holder seg bedre enn de ubestemte samtidig som de omfatter en overvekt av fellesnavn. Av de ubestemte formene tar undersøkelsen i dette kapitlet bare utgangspunkt i maskuline og nøytrale substantiv entall. Hunkjønn er utelatt fordi antallet former er lite. Flertall er utelatt fordi en stor overvekt av disse formene er fellesnavn. Flertallsformene bevarer dativbøyningen, som kjent, bedre enn entallsbøyningen (jf. kap. 11.1.5).

For det andre er formelspråket utelatt. Dette holder seg, som kjent bedre, enn resten av teksten (jf. kap 10.2.3).

For det tredje inkluderes substantiv som har stivnet i dativ selv om det ikke står i dativposisjon:

- 1) ... en tvune teigh skille fyrdr ane hafva (DN XXI 610: 1484. Ormestad)
... *en tenne skulle fornevnt Åne ha*

For det fjerde telles egennavnene bare en gang per diplom. Egennavn kan ha dativ noen tilfeller, mens de mangler dativ i et andre. Da blir egennavnet regnet som det har bevart dativbøyningen. Hvis et ord har dativbøyning i et tilfelle, har det ikke stivnet, og det kan derfor ikke regnes som leksikalsk dativbortfall.

For det femte undersøkes bare leksikalsk dativbortfall. Når målet er å undersøke hvorvidt dativ holder seg lenger i egennavn enn i fellesnavn, er det viktig å unngå ledd hvor dativ går ut av bruk som kasus (jf. kap 10.2.3 & 11.1.2). Substantivene i følgende fraser er utelatt fra undersøkelsen:

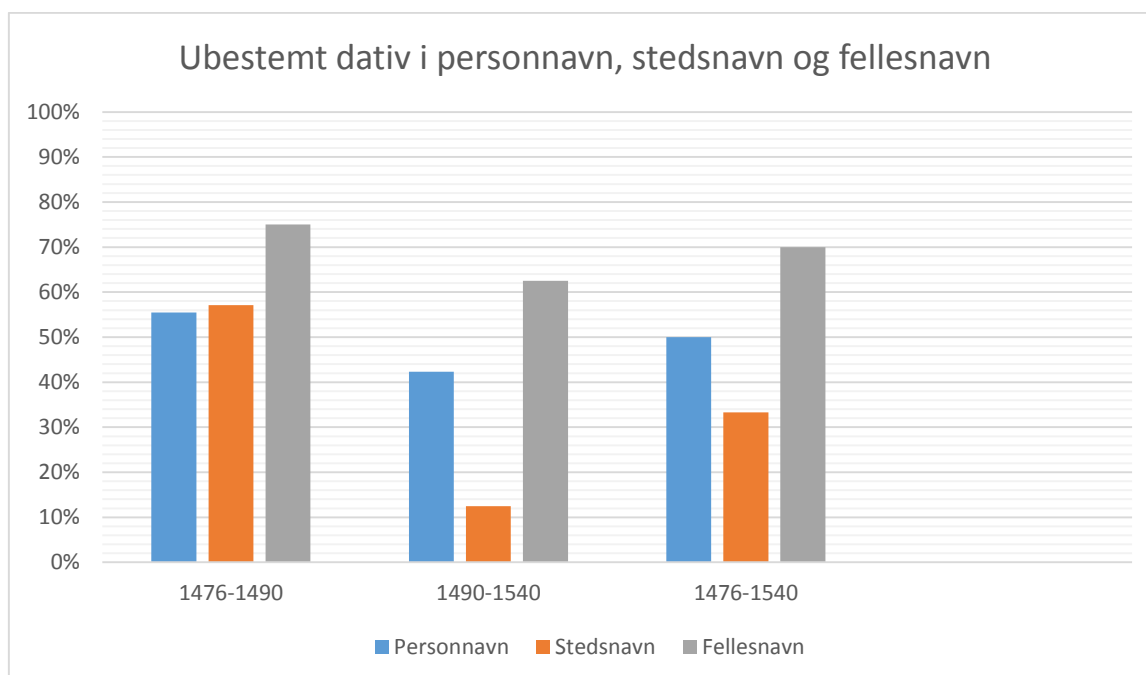
- 2) ... wndher fornemde Anwndh och hans ærwyngha (DN II 910: 1479. Lister)
... *under førnevnte Anund og hans arvinger*
- 3) ... i thera handarband (DN XXI 610: 1484. Ormestad)
... *i deres avtale*
- 4) ... var stad oc aar som fyr seger (DN XXI 610: 1484. Ormestad)
... *var sted og år som før sagt*

Egennavnene mister dativbøyningen først. Resultatet stemmer overens med Håkon Ree i sin undersøkelse av talemålet på det indre og ytre Østlandet (se Ree 2006: 131).

Undersøkelsen tar videre stilling til hvorvidt stedsnavnene mister dativbøyningen før personnavnene. I diplomene fra før 1476, er det bare to avvik i hankjønn- og nøytrumsbøyningen i entall, nemlig stedsnavnene Auklandh og Amlandh (jf. kap. 11.1.1). Den samme tendensen kan sees i de yngre diplomene. Stedsnavnene stivner i én kasus først. Grøtvedt tar opp fenomenet at ingen synes å gjøre krav på at deres navn skal ha en fast skrivemåte, og ikke engang skriverne selv skriver sine egne navn på samme måte (se Grøtvedt 1970:157). Dette kan være en årsak til at det ser ut som at personnavnene bevarer dativbøyningen bedre enn stedsnavnene. Fellesnavnene bevarer dativbøyningen best. Tabellen nedenfor omfatter dativbøyningen av nøytrale og maskuline substantiv i perioden 1476-1540. Substantivene er undersøkt i kap. 11.1.1-3.

Skjema 20. Dativ i personnavn, stedsnavn og fellesnavn av hankjønn og intetkjønnsord i entall

	Egennavn		Fellesnavn
	Personnavn	Stedsnavn	
1476-1490	5/9 = 55,5%	4/7 = 57,1%	9/12 = 75%
1490-1540	3/7 = 42,8%	1/8 = 12,5%	5/8 = 62,5%
1476-1540	8/16 = 50%	5/15 = 33,3%	14/20 = 70%

Siden det er en stor overvekt av fellesnavn med bestemt bøyning i materialet, tar vi utgangspunkt i de eneste klare avvikene fra norrøn bøyning av et stedsnavn:

- 5) ... aa Hollen (DN VI 603: 1487. Holen)
 ... *på Holen*

Dette diplommet har bevart bestemt dativ i fellesnavnene:

- 6) ... i ythre hvsslendenne (DN VI 603: 1487. Holen)
 ... *i ytre huslenden*
- 7) ... i Fooss kirkiu sokn oc sama skipreidenne (DN VI 603: 1487. Holen)
 ... *i Foss kirkesogn og samme skipsreiden*

I tillegg har følgende stedsnavn dativbøyning i teksten:

- 8) ... a Ffosse (DN VI 603: 1487. Holen)
 ... *på Foss*

Dette viser at noen stedsnavn stivnet i en kasus, mens andre ikke gjorde det. Det er en tendens framfor en regel at stedsnavnene stivnet i en kasus før dativbøyningen gikk ut av bruk i substantivene. I tillegg viser dette at hvorvidt et stedsnavn mistet kasusbøyningen ikke nødvendigvis er avhengig av forholdet mellom bestemt og ubestemt form.

12. Pronominell bøyning

I det gamle bøyningssystemet forekommer den pronomielle bøyningen i to ordklasser: pronomen og determinativ. Riktignok er det bare noen av determinativene som har pronominnell bøyning, nemlig demonstrativene *sá* ‘den’ og *þessi* ‘denne’. I tillegg har grunntallene *tveir* ‘to’, *þrír* ‘tre’ og *fjórir* ‘fire’. *báðir* ‘begge’ pronominnell bøyning. Den pronomielle bøyningen kjennetegnes av korte former og en høy grad av stammeskifte, og den har ofte entydige dativformer (jf. Haugen 2006: 166-170).

På grunn av diplomenes språk vil det bare være mulig å undersøke bøyningen av 3. person og den refleksive formen *sín* hos de personlige pronomenene og demonstrativene *sá* og *þessi*.

I norrønt hadde de personlige pronomenene i 1., 2., og 3. person entall m. og f. entydig dativbøyning. De demonstrative formene som ble brukt der gammelnorsk manglet personlige pronomen, det vil si nøytrumsformen i 3. person entall *þat* ‘det’ og 3. person flertall *þeir-þær-þau* ‘de’, kan regnes som demonstrativer så lenge de har samme form i attributiv og pronominnell bruk. Ifølge Mørck ser det ut til at de har kommet lenger i retning av å miste bøyningen sin i attributiv bruk enn i pronominnell bruk på slutten av mellomnorsk tid, og dette gjør at vi kan si at det har oppstått nye former av personlige pronomen. Denne undersøkelsen skal beskrive hvorvidt formene benyttes i attributiv eller pronominnell stilling, og om bøyningen ser ut til å svekkes tidligere i førstnevnte (Mørck 2013: 657).

I tillegg ser vi at pronomenet *den* bare brukes som determinativ i perioden, og at hankjønn og hunkjønnformer av 3. person pronomen fungerer som referent til ikke menneskelige-substantiv (se Mørck 2013: 657). Denne undersøkelsen behandler derfor pronomenet *den* som determinativ

Moderne norsk har til en viss grad bevart kasussystemet med skillet mellom subjekts- og objektsform. Da firekasussystemet falt sammen gikk subjektsformen tilbake til nominativ,

mens objektsformen gikk tilbake til akkusativ i 1. og 2. person og dativ i 3. person (jf. Mørck 2013: 657). På grunn av at diplomenes form er det bare 3. person som lar seg undersøke. For å undersøke et eventuelt sammenfall mellom akkusativ og dativ i perioden, er det interessant å dokumentere både hvor lenge entydige akkusativsformer ble brukt, og når eventuelt dativformer ble brukt i akkusativsposisjon.

12.1 Personlige pronomener

12.1.1 3. person entall

I følge Mørck (2013) går de personlige pronomenerne i 3. person entall tilbake til dativ når firekasussystemet blir redusert til en motsetning mellom objekt og subjektsform. Ettersom akkusativ ikke har noen entydig form i norrønt, men er lik nominativ, er det avgjørende å finne dativformen i akkusativposisjon eller akkusativsformer i akkusativposisjon for å slå fast om det gamle systemet har gått ut av bruk eller ikke. Det er ingen eksempler på at akkusativsformen *hann* benyttes i akkusativposisjon i diplomene.

Allerede i 1414 blir et kompromiss mellom akkusativ- og dativformen av 3. person entall ble brukt i en relativ formelpreget leddsetning (se DN IV 796: 1414. Valle):

1) ... swa at hanom (DN IV 796: 1414. Valle)

... *sánn at ham*

Denne formen bør, som sagt, forståes som vaklende ortografi framfor en svekkelse av dativkategorien (jf. 10.2 tf. 6).

I diplommet fra Vikingeland (1435) er akkusativsformen brukt i akkusativposisjon:

2: ... eftir han dauþan. (DN XII 395: 1435. Vikingeland)

... *etter han dør*

I norrønt styrer preposisjonen *eftir* akkusativ i temporal rolle (Haugen 2006: 234). Vi kan derfor slå fast at dativformen ikke har tatt over for akkusativformen. Dativ er altså fortsatt entydig.

Hunkjønn av 3. person pronomen entall forekommer i akkusativsposisjon i diplommet fra Drange (1460).

4) ... Thores nerskildasto løisa hena (DN IV 948: 1460. Drange)

... *Tores del av forpliktelsen [skal han] løse henne*²¹

Verbet *leysa* tar objekt i akkusativ.²² Formen "hena" er hverken entydig akkusativ eller dativ. Den norrøne akkusativsformen er *hana* (Mørck 2006: 607). Denne formen må tolkes som en akkusativsform, både på grunn av endelsesvokalen *-a*, som er akkusativsmerke, og enkeltskriving av konsonanten *-n*. Ustø ortografi er, som kjent, et kjennetegn for perioden (se Mørck 2013:644).

På grunn av tynt kildegrunnlag, er det ikke mulig å si når dativformen gikk over til å bli felles objektform i 3. person entall. Kildematerialet viser at dette ikke var tilfellet før 1460.

12.1.2 Refleksivt pronomen

Det refleksive pronomenet *sík* 'seg' mistet kasusopposisjonen i mellomnorsk og generaliserte akkusativsformen *sík* (se Mørck 2013: 658). Det refleksive pronomenet forekommer, for det meste, i formelspråket:

1.a) ... for ser sinom arwum (DN VI 415: 1422. Vimarstad)

... *for seg og sine arvinger*

1.b) ... undan ser ok sinom erfingiom (DN VII 446: 1452. Rødberg)

... *under seg og sine arvinger*

Formelspråket holder seg, som sagt, bedre enn resten av språket i diplomene. Vi kan derfor forvente at forenklingen hadde gått lenger i tale enn i formelspråket.

²¹ Frizner om *skil*: "Opfyldelse af paahvilende Forpligtelse, Efterkommelse af hvad der er ens Skyldighed, at en Sag er bragt i tilbørlig Orden, derved er gjort hvad der skulde gjøres" (Fritzner 1867: 571).

²² Om verbet *leysa* skriver Frizner (1867: 401): "præstere, udrette, betale noget, gjøre Fyldest for noget, indfri en Forpligtelse som man har paataget eller paadraget sig"

I diplomene fra Forneby (1460) og "Lunde" (1479) har det refleksive pronomenet likevel mistet kasusbøyningen og fått akkusativformen *sík* i dativposisjon:

2.a) ... for sygh ok synom eþther komandom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *for seg og sine etterkommere*

2.b) ... for sygh ok ollom synom eþther komandom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *for seg og alle sine etterkommere*

2.c) ... for sik ok synom ærwingyom (DN XXI 585: 1479. "Lunde")

... *for seg og sine arvinger*

I 2.a-c) styrer preposisjonen *for*, som er den moderne formen av gno. *fyrir*, dativ Dette kan man si med sikkerhet siden siste ledd av sideordningen har dativbøyning i alle tilfellene. Diplomene fra Lunde og Forneby har bevart ubestemt dativ i substantivbøyningen (jf. kap. 11.1.1 & 11.1.3). Det kan altså se ut som den refleksive pronomenbøyningen ble svekket *før* substantivbøyningen. Dette stemmer overens med Mørcks resultat (se Mørck 2013).

Skjema 21. Bortfall av dativ i det refleksive pronomenet

Norrønt	-1460	1460-
sér	ser	sik/sygh

12.2 Determinativ

12.2.1 Demonstrativene *sá* og *sjá* i entall

Demonstrativene *sá* 'den' og *sjá* 'denne' har entydig dativ i alle kjønn i entall. I følge Mørck ble genusbøyningen først svekket ved at den maskuline akkusativsformen *þann* ble brukt først i hankjønn akkusativ, og så i hunkjønn nominativ og akkusativ. Dativ gikk ut av bruk når denne formen også ble brukt i dativ. I intetkjønn skjedde samme utvikling ved at nominativs- og akkusativsformen *þat* ble brukt også i dativ (Mørck 2013: 659).

I det diplommet fra Forneby (1460), forekommer følgende tilfelle:

- 1) ... frelsade tha forder Oskwl Osmunde the forda jordh (DN III 848: 1460. Forneby)²³

... da frelste Oskul Osmund den førnevnte jord

I dette tilfellet har demonstrativet ingen genusmarkering. Siden den norrøne genusbøyningen ble erstattet av et skille mellom hankjønn og hunkjønn på den ene siden og intetkjønn på den andre siden, kunne vi forventet formen *then* (jf. Mørck 2013: 659, se DN X 295: 1505.

[Lövdal], DN XII 272: 1507. Valle). Ettersom demonstrativet står i akkusativposisjon, sier ikke dette noe om hvorvidt dativbøyningen er bevart eller ikke. I følge Mørck (2013) kunne dativbøyningen være intakt selv om genusbøyningen ikke var det.

Demonstrativene *sá* og *sjá* står i dativposisjon i diplomene fra Løvdal (1505) og Valle (1507):

- 2) ... jtem bydher jak **thennæ** godhæ man Staffen hengiæ sith jnsiglæ (DN X 295: 1505 Lövdal)

... Det samme tilbyr jeg denne gode man[nen] Steffen henge sitt insegl

- 3) ... Jtem *gaffdæ thi oc forde Kullungher oc Gwnloff forde jord Vadelan som liggher j Konacsmo sokn oc j Fos tingstod antinghæ ther lefdhæ lenghæ eller skemd **then** helly kirkio oc prestebolith Vallæ tiil euerdelig egn (DN XII 272: 1507. Valle)

... Det samme gav de og førnevnt Kollung og Gunloff den hellige kirke og presteboligen til Valle førnevnt jord Vadeland, som ligger i Konsmo sogn og Foss tingsted, der lever de lenge eller kort til evig eie

²³ Om *frelsa* skriver Fritznér (1867: 170): "3) skaffe, sikre en Besiddelsen af noget, saa at han faar eller beholder det (e-m e-t), = frjálssa 3; börðumst vér til þess at frelsa honum sína föðurleifð *Fm.* IX, 329:11; frelsti hún sveininum (veiðina) *Þorskf.* 45:16 ; E. kvazk frelzt hafa Þórði manna- forráð þat, er hann átti *Sturl.* II, 119:17."

I 3) står substantivfrasen "thennæ godhæ man Staffen" som indirekte objekt, styrt av verbet *bjóða* v. 'tilby'. Ingen av de ordene har dativbøyning.²⁴ I 4) står den sideordnede konstruksjonen "then helly kirkio oc prestebolith Vallæ" som indirekte objekt, styrt av verbet *gefa* v. 'gi'. I dette tilfellet har det svake substantivet *kirkja* oblik bøyning. I andre del av sideordningen har ikke substantivene dativmarkering ("Vallæ" må for øvrig tolkes som genitivform).

Dativformen *því* 'det' forekommer i diplomaterialet fram til 1479:

4.a) ... eptir **thi** sem kom i kop þeiræ (DN VII 345: 1406. Fardal)

... etter det som kom i kjøpet deres

4.b) ... efter **y** som j kaup eira kom (DN VII 446: 1452. Rødberg)

... etter det som i kjøpet deres kom

4.c) ... epther **thy** som i kawp theyra kom. (DN III 848: 1460. Forneby)

... etter det som i kjøpet deres kom

4.d) ... efter **þy** som j kaup þeiræ kom (DN IV 983: 1476. Midhassel)

... etter det som i kjøpet deres kom

4.e) ... effther **thy** som i kauph thera kom (DN II 910: 1479. Lister)

... etter det som i kjøpet deres kom

5.a) ... i **thi** sama handabande (DN VII 345: 1406. Fardal)

... i det samme håndtrykket

5.b) ... a **þy** aare (DN IV 983: 1476. Midhassel)

... på det år

²⁴ Om *bjóða* skriver Frizner (1867): "*bjóða* v. (býd, bauð, boðinn) **2**) tilbyde en noget (e-m e-t)"

I de formelpregede tilfellene 5.a-e står demonstrativene i pronominell stilling. I 6.a) og 6.b) står demonstrativene i attributiv stilling. Dativbøyningen er bevart i samtlige tilfeller.

I diplommet fra Øvre Foss (1523) brukes nominativ og akkusativsformen "the", gno. *þat*, i dativposisjon:

6.a) ... medt the hwss (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)

... *med det hus*

6.b) ... wten the hwss (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)

... *uten det hus*

7) ... effther **thy** sëm i oker kaup kom (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)

... *etter det som i vårt kjøp kom*

Demonstrativene i 6.a-b) må tolkes som den moderne formen *thet* 'det' framfor den norrøne formen *þvi*. Grunnen er for det første at dativ trolig har gått ut av bruk i hankjønn og hunkjønn, og for det andre at det ofte er variasjon i ortografien i perioden og for det tredje at dativ markeres med endelsesvokalen -y i de yngre diplomene (se 5.c-g og 7).

Demonstrativet i 7) har markert dativ. Det kan altså se ut som at demonstrativet holder seg bedre i pronominell stilling enn i attributiv stilling. I følge Mørck kan intetkjønnsformen av demonstrativet *sá* regnes som personlig pronomen når kasusforenklingen har gått lengre i attributiv stilling enn i pronominell. Dette ser ut som å være tilfellet her. Likevel skal det sies at preposisjonsfrasen 7) er en del av formelspråket, som vi vet beholder dativformer lenger enn resten av teksten. Likevel har vi sett at til og med formelspråket mister dativformene når de går ut av bruk i språket (kap. 12.1.2 2.a-c).

I diplommet fra Helleland (1530) forekommer intetkjønns nominativsformen av *sjá* 'dette' i dativposisjon uten dativbøyning:

8) ... a thette bref (DN VI 708: 1530 Helleland)

... på dette brev

I følge Mørck 2013 gjennomgikk *sjá* samme utvikling, hvor nominativs- og akkusativsformen tok over for dativ i intetkjønn (se Mørck 2013: 660). Denne utviklingen har skjedd i tilfellet over (8).

Skjema 22. Demonstrativet *sá* i entall i diplomaterialet²⁵

	Norrønt			1400-tallet			1500-1530			
	M	F	N	M	F	N	M	F	N	
									attr.	pron.
N	sá	sú	þat	–	–	tha/the(t)	the(n)		the(t)	
A	þann	þá			þá/the(n)					
D	þeim	þeir(r)i	þ(v)i		–	thi/thy			the	thi/thy

12.2.2 Demnonstrativen *sá* i flertall

Gammelnorsk brukte flertallsformene av demonstrativet *sá* der moderne norsk har flertallsformer av pronomenet. Demonstrativet kan altså stå *både* i attributiv og pronominnell stilling. Mørck (2013) har funnet ut at bøyning svekkes tidligere i attributiv stilling. I pronominnell stilling ble kasusbøyningen, som i de personlige pronomenene, redusert til et skille mellom subjekts- og objektsform, hvor objektsformen gikk tilbake til dativ. I attributiv stilling forsvant kasusbøyningen fullstendig. Derfor kan vi si at det oppsto et nytt personlig pronomen (Mørck 2013: 660).

Hverken hunkjønnsformen *þá* eller hunkjønnsformen *þær* forekommer i diplomene. Intetkjønnsformen *þau* brukes når referentene er av begge kjønn, som i moderne islandsk den dag i dag (jf. Haugen 2006: 257).

- 1) ... kendis oc fyrnemdor Thore oc Gyriid eghhin kona hans ad **thau** hafdo wb borit firsta sal oc neigde (DN IV 948: 1460. Drange)

²⁵ I skjema 21. betyr "-" at kategorien ikke forekom i materialet.

... bekjente og førnevnte Thore og Gyrid, konen hans, at de hadde gjennomfør første og seineste salg

Flertalls bøyningen av demonstrativet ser ut til å holde seg gjennom 1400-tallet. Likevel er det tegn på forenkling i bøyningen i siste halvdel av århundret. Diplomet fra Lister (1479), mangler genusbøyning i pronomenbøyningen:

2) ... kendis Sigrith Ollaffzdotther och henna laylicha wmbosmen ath **the** haffuo ophborith affh fornemde Anwndhe Ollaffhson fystha saal (DN II 910: 1479. Lister)

... bekjente Sigrid Olafsdotter og hennes lovlige ombodsmann at de hadde openbåret av fornevnt Anund Olafson første salg

I 2) viser demonstrativet "the" til "Sigrith Ollaffzdotther" og "henna laylicha wmbosmen". Vi skulle etter norrøne regler forventet intetkjønnsformen *þau*. Siden formen står i nominativ, sier ikke dette noe om hvorvidt dativformen *theim* blir brukt i akkusativsposisjon, men dette viser likevel at den pronomielle bøyningen er i endring.

I andre diplomer som er yngre enn overnevnte diplomene, finner vi fortsatt formen *þau*, i nominativsposisjon vel og merke (DN VI 603: 1487. Holen, DN VI 607: 1488. Foss)

I attributiv stilling skulle man, som sagt, forventet at kasusbøyningen skulle falle bort rundt 1500. Dette var bare delvis tilfellet i diplommaterialet. I diplomet fra Øvre Foss (1523) forekommer både dativformen *theim* og den moderne formen *the*. De sto i følgende preposisjonsfraser:

3) ... mett them foroordh (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)

... med de forord

4) ... medt the lwthæ ok lwnnandum (DN VI 719: 1523. Øvre Foss)

... med de luter og lundene

I begge tilfellene styrer preposisjonen *með* dativ. I det første tilfellet kongruerer demonstrativet med den nøytrale *a*-stammen *–orð* ‘ord’ (jf. Haugen 2006: 129). I det andre tilfellet kongruerer demonstrativet med den maskuline *i*-stammen *hlutr* ‘lut’ (jf. Iversen 1972: 58: §68.6). Det er verdt å merke seg at dette er en svært vanlig dativformel.

Det er interessant at dativ bare holder seg i det første tilfellet. Denne type variasjon tyder på usikkerhet hos skriveren. Når det gjelder Mørck sitt resonnement angående hvorvidt det er snakk om nye pronomenformer, vil ikke denne undersøkelsen kunne konkludere med et entydig resultat. Det er tydelig at det forekommer en svekkelse av dativbøyningen, men den ser ikke ut til å ha blitt fullført enda, og vi kan heller ikke påstå at det er snakk om et nytt personlig pronomen. Det kan for øvrig nevnes at dativformen *theim* ble benyttet i den faste formelen (4) i diplommet fra Helleland (DN VI 708: 1530).

Flertallsformen av demonstrativet forekommer ikke i akkusativsposisjon i perioden. Derfor er det i denne undersøkelsen ikke mulig å fastslå når dativformen ble felles objektform.

13. Adjektivisk bøyning

Den adjektiviske bøyningen forekommer i ordklassene adjektiv og determinativ.

Undersøkelsen omfatter, som sagt, entydig dativ, så den svake adjektivbøyningen i entall utelates i dette kapitlet. Ved unntak av demonstrativene *sá* og *þessi* og kvantorene *tveir*, *þrír*, *fjórir* og *báðir* bøyes determinativene etter mønstret for den sterke adjektivbøyningen (jf. Haugen 2006: 153).

Undersøkelsen vil i dette kapitlet både ta stilling til hvorvidt den adjektiviske bøyningen forsvant på samme tid på tvers av ordklassene, og om det tunge *–um* suffikset holder seg bedre, som i substantivbøyningen, enn de, fra et formelt synspunkt, svakere dativsuffiksene *-i* og *–u*. Formelspråket vil, så langt det lar seg gjøre, være utelatt fra undersøkelsen. Unntaket vil være bøyingskategorier som forekommer sjeldent i diplomatiet, f. eks den sterke nøytrale adjektivbøyningen i entall og kvantorene *einn* og *annarr*.

13.1 Adjektiver

De fleste adjektivene i diplomaterialet har sterk bøyning. De står ofte i attributiv stilling foran et personnavn:

1.a) ... af fyrnemdom Þorlakke (DN VII 345: 1406. Fardal)

... *av førnevnt Torlak*

Sterk bøyning av adjektivet benyttes i ubestemt form når dette står uten demonstrativ. Svak bøyning benyttes i bestemt form (se Haugen 2006: 269):

2) ... j øfra husunum (DN XII 395: 1435 Vikingeland)

... *i øvre husene*

Hankjønn entall fikk endelsen *-e* i store deler av Agder etter kasusbøyningen gikk ut av bruk:

3) ... seldhe forde arne (DN XXI 585: 1479. Lunde)

... *solgte førnevnt Arne*

Dette var et resultat av at innskuddsvokalen i nominativ, som kom inn i språket i den mellomnorske perioden, ble værende da *-r* falt bort. I de fleste dialekter falt endelsen bort i hankjønn. Da kasussystemet ble redusert, gikk adjektivene tilbake til nominativ og fikk endelsen *-e*. Det er fortsatt spor etter innskuddsvokalen i store deler av Agder i dag ved at adjektivene fortsatt ender på *-e*. Ortografisk er entall og flertall like, men i tale har entall tonem 1, mens flertall har tonem 2 (jf. Mørck 2013: 663-664, Sjøkkeland 2005: 115).

13.1.1 Sterk bøyning av adjektiver

13.1.1.1 Dativ i sterk adjektivbøyning fram til 1476

Den maskuline dativbøyningen av adjektiver i entall beholder, stort sett, det gamle bøyningssystemet i diplomaterialet fram til 1476. I samtlige tilfeller står adjektivene i attributiv stilling. Adjektivene viser til at en person er nevnt tidligere i teksten. Følgende tilfeller, sett bort fra formelspråket, har bevart dativsuffikset *-um* i diplomaterialet:

1.a) ... af fyrnemdom Þorlakke (DN VII 345: 1406. Fardal)

... *av førnevnt Torlak*

1.b) ... Þorer ok Ingibúrg [Ingiborg] fýrnæmdh [fyrnemd] lucko ok frialsadho Erike fýrnæmdom (DN X 108: 1409. Valle)

... *Tore og Ingeborg førnevnt ... Erik førnevnt*

1.c) ... af Þorere optnæmdom (DN X 108: 1409. Valle)

... *av Tore oppnevnt*

1.d) ... fyrnempder Helghe Þiodulfsson hafdhe sælt adhernempdom Haluarde (DN IV 796 1414. Valle)

... *førnevnt Helge Thjodulfsson hadde solgt overnevnte Halvard*

1.e) ... af þrathnempdom Haluarde Haluardssoni (DN IV 796 1414. Valle)

... *av ofte nevnte Halvad Halvardson*

1.f) ... at nicolos førnemder hafde selt jord systor sinnar þorbørgho ok olafs sunar hennar sem før nemmft Anunde førnemdom (DN XXI 456: 1449. Svenevik)

... *at Nikolas førnevnt hadde solgt jorden [til] søsteren sin Torbjørg og Olafs sønnen hennes som før nevnt Anund førnevnt*

1.g) ... þy frelsade nicolos i vmbode systor sinar oftnemdrar þorbørgho ok olafs sun hennar Anunde oftnemdom Aadernemda jord steinsland (DN XXI 456: 1449 Svenevik)

... *De frelste (solgte) Nicolas med samtykke fra søsteren sin, ofte nevnte Torbjørg, og hennes sønn, Olaf, ofte nevnt Anund jorden på Steinsland*

1.h) ... selth Osmunde fordom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *solgt Osmund førnevnt*

1.i) ... selth Osmundhe thranempdom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *solgt Osmund ofte nevnt*

1.j) ... sælth fyrnemdom Biorn (DN IV 983: 1476. Midhassel)

... *solgt førnevnt Bjørn*

1.k) ... af opnemdom Biorn (DN IV 983: 1476. Midhassel)

... *av overnevnt Bjørn*

I 1 b, d, f, g, h, i.) står nominalfrasen som indirekte objekt, styrt av verbene *selja* og *frelsa*, mens den styres av preposisjonen *af* i 1(a, c, k).

Det var to tilfeller hvor dativ ikke var bevart i den sterke adjektivbøyningen:

2) ... fyrir ollum loglighom a gangh(o)m Þorlakke fyrnemnde ok hans erfingium
(DN VII 345: 1406. Fardal)

... *for alle lovlige Torlak førnevnt og hans arvinger*

3) ... i vestra Agdhom (IV 796: 1414. Valle)

... *i vestre Agder*

4) ... j steinslande førnemde (DN XXI 456: 1449 Svenevik)

... *i Steinsland førnevnt*

Tilfelle 2) er en formeltung preposisjonsfrase, som er frekvent. Diplomet har bevart den sterke adjektivbøyningen i det andre tilfellet og gjennomført dativbøyning i nominalene. Siden leddet har dativmarkering i alle de andre formene, kan man hevde at det ikke er nødvendig med dativ i adjektivet. En annen forklaring kan være at det simpelthen er en skrivefeil. På bakgrunn av diplomets alder og øvrig språk, er det vanskelig å hevde at det er det moderne bøyningssystemet som har fått fotfeste.

3) er en preposisjonsfrase styrt av *í*. Ettersom kjernen som adjektivet kongruerer med, står i flertall, kunne vi forventet formen *vestrum/vestrom*. Endingen *-a* forekommer ikke i noen kasus i den sterke bøyningen. Trolig skal adjektivet forstås som en del av stedsnavnet, og derfor forekommer det ingen dativform (jf. kap. 10.2.1).

4) er også en preposisjonsfrase styrt av *i*. Etter norrøne regler skal formen ha suffikset *-u/-o*. Det er ingen kasus som ender på *-i/-e* i den nøytrale bøyningen. Trolig er adjektivet påvirket av substantivendelsen. Dette er, som sagt, ikke uvanlig i den mellomnorske perioden (jf. Seip 1955: 308).

Den sterke adjektivbøyningen holder seg, som gjennomgangen av materialet viser, bra fram til 1476. Tilfellet ovenfor (4) må likevel sees på som en påbegynt svekkelse av det gamle systemet.

13.1.1.2 Dativ i sterk adjektivbøyning etter 1476

I den siste delen av 1400-tallet er det en betydelig svekkelse av dativ i den sterke adjektivbøyningen. I tillegg bruker skriveren adjektiver i mindre grad i forbindelse med personnavn. Det er også en tendens at forkortelsesformen *fordr* brukes istedenfor adjektiver med etterledd *-nefndr*.

Det er, som sagt, færre adjektiver av typen *-nefndr* i de yngre diplomene. Skriverene ser ut til å foretrekke den forkortede formen *fordr* uten kasusbøyning. Det kan se ut som denne formen ved unntak av ett tilfelle, mangler dativ, og at et diplom kan ha sterke bøyning i kasus i andre adjektiver:²⁶

- 1) ... kendis ok tradnempdher østen (DN XXI 585: 1479. "Lunde")
... *Bekjente og ofte nevnt Øystein*
- 2) ... forde østen seldhe forde arne køllandh ok øklandh (DN XXI 585: 1479. "Lunde")
... *førnevnt Øystein solgte førnevnt Arne Kjølland og Økland*

²⁶ *Fodr* hadde dativbøyning i diplommet fra Forneby (DN III 848: 1460. Forneby). Tilfellet er beskrevet i kap. 13.1.1 tf. 1.h.

I tilfelle 1) står leddet "tradnempdher østen" i nominativ. Adjektivet bøyes sterkt her ettersom *-r* ikke har falt bort. I tilfelle 2), som er hentet fra samme diplom, mangler adjektivet "forde" kausmarkering i både akkusativ og dativposisjon.

Dativ hadde endelsen *-ri* i hunkjønn i den sterke adjektivbøyningen. Denne endelsen forekommer ikke i diplommaterialet. I følge Mørck kunne innledende *-r*- endingen forsvinne allerede på 1300-tallet (jf. Mørck 2013: 663). Dette er en allomorfisk endring så lenge vokalkvaliteten *-a* i akkusativendelsen står uendret. I diplommaterialet finner vi følgende akkusativsformer i diplomene fra Drange (1460) og Forneby (1460):

3.a) ... j samo handarbande frialsades opnemdor Thore oc Ghyridh **firnemda jord**
Drangha (DN IV 948, 1460. Drange)

... i sammme avtale overnevnte Tor og Gyrid førnvnt jord [på] Drange

3.b) ... firnemdor Thore Salua mage sinom **opnemda jordh** (DN III 848: 1460.
Forneby)

... førnevnt Tore Salve [løste] svågeren sin overnevnt jord

3.c) ... frelsade tha forder Oskwl Osmunde the **forda jordh** (DN III 848: 1460.
Forneby)

... frelste da førnevnt Oskul Osmund den førnevnte jord

I alle tilfellene står de merkede leddene som direkte objekt i akkusativ. Akkusativ markeres med suffikset *-a*. På dette tidspunktet er dativ entydig i hunkjønn.

Etter hvert blir *-a* redusert til *-e* (jf. kap. 7), og skillet mellom akkusativ og dativ faller sammen. I diplommaterialet ser det ut som at kasussystemet bryter sammen i den samme perioden. I diplommet fra Midhassel (1476) står følgende form:

4) ... kan oc opnemde Biorn werde **fyrnemd jordh** faal æder hans erfuinghiom (DN IV 983: 1476. Midhassel)

I tilfellet ovenfor står leddet "fyrnemd jordh" som direkte objekt. Vi skulle forventet endelsen *-a* etter norrøne regler. Siden det ikke er noen grunn til at akkusativ skal falle bort før dativ, ser det ut som at kasusbøyingen ikke lenger er et virksomt språktrekk.

I diplomer fra og med 1479 finner vi endelsen *-e* i hunkjønn i dativ og akkusativ.

5.a) ... tha sældhe **fornemde Sigrith** (DN II 910: 1479. Lister)

... *da solgte førnevnt Sigrith*

5.b) ... Vor oc **forde jord** Vadelan (DN XII 272: 1507. Valle)

... *vår og førnevnt jord [på] Vadeland*

5.c) ... **forde jord** Vadelan (DN XII 272: 1507. Valle)

... *førnevnt jord [på] Vadeland*

I 7.a) står det merkede leddet som indirekte objekt. I 7.b-c) kongruerer adjektivet med hunkjønnsordet *jorð*. I begge tilfellene står leddet som direkte objekt styrt av verbet *gefa*. Den sterke hunkjønnsbøyningen kunne få endelsen *-e* i akkusativ og dativ i mellomnorsk. Man kunne derfor hevde at kasusbøyingen er intakt. Det er trolig ikke tilfellet siden følgende tilfeller 8.a-b), som kongruerer med hankjønnsord, har samme endelse:

6.a) ... Kullungher forde (DN XII 272: 1507. Valle)

... *Kollung førnevnt*

6.b) ... øffther forde Gwnloff (DN XII 272: 1507. Valle)

... *etter førnevnt Gunlof*

Det ser altså ut som hunkjønn, i likhet med hankjønn, har fått endelsen *-e* i sterk bøyning av adjektivene. Det er ingen formelle grunner til dette ettersom svarabhaktivokalen bare fantes i hankjønn. Endelsen *-e* i hunkjønn er, som sagt, et dialektmerke for store deler av Agder (se Sjøkkeland 2005: 115-116).

7) ... med godh villie (DN XII 272: 1507. Valle)

... *med god vilje*

Adjektivet "godh", gno. *góðr* 'god' kongruerer med hankjønnsordet "villie", gno. *vili* 'vilje'. Adjektivet har i dette tilfellet ingen ending. Etter norrøne regler skal preposisjonen *með* styre dativ, og vi kunne da forventet suffikset *-om* i adjektivet. Ettersom samtlige resterende adjektiver har bevart innskuddsvokalen i hankjønn, er det overaskende at dette ikke er tilfellet.

I diplommet fra Lyngdal (1523) forekommer endingen *-er* i akkusativsposisjon (jf. eksemplene under 2). Riktignok kunne endingen *-er* leve videre etter at den gamle bøyningen var falt bort, men dette var først og framst i poetisk språk (se Mørck 2013: 663). At *-er* beholdes her, kan derimot tolkes som evidens for at den sterke adjektivbøyningen gikk tilbake til nominativ før den mister konsonanten *-r*:

8) ... kendis adernemder Dyræ Helgasson (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)

... *bekjente tidligere nevnt Dyre Helgeson*

I tillegg var følgende adjektiver bøydt sterkt i diplommet:

9) ... aa øffræ Ffoss

... *på øvre Foss*

10) ... forde jordh

... *førnevnt jord*

Adjektivet i tilfelle 4) kan tolkes som en integrert del av stedsnavnet (jf. kap. 10.2.1).

Adjektivet "forde" i det siste tilfellet har, som sagt, sjeldent kasusmarkering.

Diplomet fra Helleland har bevar dativ i to av ni tilfeller.

11.a) ... i fullo vmbode (DN VI 708: 1530 Helleland)

... *med fullmakt*

11.b) ... i godom peningom (DN VI 708: 1530 Helleland)

... *i gode penger*

12) ... vnder trotnempdan Guttorme

... *under trotnevnte Guttorm*

I 11.a) kongruerer adjektivet "fullo" med nøytrumsordet *umbod*, som står i dativ. I 6.b) kongruerer adjektivet "godom" med hankjønnsordet *peningr*, som er bøydd i dativ flertall. 7) er spesielt da personnavnet er bøydd i dativ og adjektivet i akkusativ. Disse leddene står vanligvis i akkusativ i de yngre diplomene, likevel er det tydelig at dativ blir markert i personnavnet (jf. kap. 10.2.3). Dette må tolkes som ustø ortografi.

De resterende sju adjektivene som var bøydd sterkt, manglet kasusmarkering:

DN VI 708: 1530. Helleland

13.a) ... i fførne dal

... *i Audnedal*

13.b) ... fførnempde Karl

... *førnevnt Karl*

13.c) ... selde **tiitnempde Gottorme**

... *solgte ofte nevnte Guttorm*

13.d) ... **fførnempde iord** Sanness

... *førnevnt Jord*

13.e) ... aff Gottorm trotnempde

... *av Guttorm ofte nevnt*

14) ... fførnempde kaup

... *førnevnt kjøp*

Det siste tilfellet 14) er spesielt ettersom endingen *-e* står i samsvarsbøyning med et nøytrumsord.

Til tross for at de fleste sterke adjektivene har mistet kasusbøyning, ser man unntaksvis at det gamle systemet brukes så sent som på 1530-tallet.

Diplomet fra Evje (1540) har ikke bevart dativ i den sterke adjektivbøyningen (se DN V 1003: 1540. Evje).

Nøytrumsformer i formelspråket

De formelpregede preposisjonsfrasene *fra fornu ok nýju, vatu ok þyrru* og *fullo oc logligo* beholder dativ gjennom hele perioden.²⁷ Disse er alle nøytrumsformer (jf. Fritzner 1867). Det er likevel to tilfeller hvor adjektivene i uttrykket "*fra fornu ok nýju*" får endelsen *-a* og *-æ*:

15.a) ... *fra fonn[o] ok nya* (DN XXI 585: 1479. "Lunde")

... *fra fjernt og nytt*

15.b) ... *ffra fodnæ ok nyæ* (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)

... *fra fjernt og nytt*

15.c) ... *ffraa fforno oc nyæ* (DN VI 708: 1530 Helleland)

... *fra fjernt og nytt*

De sterke nøytrumsformene fikk endingen *-t* i entall etter at det gamle systemet brøt sammen (se Mørck 2013: 663). Grunnen til at disse formene ender på *-æ* kan være at adjektivene blir

²⁷ DN VII 345: 1406. Fardal, DN X 108: 1409. Valle, DN IV 796 1414. Valle, DN VI 415: 1422 Vimarstad, DN X 147: 1428. Skuveland, DN VI 434: 1430. Bjeiland DN III 788: 1445 Aukland, DN XXI 456: 1449 Svenevek, DN VII 446: 1452. Rødberg, DN IV 948, 1460. Drange, DN IV 983: 1476. Midhassel, DN VI 586: 1477. Soteland, DN XXI 585: 1479. "Lunde", DN VI 607: 1488. Foss, DN VIII 425: 1490. Holleim, DN VI 708: 1530 Helleland, DN V 1003: 1540 Evje.

bøyd i flertall. Det kan likevel tenkes de sterke dativformene virket fjernt fra samtidens språk og derfor ble utelatt.

Konklusjon

Det ser ut som det gamle systemet konkurrerer med det nye på slutten av mellomnorsk periode i Agder. I følge Mørck (2013) holder den sterke bøyningen seg rimelig godt fram til 1500. I agderdiplomene ser det ut som at det gamle systemet holdt seg enda lenger. Til tross for at antall sterke adjektivformer er færre i de yngre diplomene, er det lite som tyder på at den nøytrale og feminine bøyningen falt bort tidligere enn hankjønn og flertall. Det ser derimot ut som at det er en konkurranse mellom det nye systemet, uten kasusopposisjon, og det gamle, med kasusopposisjon. Materialet viser at dativ i den sterke adjektivbøyningen går ut av språket omtrent på samme tid som den gjør i substantivbøyningen. Det kan likevel være verdt å merke seg at de første avvikene i dativbøyningen framtrer i adjektivene. Det kan altså se ut som at adjektivene var mer sårbare for svekkelse enn nominalene de kongruerer med.

Skjema 23. Bortfall av dativ i den sterke adjektivbøyningen i kildemateriaet

	Norrønt			1406-1476			1479-1530			Moderne talemål på Agder		
	M	F	N	M	F	N	M	F	N	M	F	N
Sg	-um	-ri	-u	-om	e	-o	-om/-e	-e	-o	-e ²⁸		-t
Pl	-um			-om			-om/-e			-e		

13.1.2 Svak bøyning av adjektiver

Den svake adjektivbøyningen har bare entydig dativ i flertall. Det er betydelig færre svake flertallsformer enn sterke.

I diplommet fra Vikingeland (1435) forekommer følgende form:

²⁸ Innskuddsvokal hunkjønnnsform av adjektiv gjelder ikke for hele Agder. Språktrekket gjelder derimot for kjerneområdet i undersøkelsen (se Sjøkkeland 2005).

- 1) ... j øfra husunum (XII 395: 1435 Vikingeland)
... i øvre husene

Adjektivet *øfri* komp. 'øvre' kongruerer med *husunum*, som er en bestemt flertallsform, etter norrøne regler skulle adjektivet hatt formen *øfrum* (Iversen 1972: 78: §94.5). Endelsen forekommer ikke i flertall hverken før kasusbortfallet. En forklaring kan være at ordene henger sammen og derfor ikke "trenger" dativbøyning. Interessant nok forekommer formen i diplomtet fra Rødberg (1452) med forventet endelse.

- 2) ... j øfrom hosonom (DN VII 446: 1452. Rødberg)
... i øvre husene

De resterende to tilfellene, fra henholdsvis Foss (1488) og Holleim (1490), manglet dativbøyning:

- 3.a) ... i ythre hvsslendenne (DN VI 603: 1487. Holen)
... i ytre huslenden
- 3.a) ... i ythre hwsslendunne (VI 607: 1488. Foss)
... i ytre huslenden
- 3.b) ... i østre hwsonom (DN VIII 425: 1490. Holleim)
... i ytre huslenden

I disse diplomene forekom det ingen adjektiver som var bøydd sterkt. Derfor er det vanskelig å slå fast hvorvidt den svake bøyningen falt bort før den sterke. Det kan likevel være verdt å merke seg at den sterke bøyningen ble brukt i diplomer fra samme tidsperiode, og at den sterke bøyningen ble brukt så seint som på 1500-tallet. Så trolig var den sterke bøyningen mer robust mot endringer enn den svake. Det er også verdt å merke seg at i alle tilfellene 3.a-c), så brukes den bestemte dativen. Derfor kan vi med sikkerhet si at i bestemte substantivfraser er substantivet mer robust mot endring enn hva adjektivet er.

13.2 Determinativ

13.2.1 Possessiv

Possessivene beholder dativbøyningen gjennom perioden. De skiller seg fra genitivsformene av de personlige pronomenene med at de i attributiv posisjon kongruerer med ordet de modifierer:

Allerede i diplommet fra Aukland (1445) var det et avvik fra den gamle bøyningen:

- 1) ... fra **ockor kallidom** oc ockrom arfuom (DN III 788: 1445 Aukland)
... fra våre kvinner? og våre arvinger

Oppmerksomheten skal rettes mot førsteledd av preposisjonsfrasen. Possessiven "ockor" kongruerer med "kallidom" som er trolig et hunnkjønnsord i flertall (jf. Fritzner 1867: 359). Vi skulle derfor forventet formen "ockrom", som står i andre ledd i sideordningen. Formen har ingen ending som den nøytrale bøyningen i nominativ og akkusativ flertall.

Diplomet har også følgende tilfelle i dativ:

- 2) ... med mino jnziglæ (DN III 788: 1445 Aukland)
... med mitt insegl

I dette tilfelle blir leddet styrt av preposisjonen *með* i dativ. Possessiven kongruerer med nøytrumet *insigli* (jf. Fritzner 1867: 328).

Siden to av tre possessiver i dette diplommet markerer dativ, er det trolig snakk om vaklende ortografi heller enn et tegn på kasussvekkelse. At dativ beholdes i samtlige diplomer fram til 1490-tallet, er et argument for det samme.

Possessivene kongruerte bare med hankjønnsord eller ord i flertall. Derfor er det ikke mulig å undersøke hvorvidt possessivene mistet dativ i hankjønn og nøytrum entall før hankjønn. Forskningen av Mørck (2013) viser ingen tegn på dette.

Følgende possessiver hadde samsvarsbøyning med et hankjønnsord i entall:

3.a) ... mage sinom (DN IV 948, 1460. Drange)

... *svogeren sin*

3.b) ... maghe sinom (DN XXI 610: 1484. Ormestad)

... svogeren sin

3.c) ... efter sinom lwddeille (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *etter sin*

Det er i alle tre tilfellene kongruensbøyning av reflexsiven *sín*.

Følgende tilfeller hadde dativbøyning på 1400-tallet flertall:

4.a) ... medh okrom jnsiglom (DN IV 948, 1460. Drange)

... *med vårt insegl*

4.b) ... med okkrom jnsiglom (DN IV 983: 1476. Midhassel)

... *med vårt inseg*

5) ... medh varom jnsiglo(m) (DN II 910: 1479. Lister)

... *med vårt insegl*

6.a) ... for sygh ok synom ephther komandom (DN III 848: 1460. Forneby)

... *for seg og sine etterkommere*

6.b) ... for sik ok synom ærwingyom (DN XXI 585: 1479. "Lunde")

... for seg og sine årvinger

7) ... at they hafde byyth jorddom sinom (DN VIII 425: 1490. Holleim)

... *at de hadde bydd jorder sine*

I 4.a) er to utstedere referent for possesssiven *okkarr* (jf. kap. 10.2.2). Det kan derfor tenkes at totallsbøyningen er inntakt. Dette behøver likevel ikke å være tilfellet. I 4.b) er tre

utstedere referent for possessiven *okkarr*. Da totalsbøyningen fallt sammen, gikk flertallsformen tilbake til totallsformen *okkarr* i store deler av Agder (se Sjøkkeland 2005: 110-111).²⁹ Likevel ser vi at possessiven *várr* blir brukt som flertallsform i 5). Dette viser at det er variasjon hos skriverne.

6.a-b) er formler som i utgangspunktet er utelatt fra undersøkelsen. Disse er tatt med ettersom de begge viser at reflexsiven beholder dativbøyning lenger i samsvarsbøyningen enn som pronomen.

I 7) tar verbet *býta* objekt i dativ.³⁰

De første avvikene fra det gamle bøyningssystemet forekommer i diplommet fra Holleim (1490) og Lövdal (1505):

8) med al **siin** tiilliggilsze (oc holma10) (DN VIII nr. 425: 1490. Holleim)

... *med all sin tilliggelse*

9)... med **myth** jnsyglæ (DN X nr. 295: 1505 [Lövdal])

... *med mitt insegl*

I 8) styres leddet av preposisjonen *með*. Possessiven kongruerer med nøytrumet *tilliggelsi* og vi kunne forventet formen *sino*, norr. *sínu* etter norrøne regler.

9) er en preposisjonsfrase som styres av *með*. Possessiven kongruerer med nøytrumet *innsigli*, og vi kunne forventet formen *mino*, norr. *mínu* etter norrøne regler (Mørck 2013: 661).

Diplomet fra Lyngdal (1523) og Helleland har dativbøyning i hankjønn og nøytrum av possessiven i 1. person entall:

²⁹ Bortfall av totallsbøyning vil ikke bli behandlet i denne undersøkelsen. Henviser til Mørck (2013) for mer informasjon om temaet.

³⁰ Verbet *býta* tar ofte objekt i dativ: "byttum vit jordum (Þjksjs dipl : Þingeyraklaustursbréf 1346), " ... byttu þeir jordum (AM dipl norv fasc XCVIII 5 1370). Eksempler er hentet fra ONP.

10) ... jagh haffwer sælt Kollungh Ormsson maw[magr] mynom (DN VI 719: 1523
Øvre Foss (Lyngdal) 1523)

... *jeg har solgt Kollung Ormson, svogeren min*

11) ... med varo the saatter oc aalsatter (DN VI 708: 1530 Helleland)

... *med vårt sted*³¹

Leddet "Kollungh Ormsson maw mynom" (10) står som indirekte objekt hvor siste leddet "maw mynom" er apposisjon til personnavnet. Hverken personnavnet eller hankjønnordet *magr*, som possessiven kongruerer med, markerer dativ.

I 11) kongruerer possessiven med nøytrumet *sátr*. Også i dette tilfellet mangler substantivet dativbøyning. Det kan altså se ut som at dativbøyningen i hankjønn entall holder seg bedre i possessivene enn i substantivene.

Possessivene har dativbøyning i hele perioden denne undersøkelsen omfatter. Det er likevel noen avvik på slutten av 1400-tallet. Det synes som at det er et spenningsfelt mellom et konservativt system, likt det norrøne, og et moderne, likt det vi har i dag. Dette støttes av Mørck (2013: 660-662). En høy grad av dativmarkering i possessivene stemmer overens med forskning fra Skrzypek (2005:118) og Ree (2006: 125).

Skjema 24. Bortfall av dativ i possessivene på Agder (på grunn av mangel på hunkjønnformer i materialet, er disse utelatt)

		Norrønt	1406-1479	1490-
Sg	m.	-um	-om	-om/-e
	n.	-u	-o	-o/-tt
Pl	m	-um	-om	-om/-e
	n.	-um	-om	-om/-(e)

³¹ Om *sátr* skriver Fritzner (1867: 539): "sátr, n. Sted, hvor man har eller kan have noget staaende, = sát 2; i saltketilssátr."

13.2.2 Demonstrativ

Demonstrativet (*h*)*inn* har sterk adjektivisk bøyning og er beskrevet i kap. 11.2.

13.2.3 Kvantorer

Einn og annarr

Kvantorene *einn* det. 'en', *annarr* det. 'andre' og *hverr* det. 'hvem av flere' forekommer hyppig i diplomene. De har sterk adjektivisk bøyning.

Kvantorene *einn* og *annarr* står i alle tilfellene i preposisjonsfraser styrt av preposisjonen *af* 'av', og de kongruerer med hunkjønnssordet *halfa*.³²

1) ... af eine holfo (DN X 108: 1409. Valle)
... av en halvdel

2) ... af annare (DN X 108: 1409. Valle)
... av andre

Disse leddene er oftest like i de ulike diplomene, og man kan påstå at de tilhører formelspråket. Likevel dukker det opp nye former som er ulike de norrøne:

3) ... af einno holwo (VI 415: 1422 Vimarstad)
... av en halvdel

Kvantoren "einno" ender på *-o*. Dette har ingen konsekvens for kasusopposisjonen siden formen ikke faller sammen med andre kasus. Den sterke adjektivbøyningen ender på *-ri* i dativ hunkjønn entall. Kvantoren *einn* blir utsatt for konsonantassimilasjoner og har formen

³² *halfa, f.*

1) den ene af to lige store Dele (Fritzner 1867: 235).

einni i norrønt. Det er bare dativ hunkjønn som ender på vokal etter dobbel *-n-* (jf. Haugen 2006: 156).

Dativbøyningen av kvantorene *einn* og *annarr* er bevart fram til diplomene fra 1477 (Soteland) og 1479 (Lunde):

- 4) ... af eino jone (DN VI 586: 1477. Soteland)
... *av en halvdel*
- 5) ... af annare jone (DN VI 586: 1477. Soteland)
... *av andre halvdel*
- 6) ... af enno halfuane (DN XXI 585: 1479. "Lunde")
... *av ene halvdelen*
- 7) ... af adro halfuone (DN XXI 585: 1479. "Lunde")
... *av andre halvdelen*

4) og 5) tilhører samme diplom, men det er bare kvantoren *annarr* (5) som er bøyd i dativ hunkjønn. Det motsatte er tilfellet i 6) og 7), som også tilhører samme diplom, hvor det bare er kvantoren *einn* som er bøyd i dativ hunkjønn (se 6).

Siden samtlige kvantorer kongruerer med et hunkjønnssord, kan det se ut som at genusskillet mellom hunkjønn og nøytrum ofte faller sammen. Allerede i 1422 (se 3) ser vi tendensen at *-o* ofte skrives for *-i*. Videre ser vi i 4) enkelskriving av konsonanten som fører til sammenfall mellom genusene. Både tilfelle 4) og 7) er lik dativformene i nøytrum: *einu* og *oðru* (se

Haugen 2006: 156). Det er i yngre diplomer en variasjon mellom hunkjønn og nøytrumsformer i dativ.³³

Et problem med diplomaterialet er at kvantorene ikke opptrer i andre kasus. Derfor er det vanskelig å avgjøre hvorvidt kasusopposisjonen er opprettholdt i denne perioden.

I de yngste diplomene fra 1523 (Lyngdal) og 1540 (Evje) har kvantorene gått tilbake til endelsen *-e* og ligner moderne former.

- 8) ... aff adhre halffuæ (VI 719: 1523 Øvre Foss)
... *av andre halvdel*
- 9) ... enne halffuo (DN V 1003: 1540 Evje)
... *en halvdel*
- 10) ... adre halffue (DN V 1003: 1540 Evje)
... *andre halvdel*

9) og 10) mangler preposisjon, men siden disse leddene ofte opptrer som dativformler i andre diplom, må de tolkes som dativledd. Kvantoren i 9) kan enten tolkes som et resultat av formelspråket, altså en stivnet dativform, eller som en levende dativform. Ifølge Mørck (2013) fulgte kvantoren *einn* samme utvikling som possessivene, og vi kan derfor snakke om et spenningsfelt mellom et konservativt og et moderne språk på 1500-tallet. Kvantoren i 8) og 10) har endelsen *-e* uten at det er snakk om levende dativ.³⁴

Skjema 25. Kvantorene *einn* og *annarr* i diplomaterialet

	Norrønt	1409-1477	1477-1523	1523-
f. sg.	einni	e(i)nne (einno)	e(i)nne/eino	enne
	annari	annare	annare/adro	adre

³³ DN VI 603: 1487 Holen, DN VI nr. 607: 1488. Foss, DN VIII nr. 425: 1490. Holleim, DN VI 708: 1530. Helleland

³⁴ Formen *annarr* går i første omgang over til *adro*, som er nøytrumsformen *ǫðru* uten u-omlyd, men med overgangen /n:/ → /θ/ foran /r/ **annaro* → *adro*, som i *maðr* m. nom. 'mann'. Den frikative dentalen /θ/ skrives som *d* i perioden. (Haugen 2006: 157, Mørck 2013:664)

hverr/hvárr

Kvantorene *hverr* og *hvárr* det. 'hvilken' forekommer tre ganger i materialet i uttrykket *fyrir hverrjum manni*.³⁵

- 1) ... fyrir hueriom manne (DN III 788: 1445 Aukland)
... *for hvilken mann*
- 2) ... føre hwæreæ mannæ (DN VI 719: 1523 Øvre Foss)
... *for hvilken mann*
- 3) ... ffør huariom manne (DN VI 708: 1530 Helleland)
... *for hvilken mann*

Kvantoren kongruerer med hankjønnsordet *maðr* 'mann', og skal derfor få dativsuffikset *-um* etter norrøne regler (Iversen 1972: 80: §85.2). Diplomet fra Helleland (1530) har, som kjent, en høy grad av dativmarkering. I tillegg er dette uttrykket formeltungt, og kan derfor tenkes å ha bevart dativ lenger enn resten av teksten. Dette vises med at kjernen "manne" også har bevart dativ i 3) til tross for diplomets alder. Diplomet hadde bevart dativ i om lag halvparten av substantivene (jf. kap. 11.3).

I 2) mangler kvantoren dativ. Det ser ut som at kvantoren påvirkes av substantivets ending *-æ*. Etersom kvantoren bare forekommer tre ganger i diplomets, er det vanskelig å gi en god beskrivelse av hvordan dativen forsvant.

14. Sammendrag av undersøkelsen

Denne undersøkelsen har omhandlet dativbortfall i mellomnorsk på Agder. Kildematerialet som ligger til grunn for oppgaven, har vært et utvalg middelalderdiplomer fra perioden 1406 til 1540. I denne perioden foregår det en omfattende oppløsning av kasussystemet.

Undersøkelsen har tatt stilling til dativbortfall både på frasenivå og i de enkelte bøyningssklassene som har entydige dativformer.

Det ble nevnt tre argumenter for å undersøke dativbortfall på frasenivå. Det første argumentet var at en undersøkelse på frasenivå gjør det mulig å avgjøre hvorvidt de faste

³⁵ Skillet mellom total og flertall har falt bort i perioden, og skillet mellom formene er bare ortografiske (se Mørck 2013: 658).

formlene beholder dativ lenger enn den resterende teksten. Resultatet viste at dette var tilfelle. De faste formene beholdt dativ lenger enn den resterende teksten, og de er derfor ikke like godt egnet som dialektmateriale som den resterende teksten (jf. kap. 10.2).

Det andre argumentet var at dativens funksjon kan opprettholdes selv om ikke alle ordene i en frase står i dativ. Vi har i denne oppgaven sett flere eksempler på nettopp dette. I de eldste diplomene forekommer alle avvikene fra norrøne regler om dativstyring i kongruerende underledd. I disse tilfellene ble dativens funksjon opprettholdt ved at de nominale overleddene hadde bevart dativmarkering.

Det tredje argumentet er at en undersøkelse på frasenivå gjør det mulig å si noe om den totale dativforekomsten i språket uavhengig av ordklasse. Som vi har sett, kan dativfunksjonen opprettholdes til tross for at ikke alle ordene i en frase står i dativ. Resultatene viser at det foregikk en betydelig svekkelse, og at dativ bare unntaksvis ble benyttet i diplomer fra 1500-tallet.

I kapittel ti ble diplomene delt inn i tre perioder etter hvor stor grad de markerte dativ. Den første perioden omfattet diplomene fra 1406 til 1460. I denne perioden ble de norrøne reglene om dativstyring konsekvent fulgt. Den andre perioden omfattet diplomene fra 1460-1490. Disse diplomene representerte et "brudd" med de foregående diplomene siden det var flere tegn på at kasussystemet var i oppløsning. Den siste perioden omfattet diplomene fra 1499-1540. I denne perioden ble dativ bare unntakvis brukt, og vi kan si at oppløsningen av det gamle bøyningssystemet, stort sett, var fullført (jf. kap. 10. 2).

Den andre delen av undersøkelsen tok sikte på å følge det fonemisk baserte dativbortfallet i de ulike ordklassene. I denne delen ble bare bøyningklasser med entydige dativformer undersøkt. Når det gjelder substantivene, har vi sett at de ubestemte dativformene forsvant først i entall i hunkjønnsord, hvor det strengt tatt ikke ble funnet noen tilfeller av bevart dativ (jf. kap. 11.1.4), før de forsvant i hankjønn og intetkjønn. I hankjønns- og intetkjønnsord forekom det konsekvent ubestemte dativformer i diplommaterialet fram til 1460. I perioden fra 1476 til 1490 foregikk det en betydelig svekkelse av ubestemte dativformer. I diplomene fra 1499 til 1540 var det svært få substantiv som markerte ubestemt dativ i entall. Mørcks forskning har vist at ubestemt dativ ser ut til å forsvinne tidligere i hankjønn enn i intetkjønn (se Mørck 2014: 21). Resultatene til denne undersøkelsen viser ikke samme tendens. I agderdiplomene kan det se ut som at det er skriverens skrivekyndighet og preferanser som er

den avgjørende faktoren når det gjelder hvorvidt ubestemt dativ er bevart i entall i hankjønns- og intetkjønnsord (se kap. 11.1-3).

Når det gjelder ubestemte dativformer i flertall, forekom de, stort sett, igjennom hele 1400-tallet før de falt bort i diplomene fra 1523 til 1540. Dette resultatet stemmer overens med tidligere forskning fra Endre Mørck. At ubestemt dativ holder seg bedre i entall enn i flertall, blir forklart med at det tunge suffikset *-um* er felles for all alle substantiv. Dette gjør at den er mer robust mot endring fra et formelt ståsted (se Mørck 2014: 20).

De bestemte dativformene var vanskeligere å følge ettersom de ikke var like frevente som de ubestemte. Likevel ser det ut som de bestemte formene beholder dativ lenger enn de ubestemte siden det var eksempler hvor diplomer kun hadde bevart bestemte dativformer og ikke ubestemte dativformer (se kap. 11.2, dessuten DN VI 719: 1523. Øvre Foss).

Resultatene til denne undersøkelsen har vist at dativbøyningen holder seg bedre i fellesnavn enn i egennavn. Dette samsvarer med tidligere forskning fra Håkon Ree (2006). Videre har vi sett at det særlig er stedsnavn som ser ut til å miste kasusbøyningen tidlig (se kap. 11.3)

Når det gjelder den pronomielle bøyningen, har denne oppgaven undersøkt 3. person entall av de personlige pronomene, det refleksive pronomenet og demonstrativene *sá* og *sjá*. I 3. person entall av de personlige pronomene er det på grunn av tynt kildegrunnlag ikke mulig å si når dativformen gikk over til å bli felles objektform. Resultatene i denne undersøkelsen viser at dette må ha skjedd etter 1460 (jf. kap. 12.1.1).

Det refleksive pronomenet *sík* mistet kasusopposisjonen i mellomnorsk og generaliserte akkusativsformen *sík* (se Mørck 2013: 658). Dette viser seg i diplommaterialet i diplomene fra 1460 og 1479. Her står det refleksive pronomenet i en sideordning hvor andre ledd er en substantivfrase i dativ bestående av et substantiv i flertall samt et kongruerende possessiv (se DN III 848: 1460. Forneby, DN XXI 585: 1479. "Lunde"). Det kan altså se ut som den refleksive pronomenbøyningen ble svekket *før* substantivbøyningen (jf. kap. 12.1.2). Dette stemmer overens med Mørcks resultater (se Mørck 2013: 658).

I følge Mørck mistet demonstrativet *sá* genusskillet før det mistet kasusbøyningen i entall (Mørck 2013: 660). Vi ser tegn på førstnevnte i et diplom fra 1460 (se DN III 848: 1460. Forneby). Dativbøyningen av demonstrativet *sá* ser ut til å holde seg igjennom hele

1400-tallet. Videre viser resultatet at dativbøyningen trolig holder seg bedre i pronominal stilling enn i attributiv stilling (jf. kap. 12.2.1).

I flertall har Mørck funnet ut at at flertallsbøyningen av demonstrativet *sá* svekkes tidligere som attributt enn det gjør som selvstendig ledd. Resultatene til denne undersøkelsen viser noen tegn på at dette er tilfelle, men vi kan likevel ikke komme med en entydig konklusjon (jf. kap. 12.2.2).

Når det gjelder den adjektiviske bøyningen, omfatter denne undersøkelsen den sterke bøyningen av adjektiver, den svake bøyningen av adjektiver i flertall, possessiver og kvantorer. Materialet viser at dativ i den sterke adjektivbøyningen går ut av språket omtrent på samme tid som den gjør i substantivbøyningen. Det kan likevel være verdt å merke seg at de første avvikene i dativbøyningen framtrer i adjektivene. Det kan altså se ut som at adjektivene var mer sårbare for svekkelse enn nominalene de kongruerer med (jf. kap. 13.1.1).

Når det gjelder dativ i den svake bøyningen av adjektiver i flertall, er det vanskelig å slå fast hvorvidt den svake bøyningen falt bort før den sterke. I diplomene som manglet dativ i den svake bøyningen, forekom det ingen adjektiver med sterkt bøyning. Det kan likevel være verdt å merke seg at dativ forekom i den sterke bøyningen i diplomer fra samme tidsperiode. I tillegg så vi eksempler på at den sterke bøyningen ble brukt så seint som på 1500-tallet. Derfor er det ikke umulig at den sterke bøyningen var mer robust mot endringer enn den svake (jf. kap. 13.1.2).

Possessivene har bevart dativbøyningen i hele perioden oppgaven omfatter. Det er riktignok enkelte avvik mot slutten av 1400-tallet, og det ser ut som at det er et spenningsfelt mellom det gamle systemet, med kasusopposisjon, og det nye, uten kasusopposisjon (jf. kap. 13.1.3). En høy grad av dativmarkering i possessivene stemmer overens med forskning fra Skrzypek (2005:118) og Ree (2006: 125).

Siste kapittel i denne undersøkelsen omfattet kvantorer med sterk adjektivisk bøyning. Kvantorene *einn* og *annarr* er bevart fram til 1477 i diplommaterialet. Her er det tydelig at det foregår en fonemisk svekkelse, som får konsekvens for bøyningssystemet.

Bibliografi

- Bussmann, Hadumod. (1996). *Routledge dictionary of language and linguistics*. London: Routledge
- DN = *Diplomatium Norvegicum*, I-XX 1849-1915, XXI 1976. Christiania/Oslo. Digitalt: http://www.dokpro.uio.no/dipl_norv/diplom_felt.html , søkt 22.4.2015
- Dyvik, Helge J. Jakhelln. (1979). Omkring framvektsten av artikkelen i norsk. *Maal og Minne*, 1979: 40-78.
- Enger, Hans Olav. (2010). *Kasusbortfallet enda en gang – og morfologisk teori*. Uppsala.
- Fritzner, Johan. (1867). *Ordbog over det gamle norske sprog*. Kristiania: Feilberg & Landmark.
- Faarlund, Jan Terje Vannebo, Kjell Ivar Lie, Svein. (1997). *Norsk referansegrammatikk*. Bergen: Universitetsforlaget.
- Gisle, Jon. (2009). *formel – Fast uttrykk*. Store norske leksikon, hentet fra: https://snl.no/formel%2FFast_uttrykk
- Indrebø, Gustav. (1951). *Norsk Målsoga*. Bergen: Norsk Bokreidingslag.
- Iversen, Ragnvald. (1972). *Norrøn grammatikk*. 7.utg. Oslo: Aschehoug
- Hagland, Jan Ragnar. (2005) *Literacy i norsk seinmellomalder*. Oslo: Novus.
- Hamre, Lars. (1972). *Innføring i diplomatikk*. Oslo – Bergen – Tromsø: Universitetsforlaget.
- Haugen, Odd Einar. (2008). *Grunnbok i norrønt språk*. Oslo: Gyldendal.
- Hødnebo, Finn. (1960). *Norske diplomer til og med år 1300*. Corpus codicum norwegiorum medii aevi, quarto series 8. Oslo: Selskapet til utgivelse av gamle norske håndskrifter.
- Hægstad, Marius. (1899). *Opphavet til det norske folkemaal. Fyrste-fyreslesning av prof. M. Hægstad den 6. oktbr. 1899*. Sertrykk av Syn og Segn. Kristiania: Oslo Prenteverk.
- Hægstad, Marius. (1902). *Maalet i dei gamle norske kongebrev*. Videnskabselskabets Skrifter. II. Hist.-filos. Klasse. 1902. No. 1. Kristiania: Dybwad.
- Knudsen, Trygve. (1967.a). *Kasuslære bind 1 Innledning – Nominativ – Akkusativ*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Knudsen, Trygve. (1967.b). *Kasuslære bind 2 Dativ-Genitiv*, Oslo: Universitetsforlaget.

- Knudsen, Trygve (1967.c). *Skriftradisjon og litteraturmål*, Oslo: Universitetsforlaget.
- Kruken, Kristoffer & Stemshaug, Ola. (2013). *Norsk personnamnleksikon*. 2. utg. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Mørck, Endre. (1980). *Passiv i mellomnorske diplom*. (Hovedfagsavhandling). E, Mørck: Oslo.
- Mørck, Endre. (2005). *The Nordic Languages – An international handbook of the History of the North Germanic Languages Volum 2, bind 126 - Morphological developments from Old Nordic to Early Modern Nordic: inflexion and word formation*
- Mørck, Endre. (2013) *Mellomnorsk språk*. Haugen, Odd Einar. *Handbok i Norrøn Filologi*. 2. utg. (642-700). Bergen: Fagbokforlaget.
- Mørck, Endre. (2014) (under utgave). *Seinmellomader/mellomnorsk 1350-1536*
- Mæhlum, Brit. (1999). *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus.
- ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog*. 1: a-bam 1995, 2: Ban-da 2000, 3: De-em 2004, en-q 2010. København: Den Arnamagnæanske Kommission. Digitalt: http://dataonp.ad.sc.ku.dk/wordlist_d_adv_menu.html, søkt 23.04.2015
- Ree, Håkon. (2006). *Dativ i mellomnorske bondebrev fra ytre og indre Østlandet*. (Masteroppgave). Tromsø. Hentet fra: <http://munin.uit.no/bitstream/handle/10037/449/thesis.pdf?sequence=1>
- Sandnes, Jørn & Stemshaug. (1990). *Norsk stadnamnleksikon*. 3.utg. Oslo: Det Norske Samlaget
- Sandøy, Helge. (2011). *Dativen i vekst og fall – men ikke som relik*. Bergen. I Reinhammar, Maj, Lennart Elmevik Lars-Erik Edlundd (red.): *Studier i dialektologi och språksociologi. Fôredrag vid Nionde nordiska dialektologkonferensen i Uppsala 18-20 august 2010*.
- Seip, Didrik Arup. (1955). *Norsk språkhistorie til omkring 1370*. Oslo: Aschehoug.
- Seip, Didrik Arup. (1958). Den etterhengte artikkel i nordisk. *Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap*, 18: 231-261
- Skjækkeland, Martin. (1977). *Målføre og skriftemål*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Skjekkeland, Martin. (2005). *Dialektar i Noreg tradisjon og fornying*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Skjekkeland, Martin. (2014). *Årsaker til dialektvariasjon i Norge*. Store norske leksikon, hentet fra: https://snl.no/%C3%A5rsaker_til_dialektvariasjon_i_Noreg
- Spurkland, Terje. (1989). *Innføring i norrønt språk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Skrzypek, Dominika. (2005). *The Decline of Nominal Inflection in Old Swedish. The Loss of Dative Case*. Nordlund 26: Lund.
- Sødal, Terje. (2010). *Til Skræk og Exempel Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca. 1550-1700*. Kristiansand: Portalforlaget
- Torp, Arne. (1998). *Nordiske språk i nordisk og germansk perspektiv*. 3. utg. Oslo: Novus
- Torp, Arne & Vikør, Lars S. (2003). *Hovuddrag i norsk språkhistorie*. 3. utg. Oslo: Gyldendal
- Trudgill, Peter. (2011). *Sociolinguistic Typology Social Determinants of Linguistic Complexity*, Oxford: Oxford University Press.
- Venås, Kjell. (2009). *Setesdal – Språk*. Store norske leksikon, Hentet fra: <https://snl.no/Setesdal/spr%C3%A5k>,

Vedlegg: Analyseeskjemaer

Skjemaene omfatter samtlige former som har eller skal ha dativbøyning etter norrøne regler i diplomaterialet.

Forkortelser:

adj.	= adjektiv
akk.	= akkusativ
b.	= bestemt form
dat.	= dativ

egn.	= egennavn
f.	= femininum
fn.	= fellesnavn
ff.	= fast formel
gen.	= genitiv
det.	= determinativ
dem.	= demonstrativ
gno.	= gammelnorsk
i.d.	= ingen dativbøyning (gjelder f. sokn)
kv.	= kvantor
m.	= maskulinum
ma.	= markert
nom.	= nominativ
norr.	= norrønt
n.	= nøytrum
pers.	= person
pl.	= plural
poss.	= possessiv
prep.	= preposisjon
pron.	= pronomen
ref.	= referent
refl.	= refleksiv
sb.	= substantiv
sg.	= singular
st.	= sterk bøyning
sv.	= svak bøyning
tve.	= tvetydig
ub.	= ubestemt form
uma.	= umarkert
v.	= verb

Rød skrift vil si at leddet regnes som en fast formel

Eksempel:

Frase	Markert dativ:	Styrt av:	Form 1. (= "þorklakke")	Form 2. (= "fyrnemnde")
þorklakke fyrnemnde	delvis markert	Prep: <i>fyrir</i>	sb. (= substantiv) m. (= maskulin) st. (= sterk bøyning) ub. (= ubestemt form) sg. (= singular) fn. (= fellesnavn) – ma. (= markert dativform=	adj. (= adjektiv) st. (= sterk bøyning) m. (= maskulin bøyning) sg. (= entall) – um. (= umarkert dativ dvs. avvik fra norrøn dativbøyning)

DN VII 345: 1406. Fardal

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.	Form 5.
Ollum Monnom þðm	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.		
Faardale	makert	prep: <i>á</i>	sb m. st. ub. sg. egn.				
Wallæ kirkiu sokn	markert	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	sb. f. st. ub. – id.		
(gudz Nad)	i.d.	prep: <i>með</i>	sb. gen.	sb f. st ub. ³⁶			
handabande Þeiræ	markert	temporalt ledd	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. gen.			
manne	markert		sb. m. st. ub. sg. fn.				
thi sama handabande	markert	Prep: <i>í</i>	det. dem. n. sg.	det. kv. n. sg. ³⁷	sb. n. st. ub. sg. fn.		
Fyrnemdhom þorlakke	markert	v: <i>selja</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.			
Røylande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.				

³⁶ *náð* f. 'náde' har ikke kasusbøyning (Fritzner 1867: 464)

³⁷ Kvantoren *sami* 'samme' bøyes i dette tilfellet svakt. Ordet kan også bøyes sterkt med n. dat. *somu* (Haugen 2006: 148)

Walle kirkiu sokn	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	sb. f. st. ub. sg. fn.		
gudhauilligæ Thwnæ eghnæ kono hans	delvis markert	prep: <i>með</i>	adj. st. f. sg. –um	sb. f. sv. egn. – i.d.	adj. ³⁸	sb. f. sv. ub. sg. – tve	pron. 3. m. sg. gen.
Fiorno	markert	prep: <i>frá</i>	sb. n. st. sg.				
Ollom þeim luttom ok (Lunandhom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m st. ub. pl. fn.		
(Ollom þeim luttom ok) Lunandhom*	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.				
Ollum loglighom a gangh(o)m (...)	markert	Prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl	adj. sv. pl.	sb. m st. ub. pl. fn.		
(...) þorklakke fyrnemnde (ok hans erfingium)	delvis markert	Prep: <i>fyrir</i>	sb. m. st. ub. sg. fn. – ma.	adj. st. m. sg. – uma.			
(þorklakke fyrnemnde ok) hans erfingium	markert	Prep: <i>fyrir</i>	pron. 3. m. sg. gen	sb. m. st. ub. pl. fn.			
thi	markert	prep: <i>eptir</i>	det. dem. n. sg.				
are (ok degi)	markert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn				
(are ok) degi	markert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn				

DN X 108: 1409. Valle

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
---------------	---------------------	------------------	----------------	----------------	----------------

³⁸ Adjektivet *eiginn* ‘egen’ danner ofte en "enhet" med substantivet *kona* f. ‘kone’, og det er ofte tvilsomt hvorvidt det er snakk om ett eller to ord. Jamfør Fritzner: ‘‘eiginnar konu (= eiginkonu)’’. Ordet blir ikke regnet som avvik her siden det sjeldent bøyes i kasus (Fritzner 1867: 109).

Ollom monnom þeim	markert	v: senda	kvantor. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	pron. 3. pl.
Wollar kyrkio	tvetydig	prep: í	sb. gen	sb. f. sv – tve.	
Awnadale	markert	prep: í	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Listasyslo	tvetydig	prep: í	sb. f. sv. ub. sg.		
eine holfo	markert	prep: af	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
annare holfo	markert	prep: af	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
hondarbondom þeira	markert	prep: undir	sb. n. st. ub. pl. fn.	det. dem. gen.	
Erike fõrnæmdom	markert	v: frelsa	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
Londom	markert	prep: í	sb. f/n. st. ub. pl. egn. ³⁹		
sonoma sokn	ingen dativbõyning	prep: í	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.	
ser (ok ollom loglegom agangom)	markert	prep: fyrir	pron. refl.		
(ser ok) ollom loglegom agangom	markert	prep: fyrir	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
lauso (ok fasto)	markert	prep: í	adj. st. n. sg.		
(lauso ok) fasto	markert	prep: í	adj. st. n. sg.		
þer skuldi	delvis markert	prep: með	det. dem. f. sg. - uma.	sb. f. st. – ma.	
Þorere opt-næmdom	markert	prep: af	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. m. st. sg.	
degi (ok are)	markert	tidsuttrykk	sb. m. st. sg. fn.		
(degi ok) are	markert	tidsuttrykk	sb. n. st. sg. fn.		

DN IV 796: Valle 1414

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.
Ollum monnum þeim	markert	v: senda	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. dem. pl.	
kirkiugardhenom	markert	prep: á	sb. m. st. b. sg. fn.			

³⁹ Substantivet *lón* kan være både feminint og nøytralt (Fritzner 1867: 417).

Vimmar- stathom	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. pl			
vestra Agdhom	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj. st. m. pl. – uma.	sb. m. ub. pl. egn. – ma.		
fimta are	markert	prep: <i>á</i>	adj (tallord). sv. m. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.		
gudz nadh	ingen dativbøyning	prep: <i>með</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. – i.d.		
einne halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
annare Halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
hand[ar ba]nde þeira	markert	prep: <i>i</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. gen.		
adhernempdom Haluarde	markert	v: <i>selja</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Siælland	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg.			
Vimmarstadha sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. – i.d.		
ollum þeim tillaghom	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. n. pl.	det. dem. pl.	sb. n. st. pl.	
nygho (ok forno)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
(nygho ok) forno	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
þrathnempdom Haluarde Haluardssoni	markert	prep: <i>af</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. m. st. ub. sg. egn.	
hanom	markert	ref. til "Haluarde"	pron. 3. pers. m. sg.			
kaupe þeira	markert	prep: <i>eptir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.		
Haluarde	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.			

seer (ok sinom arfuom ok efterkommandom ok ollum loglekom agangom)	markert	prep: fyrir	pron. refl.			
(seer ok) sinom arfuom (ok...)	markert	prep: fyrir	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(...) efterkommandom (...)	markert	prep: fyrir	sb. m. st. ub. pl. fn.			
(...) ollum loglekom agangom	markert	prep: fyrir	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. pl. fn.	
Vallom	markert	prep: á	sb. m. st. pl. egn.			
brefuono	markert	prep: á	sb. n. st. b. sg. fn.			
are	markert	prep: á	sb. n. st. sg. fn.			

DN VI 415: 1422. Vimarstad

Fråse:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þeim	markert	v: senda	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
Awn-nadale	markert	prep: í	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Vimarstodom	markert	prep: á	sb. m. st. ub. pl. egn.		
einno holwo	markert	prep: af	det. kv. f. sg. 40	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
annare holwo	markert	prep: af	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
handarbande þeirra	markert	prep: undir	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.	
Þyrgiulse (ok Ara) f/oe/rnemdom	markert	v: selja	sb. m. st. ub. sg. egn.		
(Þyrgiulse ok) Ara f/oe/rnemdom	markert	v: selja	sb. m. sv. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	

⁴⁰ Denne formen regnes som markert jf. kap. 13.2.3 tf. 3.

Floka Sælande	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. sv. ub. sg. egn. ⁴¹	sb. m. st. ub. sg. egn.	
Vimarsstadha sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. – i.d.	
Fos þinga	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st - genitiv	sb. f.- i.d. ⁴²	
Lista syslo	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. m. sv – gen - tve	sb. f. sv – tvetydig	
ser (ok sinom arwum)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. refl.		
(ser ok) sinom arwum	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
ollum loglegom agangom	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(vatho ok) þyrro	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
vatho (ok þyrro)	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
forno (ok nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(forno ok) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
kaupe þeirra.	markert	prep: <i>eptir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn	det. dem. pl. gen.	
are (ok degi)	markert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.		
(are ok) degi	markert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.		

DN X 147: 1428. Skuveland

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.	Form 5.
Ollum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.		
hondhum	markert		sb. f. st. ub. pl. fn.				
handarbande þeira	markert	prep: <i>undir</i>	sb. n. st				
Skuuolande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st				

⁴¹ "Floka" kommer antagligvis fra norr. *flóki*, som kan bety "flatt jordstykke" (Fritzner 1867: 155).

⁴² *Þinghá* bøyes etter *-há* .f. som ikke har dativform i entall. Om *Þinghá* skriver Fritzner (1867: 778): "**Þinghá**, f. Tinglag, det til et Bygdeting hørende Distrikt"

Laughadals sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. fn. –i.d			
Gudruno Gunnars dotter ok (hennar loglighum vmboszmanne Rollaughe Þorofsssyni)	tvetydig	prep: <i>af</i>	sb. f. st. ub. sg. egn. - tve. ⁴³	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. – uma.		
(Gudruno Gunnars dotter ok) hennar loglighum vmboszmanne Rollaughe Þorofsssyni	markert	prep: <i>af</i>	pron. 3. pers. f. sg. gen.	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. m. st. ub. sg. egn.
seer (ok ollum loglighum akærum)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. refl.				
(seer ok) ollum loglighum akærum	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. kv. pl.	
lutum (ok lun- nendum)	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. ub. pl. fn.				
(lutum ok) lun- nendum	markert	prep: <i>með</i>	sb. st. n. b. pl. fn.				
fonno (ok nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.				
(fonno ok) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.				
kaupe þeira	markert	prep: <i>eptir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.			
gudz nadh	ingen dativbøyning	prep: <i>með</i>	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.			

DN VI 434: 1430. Bjeiland

⁴³ Se kap. 11.1.4 tf. 3.

Fråse:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
hondhum	markert	v:	sb. f. pl		
handabande þeira	markert	prep: <i>undir</i>	sb. n. st	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.
Ara Þorgiulssyni	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. sv. ub. sg. egn.	sb. m. st. ub. sg. egn.	
Sælande	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Vigmastath sokn	ingen dativbøying	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. f. st. ub. sg. egn.	
lutum (ok lunnendum)	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(lutum ok) lunnendum	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonno (ok nyio)	markert	prep: <i>frá</i>			
(fonno ok) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
þeim (ok ollum loglighom akærom)	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. dem. pl.		
(þeim ok) ollum loglighom akærom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. m. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
kaupe þeira	markert	prep: <i>eptir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	sb. gen	
Biallande	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		

DN VII 389: 1433. Röðberg

Fråse:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þæim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
øfrom husonom	markert	prep: <i>í</i>	adj. sv. pl.	sb. n. st. b. pl. fn.	
Vikingalande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. ub. sg.		
Valler kirkiu sookt	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. m. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – tve.	sb. f. st. ub. sg. – i.d.
Fos þinga	markert	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. – i.d.	

Raudhabergi	markert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		
fastunne	markert	prep: <i>í</i>	sb. f. sv. b. sg.		

DN XII 395: 1435. Vikingeland

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
Vikingalande	markert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		
skipte	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.		
lauso (ok fasto)	markert	prep: <i>í</i>	adj st. n. sg.		
(lauso ok) fasto	markert	prep: <i>í</i>	adj st. n. sg.		
øfra husunum	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj sv. n. pl. - uma.	sb. n. st. b. pl. fn. ma.	
Vikingalande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		
ollum loglikum aganghum	markert	prep: <i>fyrir</i>	kvantor. pl	adj. sv. m. pl.	sb. m. pl
Valla kirku sokn	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. stedsnavn. gen	Sb. f. sv. tvetydig	sb. f. st - tvetydig
Fos Þinga	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.	
honom (ok hans erwingium)	markert	benefaktisk ledd	pron. 3. pers. m. sg.		
(honom ok) hans erwingium	markert	benefaktisk ledd	pron. 3. pers. m. gen	sb. m. st. ub. pl. fn.	
Vikingalande	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		

DN III 788: 1445. Aukland

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
---------------	---------------------	------------------	----------------	----------------	----------------

Allum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
øfra Straume	markert	prep: <i>í</i>	adj.sv. m. sg.	sb. m. st.	
Þore Amundhzygni	markert	prep: <i>af</i>	sb. m. st	sb. m. st.	
fullo (oc logligo wmbodæ)	tvetydig	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
(fullo oc) logligo wmbodæ*	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.	
allom lutom (oc lunnendhom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
(allom lutom oc) lunnendhom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
forno (oc nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(forno oc) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
wato (oc þurro oc engo)	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
(wato oc) þurro (oc engo)	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
(wato oc þurro oc) engo	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. f. st. ub. sg. ⁴⁴		
Þweitar sokn	ingen dativbøying	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. –i.d.	
Wes skip- reido	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn. ⁴⁵	
ockor kallidom (oc ockrom arfuom)	markert	prep: <i>frá</i>	pron. 1. pers. dual. Gen. ⁴⁶	sb. m/f. st. pl. ub. fn.	
(ockor kallidom oc) ockrom arfuom	markert	prep: <i>frá</i>	det. poss. 1. pers. dual.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
hueriom manne	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
fullo ja (oc han- darbande)	markert	prep: <i>með</i>	adj. st. n. sg.		
(fullo ja oc) han- darbande	markert	prep: <i>með</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.		
mino jnziglæ	markert	prep: <i>með</i>	det. poss. 1. pers. n. sg	sb. n. st. ub. sg. fn. ⁴⁷	
Auklandh	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		

⁴⁴ Hunkjønnsordet *eng* har vanligvis endelsen *–i* i dativ og akkusativ (Haugen 2006: 124). Endelsen *–o* (norr. *–u*) er trolig en konsekvens av assimilasjon.

⁴⁵ Substantivet *skip-reið* kan både bøyes sterkt med dat. *–i* og svakt med obl. *–u* (ODP).

⁴⁶ I første del av sideordningen brukes genitiv av pronomenet *okkr*, mens det i andre del brukes den possessive formen.

⁴⁷ Endelsesvokalen *–æ* i "jnziglæ" har bare allomorfske konsekvenser ettersom kun dativ ender på vokal i nøytrum (ved unntak av gen. pl. som ikke har konsekvens for forståelsen av dette leddet). Derfor regner formen for markert.

Ottranes sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
---------------	--------------------	----------------	----------	---------------------------------	--

DN XXI 456: 1449. Svenevik

Fråse:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þeim	markert	verb: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn	det. dem. pl.
handom	markert	dativuttrykk	sb. f. st. ub. sg. fn.		
einni halfo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
annare halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
handar-bande þeirra	markert	prep: <i>undir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.	
Anunde fœrnemdom	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
vallar sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>i</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. –i.d.	
aunnar-dale	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁴⁸		
steinslande	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st		
ollom lunindom (ok nyttoghom lutum þeim)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. b.pl. fn.	
(ollom lunindom ok nyttoghom lutum	markert	prep: <i>með</i>	adj. sv. pl.	sb. st. m. ub. pl.	
þeim	markert	ref. til leddet ovenfor	det. dem. pl.		
forno (ok nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg		
(forno ok) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
anunde	markert	prep: <i>af</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
honum	markert	ref. til "anunde".	pron. 3. pers. m. sg.		

⁴⁸ "Dale" regnes som markert tilfelle jf. kap. 11. 1. 1

vmbode	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. ub. sg. fn.		
Anunde oftnemdom	markert	v: <i>frelsa</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
suinauk	ingen dativbøyning	prep: <i>á</i>	sb. f. st. ub. sg. egn. ⁴⁹		
spangeredsok	ingen dativbøyning	prep: <i>á</i>	sb. f. st. ub. sg. egn.		
degi	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg.		

DN VII 446: 1452. Rødberg

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.
Oll(o)m monnom þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.	
Erfseide	tvetydig	prep: <i>á</i>	sb. f/n. st. ub. sg. ⁵⁰			
thridia are	tvetydig	prep: <i>á</i>	adj (ordenstall). sv. m. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.		
gudz nadh	ingen dativbøyning	prep: <i>með</i>		sb. f. st. ub. sg. – i.d.		
enne halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
annare halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
(þeira) handerbande	markert	prep: <i>undir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	det. dem. pl. gen.		
rade (sonna)	markert	prep: <i>með</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	sb. gen. pl		
øfrom hosonom	markert	prep: <i>í</i>	adj. sv. pl.	sb. n. st. b. pl. fn.		
Vikkingalande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.			
Valla sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. – i.d		

⁴⁹ Etterleddet *-vik* er ifølge Sandnes og Stemshaug (1990: 342) vanlig i norske stedsnavn, og det kommer av gno. *vík* f. pl. *víkr*. Substantivet har ikke dativbøyning i entall.

⁵⁰ Sisteledet kommer av gno. *eið*, som er en type land (Sandnes & Stemshaug 1990: 97). *Eið* kan bøyes både som hunkjønnsord med sammenfall i dativ og akkusativ, og som intetkjønnsord med entydig dativ, se kap. 11.1.1 tf. 7 (Fritzner 1867:107).

Fors þinga	markert	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. n. st. ub. sg. – i.d		
ollom þeim luthom (ok lunindom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(ollom þeim luthom ok) lunindom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.			
forno (ok nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
(forno ok) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
ser (ok sinom erfingiom)	markert	prep: <i>undir</i>	pron. 3. pers. refl.			
(ser ok) sinom erfingiom	markert	prep: <i>undir</i>	det. poss. 3. pers. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
Rau- daberge	markert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.			
degi (ok are)	markert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.			
(degi ok) are	markert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.			

DN IV 948: 1460. Drange

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Drangom	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub pl. egn.		
einne haluo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
annare	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.		
samo handarbande	markert	tidsuttrykk (stár vanligvis i dativ etter <i>undir</i>)	det. kv. n. st. ⁵¹	sb. n. st. ub. sg. fn.	
Asbinne Leifsine	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. m. st. ub. sg. egn.	
Nes kirkio sokn	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d

⁵¹ Kvantoren *samr* 'samme' kan ha både sterk og svak bøyning (Haugen 2006: 147). I dette tilfellet har den sterke bøyning ettersom endelsen *-o/u* er dativmerke i entall i den sterke bøyningen.

Fetho thinga	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb.f. gen. ⁵²	sb. n. st. ub. sg. fn. – i.d	
lutom (oc lunnendom)	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(lutom oc) lunnendom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
forno (oc nyio)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(forno oc) nyio	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
theim	markert	benefaktisk ledd	det. dem. pl.		
seer (oc sinom) arvom (oc allom loglighom akerom)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. refl.		
(seer oc) sinom arvom...	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. ref. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
(... oc) allom loglighom akerom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. m. pl.	sb. m. st. ub. pl.
skinsama	tvetydig	prep: <i>með</i>	det. dem. m. sv. sg. fn.		
mage sinom	markert	v: <i>frelsa</i>	sb. m. st. ub. sg. fn.	det. poss. refl. m. sg.	
Honom	markert	v: <i>bjóða</i>	pron. 3. pers. m. sg.		
okrom jnsiglom	markert	prep: <i>með</i>	det. poss. dual. pl.	sb. f. st. ub. pl.	
stad (dei oc are)	ingen dativbøyning	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn. –i.d		
(stad) dei (oc are)	markert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.		
(stad dei oc) are	markert	tidsuttrykk	sb. n. st ub. sg. fn.		

DN III 848: 1460. Forneby

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
--------	--------------	-----------	---------	---------	---------

⁵² Stedsnavnet "Fetha" kommer av etter gno. *fit* f (Sandnes & Stemshaug 1990: 104). Stedsnavnet bøyes åpenbart svakt, og det har endelsen –u/o i alle oblike kasus entall. Derfor kan man ikke avgjøre hvorvidt dette er bøyd i genitiv eller dativ. I denne typen konstruksjoner har vi likevel sett at genitiv er det vanligste. Derfor blir ikke denne frasen regnet med i statistikken.

Ollum monnum þeim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Amlandh	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn		
enne halfuo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
annare halffwo	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn	
Osmunde fordom	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
Roo	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. f. st. ub. sg. –i.d.		
Halsau kirkiosokn (ok Kallalansskypreydo)	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. f. sv. ub. sg. egn.	sb. f. st. ub. sg. –i.d.	
(Halsau kirkiosokn ok) Kallalansskypreydo	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. f. sv. ub. sg. egn.		
Osmunde	markert	v: <i>frelsa</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
sygh (ok synom epher komandom)	umarkert	prep: fyrir	pron. 3. refl.		
(sygh ok)synom epher komandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
Osmundhe thranempdom	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
forda jordh	umarkert	prep: <i>í</i>	adj. st. f. sg. – uma.	sb. f. st. sg. <i>ir-stamme</i> med entydig dativ. – um.	
sygh (ok ollom synom epher komandom)	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. 3. refl		
(sygh ok) ollom synom epher komandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
Fonnaby	ingen dativbøyning	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. –i.d.		
deghe (ok are)	markert	tidsuttrykk	sb.m.st. ub. sg. fn.		
(deghe ok) are	markert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.		

DN IV 983: 1476. Midhassel

Fråse:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.
Ollom monnom þeim	markert	v: senda	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.	
Mid- halse	markert	prep: á	sb. m. st. ub. sg. egn.			
Liste	markert	prep: a	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁵³			
einne halfwo	markert	prep: af	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
annare halfuo	markert	prep: af	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.		
þeiræ handerbandhe	markert	prep: undir	pron. gen.	sb. n. st. ub. sg. fn.		
fyrnemdom Biorn	delvis markert	v: selja	adj. st. m. sg. –ma.	sb. m. st. ub. sg. egn. – uma.		
Leiknes kirkiu sokn	tvetydig	prep: í	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.	
Fetha þingh	umarkert	prep: í	sb. gen.	sb. n. st. ub. sg. fn.		
allom þeim oodhalz reet	delvis markert	prep: með	det. kv. pl. – ma.	det. dem. pl. –ma.	sb. gen.	sb. m. st. ub. sg. – um.
ollom þeim lutom lunnyndom oc stodlom	markert	prep: með	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	sb. m. st. b. pl. fn.
ollom Þeim (lutom lunnyndom oc) stodlom	markert	prep: með	sb. f. st. ub. pl. fn.			
forno (oc nyo)	markert	prep: frá	adj. st. n. sg.			
(forno oc) nyo	markert	prep: frá	adj. st. n. sg.			
seer ((ok)sinom erfuinghiom oc	markert	prep: fyrir	pron. 3. refl.			

⁵³ Stedsnavnet Lista i kommer av gno. *Listi* dat. (Sandsnes & Stemshaug 1990: 205).

ollom loglighom agongom)						
(...) sinom erfuinghiom (...)	markert	prep: fyrir	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(...)ollom loglighom agongom	markert	prep: fyrir	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
godhom peningom	markert	prep: í	adj. st. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
samre handerbande	markert	prep: í	det. dem. st. n.	sb. n. st. ub. sg. fn.		
opnemdom Bjorn	delvis markert	prep: af	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.		
fyrnemt Linland	umarkert	prep: fyrir	adj. st. n. sg.	sb. n. st. ub. sg. egn.		
honum	markert	benefaktisk uttrykk	pron. 3.pers. m. sg			
Þiodualde opnemdom (ædher hans erfuinghiom)	markert	v: bjóða	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.		
(Þiodualde opnemdom ædher) hans erfuinghiom	markert	v: bjóða	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl.		
brefueno	markert	prep: í	sb. n. st. b. sg. fn.			
okkrom jnsiglom	markert	prep: með	det. poss. dual. pl.	sb. f. st. ub. pl. fn.		
dagh	umarkert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.			
þy aare	markert	prep: á	det. dem. n. sg.	sb. n. ub. sg.		

DN VI 586: 1477. Soteland

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom monnom theim	markert	v: senda	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Sotheland	umarkert	prep: á	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Mannedal	ingen dativbøyning	prep: í	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d.		

eino jone	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg. ⁵⁴	sb. f. sv. ub. sg. –i.d.	
annare* jone	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. –i.d.	
handerbande theræ	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	pron. gen.	
Gvnnare	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Sotheland	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
øffre hvsslenden	umarkert	prep: <i>í</i>	adj. sv. f.	sb. f. sv. b. sg. fn.	
Holleimsz kirkiu sok (oc Kalladlandz skipreide)	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn. –tve.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.
(Holleimsz kirkiu sok oc) Kalladlandz skipreide	tvetydig	prep: <i>í</i>	gen	sb. f. st. ub. sg. ⁵⁵	
ollom them lvtom (oc lvindom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(ollom them lvtom oc) lvindom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonno (oc nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fonno oc) nyo	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
honom (oc hanss erfvingæ)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. m. 3. pers. sg.		
(honom oc) hanss erfvingæ	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
ollom logligom agangandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
sama handerbande	markert	prep: <i>í</i>	det. dem. sv. n. – i.d.	sb. n. st. ub. sg. fn.	

⁵⁴ Se kap. 10. 1. 1. tf. 2

⁵⁵ Substantivet *skip·reið* f. ‘skipreid’ har sammenfall mellom akkusativ og dativ i entall (ODP). Formen blir derfor regnet som tvetydig.

dande manna mathe	markert	prep: <i>eptir</i>	adj. sv. m. sg. ⁵⁶	sb. gen.	sb. m. st. ub. sg. fn.
honum	umarkert	benefaktisk uttrykk			
kavpe theræ	markert	prep: <i>eptir</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	pron. gen.	
(stad oc) aar	ingen dativbøying	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn. – i. d.		
(stad oc)aar	umarkert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.		

DN XXI 585: 1479. "Lunde"

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom monnom theim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
ekenne	markert	prep: <i>á</i>	sb. f. st. b. sg. egn.		
ekabighd	ingen dativbøying	prep: <i>í</i>	sb. f. st. ub. sg. egn. – i.d. ⁵⁷		
enno halfuane	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. b. sg. fn.	
adro halfuone	delvis marker	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg. – um.	sb. f. sv. b. sg. fn. – ma.	
forde arne*	umarkert	akkusativsledd	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁵⁸	
asaral sokn	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁵⁹	sb. f. st. ub. sg. – i.d.	
rabydalaghh	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. – egn. ⁶⁰		

⁵⁶ Formen "dande" er i diplomet brukt som adjektiv. Om *dándi* skriver Fritzner (1867: 88): "**dándi**, *adj.* eller Præs. Part. af et Ver- bum, hvoraf ogsaa Substantivet *dáð* er dannet: retskaffen og dygtig som et Men- neske bør være"

⁵⁷ Substantivet *bygd* er en *i-stamme* med kasussammenfall i entall (Fritzner 1867: 82).

⁵⁸ Personnavnet "Arne" har i dette diplomt stivnet i dativ. Navnet forekommer også i akkusativsposisjon med dativsuffixet *-e*: ... "en af **adro halfuone** arne ionsson" (DN XXI 585: 1479. "Lunde"). Disse leddene har en objektivisk rolle, og de står alltid i akkusativ jf. f.eks. DN VI 415: 1422. Vimarstad DN XXI 456: 1449. Svenevik DN VII 446: 1452. Rødberg.

⁵⁹ Stedsnavnet "Asaral" 'Áseral' bøyes etter gno. *áll* m. (Sandnes & Stemshaug 1990: 359). Substantivet brukes kan ifølge Fritzner (1867: 14) brukes i betydningen: "**4** dyb Dal eller Indsækning mellem Fjelde eller Højde- strækninger."

⁶⁰ "Rabydalaghh" bøyes etter gno. *lag* n. 'lag' (Sandnes & Stemshaug 1990: 265).

ollom lwthom (ok lwninndom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
ollom (lwthom ok) lwninndom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonn[o] (ok nya)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fonn[o] ok) nya	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
honum	avvik	benefaktisk uttrykk	pron. m. 3. pers. sg.		
honum	markert	v: <i>gefa</i>	pron. m. 3. pres. sg.		
sik (ok synom ærwingyom)...	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. refl. 3.pers.		
(sik ok)*synom ærwingyom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
...allom lagleghom agangwm (ok ollom æftherkomand- hom.)	markert	prep: <i>frá</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. ub. pl.
..(allom lagleghom agangwm ok) ollom æftherkomand- hom.	markert	prep: <i>frá</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
Lwndhe	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		

DN XXI 610: 1484. Ormestad

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom monnom theim	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Garde	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st		
avstarehvsum	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st.pl		

beggia halfvone	delvis markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. ⁶¹	sb. f. sv. best. sg - markert	
ollom lavsom peningom	markert	prep: <i>í</i>	kvantor. pl	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn
fasta gosze	markert	prep: <i>í</i>	adj. sv/gen. n. ⁶²	sb. n. st. ub. sg. fn.	
garde	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
avstare hvsvm	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj. sv. pl.	sb. n. st. ub. pl. fn.	
spangareid kirkiu sonkn	delvis markert	prep: <i>í</i>	sb. f. st. ub. sg. egn. – um. ⁶³	sb. f. sv. sg. – tve. fn.	sb. f. st. ub. sg. fn. –i.d.
jngom odrom	markert	benefaktisk ledd	det. kv. pl.	det. kv. pl. ⁶⁴	
honom tostein fyrde maghe sinom	markert	prep: <i>után</i>	pron. 3. m. sg		
(tarf oc) ikk[e] meira	umarkert	prep: <i>með</i>	adj. st. n. sg. (superlativ).		
Jorden	umarkert	prep: <i>frá</i>	sb. f. st. b. sg. fn.		
jngom odrom	markert	prep: <i>után</i>	Kvantor. pl	pron. pl	
honom ane	delvis markert	prep: <i>után</i>	pron. 3. pers. m. sg. – ma.	sb. m. st. ub. sg. egn. – um. ⁶⁵	
(tarf oc) jnghen reikningh	umarkert	prep: <i>með</i>	det. kv. m/f - um	sb. m/f. st. ub. sg. fn. – um. ⁶⁶	
hanss landskyld	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	pron. gen.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
ormestad	ingen dativbøyning	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		

DN VI 603: 1487. Holen

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
---------------	-------------------------	------------------	----------------	----------------	----------------

⁶¹ Formen "beggia" en variant av kvantoren *báðir* 'begge'. "beggia" er lik gno. *beggja* gen. Likevel er det ingen grunn til at formen skal stå i genitiv, så formen regnes som umarkert. Kvantoren har for øvrig dativformen *báðum*. (Haugen 2006: 168)

⁶² Man skulle i dette tilfelle forventet sterk bøyning. Endelsen *-a* kan enten tolkes som nøytrumsformen i den svake bøyningen eller som en genitivsform. Det er ikke uansett ikke snakk om en kasussvekkelse.

⁶³ jf. vedlegg fotnote. 15.

⁶⁴ Om overgangen i vokalkvalitet i innledende vokal i *annarr* se. 13. 2. 3. fotnote. 32.

⁶⁵ Navnet "ane" er i dette diplommet en stivnet dativform.

⁶⁶ Se kap. 11.1.4 tf. 4.

Ollom monnom them	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
fFosse	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Owdne Dal	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. m st. ub. sg. fn. – i.d	
eino jone	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – i.d	
annare jone	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – i.d	
handerbande tera	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	pron. geni.	
Reidare	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
annare mamatha leigone	delvis markert.	prep: <i>í</i>	det. kv. f. sg.	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.
fFosse	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
ythre hvsslendene	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj. sv. f. sg. – uma.	sb. f. st. b. eg. fn. – ma.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d
Fooss kirkiu sokn (oc sama skipreidene)	ingen dativbøying	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
(Fooss kirkiu sokn oc) sama skipreidene	delvis markert	prep: <i>í</i>	det. dem. st/sv. f. sg. ⁶⁷		
ollom them lvtom (oc lvnindom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(ollom Them lvtom oc) lvnindom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonno (ock nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fonno ock) nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
them (oh thera erfvinge)	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. dem. pl.		
(them oh) thera erfvinge	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl. fn.	

⁶⁷ Demonstrativet *samr/sami* kan ha både sterk og svak bøyning (Haugen 2006: 160)

ollom logligom agangandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
them	markert	benefaktisk uttrykk	det. dem. pl.		
them Tore (oc Helleik oc Gwnilde)	markert	v: <i>selja</i>	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁶⁸	
(them Tore oc) Helleik (oc Gwnilde)	umarkert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
(them Tore oc Helleik oc) Gwnilde	tvetydig	v: <i>selja</i>	sb. f. st. ub. sg. egn.		
Hollen	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. b. sg. egn. ⁶⁹		

DN VI 607: 1488. Foss

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom monnom them	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb.st. m. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Fosse	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Ounedal	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d		
eno jone	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – i.d	
annare jone	markert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – i.d	
handerbande teræ	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. fn.	pron. gen.	
Gwnsteine	markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
annare mamatha leigone	delvis markert	prep: <i>í</i>	det. kv. f. sg.	sb. gen.	sb. f. sv. b. sg. – uma.
Fosse	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn..		
ythre hwsslendunne	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj. f. sv. sg. – uma.	sb.f. sv. b. sg. fn.	

⁶⁸ Fononogisk –r bortfall jf. 11.1.3 fotnote 19.

⁶⁹ Denne formen bøyes trolig etter trolig stivnet bestemt form av gno. *hóll* (Sandnes & Stemshaug 1990: 158).

Foss kirkiu sokn (oc sama skipreidenne)	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	sb. f. st. sg. ub. fn. - i.d
(Foss kirkiu sokn oc) sama skipreidenne	delvis markert	prep: <i>í</i>	det. dem. st/sv. f. sg. ⁷⁰	sb. f. st. b. sg.	
ollom them lvtom (oc lvnidom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(ollom them lvtom oc) lvnidom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonno (oc nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fonno oc) nyo	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
them (oc teræ erfvingæ)	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. dem. pl.		
(them oc) teræ erfvingæ	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
ollom logligom agan-gandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
them	markert	benefaktisk uttrykk	det. dem. pl		
them	markert	v: <i>bjóða</i>	det. dem. pl		
stad (oc aar)	ingen dativbøyning	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn. – i.d		
(stad oc) aar	umarkert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.		

DN VIII 425: 1490. Holleim

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom monnom thæm	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Holleime	markert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – ma. ⁷¹		

⁷⁰ Demonstrativet *samr/sami* kan ha både sterk og svak bøyning (Haugen 2006: 160)

⁷¹ Stedsnavnet bøyes etteretterleddet *eimr* m. (Fritzner 1867: 110).

Mannedal	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn – i.d		
eino jone	umarkert	prep: <i>af</i>	kvantor. f.	sb. f. sv	
annare jone	markert	prep: <i>af</i>	kvantor. f.	sb. f. sv	
handerbande	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st		
jorddom sinom	markert	v: <i>býta</i>	sb. f. st. ub. pl.	det. poss. refl. pl.	
østre hwsonom	delvis markert	prep: <i>í</i>	adj. sv. n. pl. – uma.	sb. n. st. ub. sg. fn. – ma.	
vadland	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		
hwær thæm	delvis markert	benefaktisk ledd	det. kv. pl. ⁷²		
sinom lwddeille	markert	prep: <i>eptir</i>	det. poss. refl. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
Holleime kirkiu sonk (oc Kalladlandz skipreide)	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – ma.	sb. f. sv. ub. sg. fn. – tve.	sb. f. st. ub. sg. fn.
(Holleime kirkiu sonk oc) Kalladlandz skipreide	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. gen	sb. f. st. ub. sg. fn.	
ollom thæm lwtom (oc lwnindom8)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. sg. fn.
(ollom thæm lwtom oc) lwnindom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. sg. fn.		
Ødønne	markert	prep: <i>í</i>	sb. f. st. b. sg. egn.		
al siin tiilliggilsze	umarkert	prep: <i>með</i>			
iorddom	markert	prep: <i>í millum</i> ⁷³			
honom	markert	v: <i>frelsa</i>	pron. 3. pers. sg.		
seer (oc sinom erfvingom)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. refl.		
(seer oc) sinom erfvingom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	

⁷² Denne formen må forstås som en variant av kvantoren gno. *hverr* ‘hvem av flere’ (Haugen 2006: 155).

⁷³ Vanligvis styrer preposisjonen *í millum* genitiv (Haugen 2006: 233).

ollom logligom agangandom	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. pl.	adj. sv. pl.	sb. m. st. ub. pl.
Halkelle	markert	v: <i>gefa</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁷⁴		
thæm (oc thæres ⁹ erfvingæ)	markert	prep: <i>fyrir</i>	pron. 3. pl		
(thæm oc) thæres ⁹ erfvingæ	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	pron. 2. pl. gen	sb. m. st. pl	
ollom thæm lvtom (oc lvnin- dom)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(ollom thæm lvtom oc) lvnin- dom	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fonno (oc nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fonno oc) nyo	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
vato	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.		
Holleime kirkiu sonk (oc Kalladlandz skipreide)	markert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – ma. ⁷⁵	sb. f. sv. ub. sg. fn. – tve.	sb. f. st. ub. sg. fn.
(Holleime kirkiu sonk oc) Kalladlandz skipreide	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. m. gen	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
Halkelle	markert	v: <i>bjóða</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Halkiale	markert	v: <i>gefa</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
han (oc hans erfvingæ)	umarkert	prep: <i>með</i>	pron. m. 3. pers. Sg.		
(han oc) hans erfvingæ	umarkert	prep: <i>með</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
dag (oc stad)	umarkert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.		
(dag oc) stad	-	tidsuttrykk			

⁷⁴ Jf. 11.1.2 tf. 6-7.

⁷⁵ Stedsnavnet bøyes etteretterleddet *eimr* m. (Fritzner 1867: 110).

DN V 985: 1499. Spangereid

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom mannom	markert	v: <i>heilsa</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
Spangerødh	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. n/f. st. ub. sg. egn. ⁷⁶		
Spangerøss kirkio	tvetydig	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. sv. ub. sg. fn.	
thessæ	umarkert	prep: <i>með</i>	det. dem. n. sg.		
Flatstadha	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. m. ub. pl. egn. ⁷⁷		
Spangerøssonk	ingen dativbøyning.	prep: <i>í</i>	sb. f. st. ub. sg. – i.d.		
Flatstadha	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. m. ub. pl. egn.		
them	markert	prep: <i>með</i>	det. dem. pl.		
Spangerød	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. n/f. st. ub. sg. egn.		

DN X 295: 1505. [Lövdal]

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.
Ollom monnom them	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. dem. pl.	
myth jnsyglæ	umarkert	prep: <i>með</i>	det. poss. 1. pers. sg. f. sg. – uma.	sb.f. st. ub. sg. – tve.		
same marka gangh	umarkert	prep: <i>í</i>	adj. sv/st. m. sg.	sb. gen.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
thennæ godhæ man Staffen	umarkert	v: <i>bjóða</i>	det. dem. m. sg.	adj. sv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg.	sb. m. st. b. sg. egn. – i.d. ⁷⁸

⁷⁶ Spangereid bøyes etter etterleddet gno. *-eið*, som er en type land (jf. fotnote 15, Sandnes & Stemshaug 1990: 293). *Eið* kan bøyes både som hunkjønnsord med sammenfall i dativ og akkusativ, og som intetkjønnsord med entydig dativ, se kap. 11.1.1 tf. 7.

⁷⁷ Formen "Flatstadha" bøyes etter den maskuline i-stammen gno. *staðr* m. 'stad'. Denne formen har ingen endelse i entall og endelsen *-um* i flertall (Iversen 1972: 57 §68.2). Endelsen *-a* kan er vanskelig å forklare. Det dreier seg muligens tolkes om en genitivsendelse. Etersom navnet står i dativposisjon, og at det ikke er noen grunn til at det skal forstås som en genitivsform, regnes tilfellet som umarkert.

⁷⁸ Personnavnet Steffen er en paralellform av Stefan som kommer av gresk *Stephanos* 'krone, krans, hederskreans'. Formen er kjent allerede i norrønt da mest skrevet *stefán* eller *stephán*. Formen har ingen dativbøyning (Kruken & Stemshaug 2013: 520).

DN XII 272: 1507. Valle (Undal)

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom mannom	markert	v: <i>heilsa</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
thetta	umarkert	prep: <i>með</i>	det. dem. n. sg.		
Vadelan	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		
oss (oc them)	umarkert	benefaktisk uttrykk	pron. 2. pers. pl.		
(oss oc) them	markert	benefaktisk uttrykk	det. dem. pl.		
godh villie	umarkert	prep: <i>með</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. sv. ub. sg. fn.	
Konacsmo sokn	ingen dativnøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. – i.d. ⁷⁹	sb. f. st. ub. sg. – i.d.	
Fos tingstod antinghæ*	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. gen.	sb. f. st. ub. sg. – i.d.	sb. f. st. ub. sg. – i.d. ⁸⁰
then helly kirkio (oc prestebolith Vallæ)	tvetydig	v: <i>gefa</i>	det. dem. f. sg.	adj. sv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg.
(then helly kirkio oc) prestebolith Vallæ	umarket	v: <i>gefa</i>	sb. m. st. ub. sg. fn.	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁸¹	
Odnedal	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. – i.d.		
Valle	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.		
Odnedal	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. – i.d.		

DN VI 719: 1523. Øvre Foss (Lyngdal)

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.	Form 5.
--------	--------------	-----------	---------	---------	---------	---------	---------

⁷⁹ Konsmo bøyes etter sisteledet –mór m ‘mo’, som er en a-stamme med sammenfall mellom akkusativ og dativ i entall i norrønt. På grunn av fonologisk –r bortfall i nominativ er det på denne tidens fullstendig sammenfall i entall (Iversen 1972: 45 §59.1, Sandnes & Stemshaug 1990: 188).

⁸⁰ Jf. fotnote 7.

⁸¹ Dativformen *Valle* forekom også i akkusativposisjon (jf. 11.1.3 tf. 1-2). Det ser altså ut som at stedsnavet er stivnet i dativ. Derfor regnes formen umarkert.

Ollom monnom them	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. dem. pl.		
Lugnedal	ingen dativbøyni ng	prep: <i>í</i>	sb. m. st	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d			
tessæ	umarkert	prep: <i>með</i>	det. dem. n. sg.				
øffræ Ffoss	umarkert	prep: <i>á</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.			
manne	umarkert	direkte objekt	sb. m. st. ub. pl. fn. ⁸²				
eno	umarkert	prep: <i>í</i>	det. kv. f. sg.				
adhre halffuæ	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. fn.			
eknæ kona synne Sygnæ Biørnsdot ter	umarkert	prep: <i>með</i>	adj. ⁸³	sb. f. sv. ub. sg. fn. – uma.	det. poss. refl. f. sg.	sb. f. sv. ub. sg. egn. – uma ⁸⁴	sb. f. st. ub. sg. egn. – i.d.
Kollungh Ormsson maw mynom	delvis markert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – uma.	sb. m. st. ub. sg. egn. – uma.	sb. m. st. ub. sg. fn. – uma.	det. poss. 1. pers. m. sg. – ma.	
the hwss	umarkert	prep: <i>utí</i>	det. dem. n. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.			
the hwss	umarkert	prep: <i>után</i>	det. dem. n. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.			
Aa kirke songh	umarkert	prep: <i>með</i>	sb. f. st. ub. sg. egn. – i.d. ⁸⁵	sb. f. sv. ub. sg. fn – uma.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d		

⁸² I dette tilfelle dreier det seg trolig om en flertallsform hvor endelsesvokalen –a er svekket til –e.

⁸³ Jf. fotnote 3.

⁸⁴ Personnavnet Signe hadde formen *Signý* i norrønt og fikk formen *Signi/Signe* i middelalderen. Navnet bøyes ikke i kasus (Kruken Stemshaug 2013: 504).

⁸⁵ Aa kommer av gno. á f. ‘vann, elv’. Som levende appellativ er *Á* er å avgrenset til Rogaland, Helgeland, Hardanger, Rogaland, Østlandet og indre deler av Sørlandet. På Agder brukes også den bestemte formen *ån*. Formen har fullstendig sammenfall mellom kasusene i entall (Sandnes & Stemshaug 1990: 355).

the lwthæ (ok lwnnandu m)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(the lwthæ ok) lwnnandu m	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.				
fodnæ (ok nyæ)	umarkert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.				
(fodnæ ok) nyæ	umarkert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.				
hwæreæ mannæ	umarkert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.			
oll auredis	umarkert	prep: <i>með</i>	det. kv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.			
lydher Kollungh	umarkert	prep: <i>frá</i>	sb. m. st. ub. sg. fn.	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁸⁶			
them foroordh	delvis markert	prep: <i>með</i>	det. dem. pl.	sb. n. st. ub. sg. fn.			
thy	markert	prep: <i>eptir</i>	det. dem. n. sg.				
mek	umarkert	benefaktis k uttrykk	pron. 1. pers. sg.				
aar (ok dagh)	umarkert	tidsuttrykk	sb. n. st. ub. sg. fn.				
(aar ok) dagh	umarkert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.				

DN VI 708: 1530. Helleland

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.
Ollom mannom them	markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	det. dem. pl.
Mandal	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d.		
Helleland	umarkert	prep: <i>á</i>	sb. n. st. ub. sg. egn.		

⁸⁶ Til tross for det ser ut som begge formene står i akkusativ, regnes de som avvik siden *frá* alltid styrer dativ i norrønt.

fførne dal	umarkert	prep: <i>í</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d	
Øslebø sokn	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d ⁸⁷	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
eno jue	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
fullo vmbode	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. n. sg.	sb. n. st. ub. sg. fn.	
andro jue	umarkert	prep: <i>af</i>	det. kv. f. sg.	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d	
samtykio	tvetydig	prep: <i>með</i>	sb. f. sv. sg. ub. sg. fn. ⁸⁸		
Sigríde kone sine oc (Steine væderffader)	umarkert	benefaktisk ledd (underforstått <i>af</i>)	sb. f. st. ub. sg. egn. - tve	sb. f. sv. ub. sg. fn. – uma.	det. poss. refl. f. sg. – uma.
(Sigríde kone sine oc) Steine væderffader	markert	benefaktisk ledd (underforstått <i>af</i>)	sb. m. st. ub. sg. egn.	sb. m. st. ub. sg. egn. – i.d.	
tíitnempde Gottorme	delvis markert	v: <i>selja</i>	adj. st. m. sg. – uma.	sb. m. st. ub. sg. egn. – ma.	
Sannesse	markert	prep: <i>í</i>	sb. n. st. ub. sg. egn. ⁸⁹		
Halsoge sokn	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. m. st. ub. sg. egn. ⁹⁰	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.	
seg (oc sine erffuinge)	umarkert	prep: <i>frá</i>	pron. refl.		
(seg oc) sine erffuinge	umarkert	prep: <i>frá</i>	det. poss. refl. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
trotnepdan Guttorme (oc hanss *eruinge)	delvis markert	prep: <i>undir</i>	adj. st. m. sg. – uma.	sb. m. st. ub. sg. egn. – ma.	
(trotnepdan Guttorme oc) hanss eruinge	umarkert	prep: <i>undir</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl. fn.	

⁸⁷ Sisteledet "bø" kommer av –by av gno. *býr* m 'gård'. Dette er vanlig. *Býr* har ikke dativbøyning (Fritzner 1867: 82). Derfor regnes ikke dette som bortfall av dativbøyning.

⁸⁸ Substantivet *samþykkja* 'samtykke' er et svakt hunnkjønnsord i norrønt med oblik endelse –u (Fritzner 1867: 536).

⁸⁹ "Sannesse" bøyes etter gno. *nes* n. 'nes' (Sandnes & Stemshaug 1990: 269).

⁹⁰ Stedsnavnet "Halsoge" er en tidlig variant av det som senere ble kalt *Halså/Halse*, som er en gård og et sokn i Mandal. Formen bøyes etter etterledet –*haugr* m. 'haug'. I følge Sandnes & Stemshaug er etterledet en stivnet flertallsform hvor endelsen har blitt redusert til –*e* (Sandnes & Stemshaug 1990: 140).

allom them lutum (oc lundidum)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	det. dem. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.
(allom them lutum oc lundidum)*	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl. fn.		
fforno (oc nyæ)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
(fforno oc) nyæ	umarkert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.		
huariom manne	markert	prep: <i>fyrir</i>	det. kv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
alssz affredest	umarkert	prep: <i>með</i>	det. kv. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. fn.	
meste	umarkert	prep: <i>af</i>	adj. sv. n. sg. superlativ.		
Gottorm trottnempde	umarkert	prep: <i>af</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.	adj. st. m. sg.	
godom peningom	markert	prep: <i>í</i>	adj. st. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.	
dag (oc aar)	umarkert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.		
(dag ok) aar	umarkert	tidsuttrykk	sb. m. st. ub. sg. fn.		

DN V 1003: 1540. Evje

Frase:	Mark. dativ:	Styrt av:	Form 1.	Form 2.	Form 3.	Form 4.
Olle goda menn them	delvis markert	v: <i>senda</i>	det. kv. pl. –uma.	adj. sv. pl. –uma.	sb. m. st. ub. pl. fn. –uma.	det. dem. pl. –ma.
Raabiugdelaug	umarkert	prep: <i>í</i>	sb. n. ub. pl. egn. ⁹¹			
handbanne tere	markert	underforstått <i>í</i> ⁹²	sb. n. st. ub. sg.			
enne halffuo	markert	underforstått <i>af</i>	kvantor. f	sb. f. sv		
adre halffue	umarkert	prep: <i>af</i>	kvantor. f	sb. f. sv		
Notolff	umarkert	v: <i>selja</i>	sb. m. st. ub. sg. egn.			

⁹¹ Jf. fotnote 25.⁹² Jf. kap. 11.1.3 tf. 10

Effid sogenn	delvis markert	prep: <i>í</i>	sb. f. sv. sg. ub. egn. – uma. ⁹³	sb. f. st. b. sg. fn. – ma.		
(Effid sogenn) ock same thingstad	ingen dativbøyning	prep: <i>í</i>	det. dem. sv/st. f. sg. ⁹⁴	sb. f. st. ub. sg. fn. – i.d.		
allom luttom (ock lundenn)	markert	prep: <i>með</i>	det. kv. pl.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
(allom luttom ock) lundenn	markert	prep: <i>með</i>	sb. m. st. b. pl.			
fonno (ock nyo)	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
(fonno ock) nyo	markert	prep: <i>frá</i>	adj. st. n. sg.			
førme Olaff (ock banns æruinge, ock vnde forne Notholff och hanns erffuinger)	umarkert	prep: <i>frá</i>	adj. st. m. sg.	sb. m. st. ub. sg. egn.		
(førme Olaff ock) banns æruinge,	umarkert	prep: <i>frá</i>	pron. gen.	sb. m. st. ub. pl. fn.		
allom them	tvetydig.		det. kv. pl.	det. dem. pl.		
Effio	tvetydig	prep: <i>á</i>	sb. f. sv. ub. sg. egn.			

⁹³ Stedsnavnet Evje bøyes etter gno. *effa* f. 'vik i elv' (Sandnes & Stemshaug 1990: 103)

⁹⁴ Ettersom *samr* har endelsen –ri i dativ ental kan man for så vidt påstå at formen er bøyd i dativ. Likevel har vi sett at *samr* oftest bøyes svakt i materialet. Derfor er det vanskelig å fastslå hvor vidt det er snakk om dativ eller ikke. Formen blir derfor utelatt fra statistikken.